

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

POLITICA INTERNĂ ȘI EXTERNĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN PRIMELE
TREI DECENII ALE SECOLULUI AL XVII-LEA (I)

CONSTANTIN REZACHEVI

ANGLIA ȘI CONVENȚIA COMERCIALĂ ROMÂNNO-ENGLEZĂ DIN 18
BEATRICE MARINESCU, VALERIU STA

ECHEL INTERNATIONAL AL IEȘIRII ROMÂNIEI DIN HĂZBOI (MAI 191
ADRIAN STĂNEȘC

ÎN ÎNȚIMPINAREA CELUI DE AL XVI-LEA CONGRES
INTERNATIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

ASPECTE IDEOLOGICE, REALITĂȚI MATERIALE ÎN SECOLE
AL XVI-LEA EUROPEAN

FLORENTINA CĂZA

DOCUMENTAR
CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASC
ȘI STRĂINĂ DE ISTOR

1

TOMUL 38

1985

IANUAR

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHITA ADĂNILOAI, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

În țară revistele se pot procura prin poștă pe bază de abonamente. Prețul unui abonament este de 180 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona prin „ROMPRESFILATELIA”, Departamentul Export-Import presă, P.O.BOX 12-201. Telex 10.376 prsfi r-București, Calca Griviței Nr. 64-66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:

Edul Aristotelilor, nr. 1
www.dacoromanica.ro
71247-București, tel. 50.72.41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 38, Nr. 1
Ianuarie 1985

S U M A R

ISTORIA ROMÂNIEI

- CONSTANTIN REZACHEVICI, Politica internă și externă a țărilor române în primele
trei decenii ale secolului al XVII-lea (I) 5
- BEATRICE MARINESCU, VALERIU STAN, Anglia și convenția comercială româno-
engleză din 1880 30
- ADRIAN STĂNESCU, Ecoul internațional al ieșirii temporare a României din război
(mai 1918) 43

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XVI-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

- FLORENTINA CĂZAN, Aspecte ideologice, realități materiale în secolul al XVI-lea
european. 59
- Coloquiul comisiei internaționale de istoria mișcărilor sociale și a structurilor
sociale (*Constantin Șerban*) 75
- Reuniunea biroului Comisiei internaționale de istoriografie (*Lucian Boia*) 79

DOCUMENTAR

- IOAN AUREL POP, Din relațiile Țării Hațegului cu Țara Românească în veacul al
XV-lea și la începutul veacului al XVI-lea 80
- CORNELIU LUNGU, PAUL BARBU, Răscoala grânicerilor și țăranilor din Oltenia în
anii 1853-1854. 86

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

- Manifestări științifice consacrate aniversării bicentenarului marii răscoale populare
condusă de Horea, Cloșca și Crișan (*Marian Stroia*); Conferințele internaționale
„Război și societate în Europa centrală și de est 1740–1920” de la Belgrad și
București (*Florin Constantiniu*). 94

CARTEA ROMĂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

ȘTEFAN S. GOROVEI, <i>Petru Rareș (1527–1538, 1541–1546)</i> , Edit. militară, București, 1982, 230 p. (<i>Mircea Soreanu</i>)	98
* * * <i>Székely oklevéltár</i> (Diplomatarul secuiesc), seria nouă, vol. I, editat de Demény Lajos și Pataki Iózsef, Edit. Kriterion, București, 1983, 396 p. (<i>Șarolta Solcan</i>)	190
KEITH HITCHINS, <i>Studies on Romanian National Consciousness</i> , New York, Roma, Nagard Publisher, 1983, 259 p. (<i>Andrei Busuioceanu</i>)	102
* * * <i>Preussische Reformen-Winkurgen und Grenzen. Aus Anlass des 150. Todestages des Freiherrn vom und zum Stein</i> , Berlin, 1982, 167 p. (<i>Dan Berindei</i>)	103
JEAN-CHRISTIAN PETITFILS, <i>La vie quotidienne des communautés utopistes au XIXe siècle</i> , Hachette, Paris, 1982, 319 p. (<i>Mihai Manea</i>)	104
* * * <i>Formación histórico-social de Venezuela</i> , Ediciones de la Biblioteca, Caracas, 1981, 215 p. (<i>Eugen Denize</i>).	107

REVISTA DE ISTORIE

TOME 38, Nr. 1

Janvier 1985

S O M M A I R É

L'HISTOIRE ROUMAINE

CONSTANTIN REZACHEVICI, La politique intérieure et extérieure des pays roumains pendant les trois premières décennies du XVII ^e siècle (I)	5
BEATRICE MARINESCU, VALERIU STAN, L'Angleterre et la convention commerciale roumano-anglaise de 1880	30
ADRIAN STĂNESCU, L'écho international de la sortie temporaire de la Roumanie de la guerre (mai 1918)	43

EN ACCUEILLANT LE XVIe CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES

FLORENTINA CĂZAN, Aspects idéologiques, réalités matérielles pendant le XVI ^e siècle européen	59
Le colloque de la commission internationale d'histoire des mouvements sociaux et des structures sociales. (<i>Constantin Șerban</i>)	75
La réunion du bureau de la Commission internationale d'historiographie (<i>Lucian Boia</i>)	79

DOCUMENTAIRE

IOAN AUREL POP, Aspects des rapports du Pays de Hațeg avec la Valachie au XV ^e siècle et au début du XVI ^e	80
CORNELIU LUNGU, PAUL BARBU, La révolte des gardes-frontières et des paysans d'Olténie pendant les années 1853—1854.	86

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

Manifestations scientifiques consacrées à l'anniversaire du bicentenaire de la grande révolte populaire dirigée par Horea, Cloșca et Crișan (<i>Marian Stroia</i>) : Les conférences internationales „Guerre et société en Europe centrale et d'est 1740—1920” de Belgrade et Bucarest (<i>Florin Constantiniu</i>).	94
--	----

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

ȘTEFAN S. GOROVEI, <i>Petru Rareș (1527–1538, 1541–1546)</i> Pierre Rareș (1527–1538, 1541–1546), Editions militaires, Bucarest, 1982, 230 p. (<i>Mircea Soreanu</i>)	98
* * * <i>Székely oklevéltár</i> (Le diplomataire szekler), nouvelle série, vol. I, édité par Demény Lajos et Pataki Iózsef, Editions Kriterion, Bucarest, 1983, 396 p. (<i>Șarolta Solcan</i>)	100
KEITH HITCHINS, <i>Studies on Romanian National Consciousness</i> , New York, Roma, Nagard Publisher, 1983, 259 p. (<i>Andrei Busuioceanu</i>)	102
* * * <i>Preussische Reformen-Wirkurgen und Grenzen. Aus Anlass des 150. Todestages des Freiherrn vom und zum Stein</i> , Berlin, 1982, 167 p. (<i>Dan Berindei</i>)	103
JEAN-CHRISTIAN PETITFILS, <i>La vie quotidienne des communautés utopistes au XIXe siècle</i> , Hachette, Paris, 1982, 319 p. (<i>Mihai Manea</i>)	104
* * * <i>Formación histórico-social de Venezuela</i> , Ediciones de la Biblioteca, Caracas, 1981, 215 p. (<i>Eugen Denize</i>)	107

POLITICA INTERNĂ ȘI EXTERNĂ
A ȚĂRILOR ROMÂNE
ÎN PRIMELE TREI DECENII
ALE SECOLULUI AL XVII-LEA (I)*

DE

CONSTANTIN REZACHEVICI

1. ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN VREMEA LUI RADU ȘERBAN
ȘI SCHIMBAREA ORIENTĂRII SALE EXTERNE DUPĂ 1611

Începutul veacului al XVII-lea constituie în istoria țărilor române o perioadă frământată, caracterizată pe plan intern prin încercarea unor conducători ca Radu Șerban, Radu Mihnea, Ieremia Movilă, Miron Barnovschi sau Gabriel Bethlen, de pe poziții și cu mijloace diferite, de a asigura echilibrul necesar refacerii principatelor, după îndelungatul război din 1592/1593—1606, iar pe plan extern prin intensificarea presiunii militare otomane, după 1611, și zădărnicierea încercărilor Imperiului habsburgic și a Poloniei de a dobîndi stăpînirea asupra țărilor române.

RADU ȘERBAN — ACTIVITATEA INTERNĂ
ȘI LUPTLE PENTRU NEATÎRNARE

În primul deceniu al secolului, viața politică a țărilor române e dominată de activitatea lui Radu Șerban (1601; 1602—1610; 1611), adevăratul continuator în fapte al lui Mihai Viteazul. Exponent al grupării boierești antiotomane, care constituie baza domniei lui Mihai, în divanul căruia a ocupat dregătoria de mare paharnic, Radu Șerban, urmaș prin femeie al boierilor Craiovești, cel mai bogat stăpînitor de sate din Țara Românească la sfîrșitul veacului al XVI-lea, a fost înălțat în scaun prin glasul mării adunări a țării de la Cîrstienești (județul Argeș), în octombrie 1601, nu mult după moartea năpraznică la Turda a marelui său înaintaș, fiind primul domnitor căruia i s-a atribuit, atunci, numele de familie „Basarab” și totodată începătorul acestei familii domnești, care va da cei mai reprezentativi voievozi din cursul secolului al XVII-lea, înlocuind vechea dinastie a urmașilor lui Basarab I.

* Capitole din tratatul de *Istoria României*, vol. V (Secolul XVII).

Într-o epocă de intense legături între țările române, martoră la domnia unui moldovean — Simion Movilă — în scaunul de la Tîrgoviște (1600—1602), și a unui muntean — Radu Mihnea — în cel de la Iași (1616—1619; 1623—1626), Radu Șerban înlocuiește pe Simion, domnul susținut de poloni, după aproape un an de încercări, pătrecut în Transilvania (1601—1602) și două campanii (1602 martie și iulie) sprijinite de imperiali.

Domnia lui Radu Șerban, care a zădărnicit pretențiile lui Radu Mihnea, candidatul sprijinit de Poartă, vreme de aproape un deceniu, reprezintă o continuare în alte condiții a celei a lui Mihai Viteazul, și, totodată începutul unei perioade noi, legată de evenimentele veacului al XVII-lea. O continuare, deoarece s-a bazat pe aceeași grupare boierească în frunte cu frații Buzești, care a constituit sprijinul lui Mihai, pe aceleași relații externe, a utilizat în bună măsură același sistem militar, a continuat participarea de rezonanță europeană la războiul Ligii creștine, sub forma campaniilor peste Dunăre sau prin zdrobirea hanului, a înfrînt doi principii ai Transilvaniei (Moise Székely și Gabriel Báthory), în bătălii care pe drept cuvînt au fost puse alături de cele mai strălucite biruințe ale lui Mihai Viteazul. Pe de altă parte, domnia lui Radu Șerban s-a desfășurat în condiții noi, specifice veacului al XVII-lea, fiind caracterizată prin încheierea în condiții avantajoase pentru țară a păcii cu tătarii și cu Imperiul otoman (1604—1605), prin sfîrșitul participării la războiul Ligii creștine (1606), prin tratate încheiate la nivel de egalitate cu principii Transilvaniei (Ștefan Bocskay, Sigismund Rákóczi și Gabriel Báthory) și încheierea de relații prietenești și chiar de protejare a tinerilor Mihăilaș și mai apoi Constantin Movilă din Moldova.

Pe plan intern, stăpînirea lui Radu Șerban a început în condiții grele, consecință a războiului la care țările române participau din 1594, agravate de luptele interne între pretendenții la domnie, de cumplitele pustiiri turco-tătare, jafurile lefegiilor poloni, haiduci și panduri, la care se adăuga foametea și flagelul ciumei, însoțitori firești ai războaielor îndelungate, care bîntuiau și în celelalte țări românești, scăderea numărului populației, în parte și din pricina deselor robiri ale oștirilor otomane. Dramatica scrisoare a lui Stroe, fiul lui Mogoș logofăt, robit de tătari în 1609 și aflat de șase ani „în mare chin de catargă (galeră) împărătească”, care cerea părinților săi să-l pomenească „că era ca și un om mort pentru că nu avea el nădejde să scape vreodată”¹, constituie doar unul din multele documente de acest fel de la începutul veacului.

În aceste condiții, Radu Șerban a dus o politică internă echilibrată, bine caracterizată în cuvintele contemporanului său, Matei al Mirelor: „săraci și străini toți aflau loc în inima lui; țara o guverna bine”, „toate lucrurile lui erau în pace și orînduială”, „pacea cu fiecare era singura lui dorință, pacea țării lui cu toate puterile”². Cu marea boierime din gruparea antiotomană a colaborat constant întreaga domnie, sprijinindu-se înde-

¹ Documente privind istoria României, B, XVII—2, București, 1951, p. 362.

² Matei al Mirelor, *Istoria celor pătrecute în Țara Românească. Începînd de la Șerban Voievod pînă la Gavril Voievod*, la Al. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, I, București, 1862, p. 329; idem, *Povestirea pe scurt despre neașteptata cădere din domnie a lui Șerban Vodă zis și Radu...*, la N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine...*, în „Analele Academiei Române”, M. S. I. S. II, T. XXI, 1899, p. 18.

osebi pe facțiunea condusă de frații Buzești, aflată în fruntea sfatului domnesc, izbutind, totodată, fără a apela la măsuri extreme, promisiuni sau execuții, să determine după 1604 reîntoarcerea în Țara Românească a majorității partizanilor lui Simion Movilă, începind cu mitropolitul Eftimie și cu Teodosie Rudeanu, retrași odată cu fratele lui Ieremia Movilă în Moldova și să neutralizeze, iar în anumite perioade chiar să atragă de partea sa, gruparea boierească filoturcă al cărei virtual candidat era pretendentul Radu Mihnea. Foștilor inamici, altminteri bine tratați, Radu Șerban nu le-a incredințat însă nici un fel de dregătorii. Sfatul său domnesc cuprindea boieri și oșteni care se ilustraseră în vremea lui Mihai Viteazul, dar care în majoritate au fost înălțați pentru întâia oară la această treaptă de Radu Șerban, care astfel se putea bizui pe credința lor. Din sfatul domnesc, caracterizat prin stabilitatea membrilor săi, fac parte și moldovenii ca Vasile Mirza mare spătar sau Constantin Roșca mare paharnic, sau căpetenii de oaste ca Gh. Raț mare comis, și Leca Racotă mare spătar, urmare a caracterului războinic al domniei lui Radu Șerban. Nici un complot boieresc nu tulbură domnia de aproape nouă ani a lui Radu Șerban, fenomen aproape neîntâlnit în cursul veacului al XVII-lea.

O grijă constantă a manifestat domnul pentru păstrarea domeniului domnesc care, la sfârșitul domniei lui Mihai Viteazul, cuprindea 87 de sate, astfel că spre deosebire de Simion Movilă, Radu Mihnea, Alexandru Iliăș și Gavril Movilă, Radu Șerban n-a eliberat prin răscumpărare de către rumâni nici un sat domnesc, iar numărul daniilor dintre acestea către laici a fost extrem de scăzut.

În chip firesc, pentru un urmaș al Craioveștilor, cunoscut pentru atitudinea sa antiotomană, Radu Șerban a acordat atenție întăririi proprietăților mănăstirilor din țară, inclusiv ale celor catolice sau protestante, iar pentru susținerea ortodoxiei în Imperiul otoman a făcut bogate danii bănești (niciodată însă teritoriale) mănăstirilor din Grecia, de la Muntele Athos, din Bulgaria și Serbia, danii a căror valoare nu este egalată decât de cele ale înaintașului său Neagoș Basarab.

Față de țărănimea liberă, din rindurile căreia se recrutau slujitorii-oșteni, Radu Șerban a manifestat o atitudine binevoitoare, întărindu-i proprietățile și vechile scutiri, iar spre deosebire de Mihai Viteazul, n-a luat pe seama domnească și n-a rumânit cu sila nici un sat, sistemul „năpăștilor” nefiind aplicat în vremea sa, împiedicind în același timp abuzurile boierilor în această direcție. În același timp însă, n-a îngăduit eliberarea pe cale juridică a satelor aservite în trecut, aplicind cu strictețe „legătura” lui Mihai. Pentru orașenii și călărășii din Gherghița, domnul a ridicat o „palancă” pe moșia satului Cuciu, în București a construit „podul” (drumul podit) de la poarta de est a Curții domnești, continuat cu podul peste Dimbovița și heleșteul care-i purtau numele, iar pentru atragerea coloniștilor străini înființează marea slobozie Satu Nou, model pentru cele organizate în perioada următoare.

Ținind seama de importanța deosebită acordată Țării Românești și Moldovei de către Poartă, care după afirmația lui Gabriel Bethlen constituiau „ochii și bucătăria împăratului turc”³, Radu Șerban, socotit de

³ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608 – 1665*, București, 1965, p. 66.

aliații săi imperiali „*zidul de apărare al Transilvaniei*”⁴, „*o fortăreață îndreptată împotriva sultanului*”⁵, a participat din plin la războiul Ligii creștine, campaniile sale desfășurându-se în strinsă legătură cu operațiile militare ale imperialilor. La baza relațiilor sale cu împăratul creștin, caracterizate prin numeroase solii trimise de ambele părți, ajutoare primite de Radu Șerban în cursul domniei, a stat legământul de credință depus de Radu la 27 octombrie/6 noiembrie 1601 în tabăra de la Dej, înaintea aceluiași episcop de Agria, care în 1598 primise și legământul lui Mihai Viteazul.

Așezarea Țării Românești la hotarele și în zona de înfruntare a trei mari puteri : imperiile otoman și habsburgic și regatul polon a creat numeroase dificultăți pentru urmașul lui Mihai Viteazul. Faima de „*oștean experimentat*” și „*principe războinic*” (cum îl caracteriza Ciro Spontoni, unul din secretarii lui G. Basta)⁶, „*foarte încercat în treburile militare*” (după fruntașul brașovean M. Weiss)⁷, Radu Șerban și-a clădit-o încă înaintea domniei, începînd cu victoria de la Gura Nișcovului, pe care o dobîndise în fruntea oștirii boierilor răsculați împotriva lui Simion Movilă (august 1601). Un an mai târziu, biruința de lângă Ogretin (13/23—14/24 septembrie 1602), asupra hanului Crimeii, Gazi Ghirai îi consolidează domnia recent dobîndită, constituind una din cele mai frumoase pagini de vitejie românească. Cu puțin timp în urmă, o oaste de haiduci lefegii ai domnului atacase Belgradul, în cadrul planului de cooperare cu trupele imperiale vizînd slăbirea ofensivei marelui vizir care se îndrepta spre Alba Regală.

Relațiile lui Radu Șerban cu Imperiul otoman se caracterizează însă prin folosirea cu pricepere de către domn a mijloacelor diplomatice și militare în interesul Țării Românești. Respingerea de către Poartă a încercărilor sale de a obține recunoașterea domniei (1602), a fost urmată de expedițiile antiotomane dincolo de Dunăre (februarie-martie 1603), asupra Silistrei, Hirșovei și Brăilei, fiind atacate și alte garnizoane din Dobrogea, oștile muntene ajungînd, se pare, chiar la Cetatea Albă. Împotriva deselor pustiiri ale tătarilor, principala forță menită de strategia otomană la începutul veacului al XVII-lea să macine rezistența țărilor române, Radu Șerban, ca și Mihai Viteazul, a încheiat un armistițiu cu marele han (decembrie 1603), încercînd chiar să medieze o înțelegere între acesta și împăratul Rudolf al II-lea, la care a căutat să atragă și pe turci, prevăzînd apropiata încheiere a păcii între Liga creștină și Imperiul otoman. La rîndul său, obținînd recunoașterea de către sultan (decembrie 1604—ianuarie 1605), Radu Șerban aducea mult rîvnita pace și o însemnată reducere a contribuțiilor către Poartă. Astfel, valoarea haraciului, plătit neregulat pînă la 1609, în bani și produse alimentare, n-a depășit 32.000 de galbeni, de aproape cinci ori mai puțin decît plătise Mihai Viteazul la începutul domniei.

⁴ A. Veress, *Epistolae et acta generalis Georgii Basta (1602—1607)*, II, Budapesta, 1913, p. 515.

⁵ N. Buta, *I ragguagli di Claudio Rangoni, vescovo di Reggio-Emilia e nunzio in Polonia dal 1599—1605...*, în „*Diplomatarium italicum*”, Roma, I (1925), p. 348.

⁶ Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638, p. 172, 188.

⁷ M. Weiss, *Liber ar: alium raptim scriptus (1569—1612)*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V, Brașov, 1909, p. 204.

O caracteristică principală a politicii externe a lui Radu Șerban, desfășurată la puțin timp după unirea politică a țărilor române sub Mihai Viteazul, a constituit-o relațiile strinse cu celelalte țări române, și orientarea către Imperiul habsburgic, pe linia marelui său înaintaș. În aprilie 1603 Rudolf al II-lea îi întărește stăpînirea ereditară a Țării Românești și o subvenție anuală de 120.000 de taleri pentru plata oștirilor (mai mult decît venitul anual obținut de imperiali din Transilvania), în noiembrie același an acordîndu-i marele stîndard imperial de investitură și titlul de principe al Sfîntului Imperiu romano-german.

Considerînd că ocuparea Transilvaniei de către Moise Székely, exponentul nobilimii filoturce, proclamat principe (mai—iulie 1603) cu sprijinul efectiv al forțelor turco-tătare, însemna închiderea cercului forțelor ostile în jurul Țării Românești, direct amenințată, și repetarea situației din 1599, Radu Șerban a acționat în același fel ca Mihai Viteazul. Campania sa asupra lui Moise Székely a cuprins două etape: în cea dintîi (aprilie — începutul lui iulie 1603), căpitanii săi au hăuțuit oastea lui Moise, nimicindu-i avangarda și atrăgîndu-l cu grosul trupelor în preajma Brașovului, pentru ca în cea de a doua etapă (iulie 1603), Radu Șerban cu trupele sale să pătrundă în Țara Birsei, învingînd într-o sîngeroasă bătălie, între Brașovul Vechi și Ghimbășel, pe Moise Székely, care și-a pierdut viața încercînd să scape din luptă (7/17 iulie 1603). Ca urmare, poziția lui Radu Șerban s-a consolidat, în anul următor încheind legături directe cu Brașovul și Sibiul și purtînd tratative cu Ieremia Movilă.

Din 1605, odată cu alungarea imperialilor din Transilvania, în urma răscoalei conduse de principele Ștefan Bocskay, și încheierea păcii cu turcii, Radu Șerban a dus o politică de bună înțelegere cu principii și guvernatorii Transilvaniei, încheind tratate la nivel de egalitate, asigurînd astfel în următorii cinci ani echilibrul politic necesar refacerii țărilor române. La 26 iulie/5 august 1605 el perfectează la Tîrgoviște tratatul cu reprezentanții lui Bocskay, încoronat în același an rege al Ungariei, după ce în iulie acesta din urmă oprise oștirea lui Simion Movilă de a intra în Țara Românească.

Înțelegeri asemănătoare, la nivel de egalitate, au fost încheiate și cu principii Transilvaniei Sigismund Rákóczi (aprilie—iunie 1607) și Gabriel Báthory (21/31 mai 1609), ultima fiind socotită de Radu Șerban o „*confederație perpetuă și inviolabilă*”⁸. Totodată, Radu a protejat scurta domnie a lui Mihăilăș Movilă (1607) iar după moartea acestuia s-a apropiat de Constantin Movilă, care vedea în domnul Țării Românești un puternic sprijin în fața tendințelor manifeste ale lui Gabriel Báthory de a-și asigura stăpînirea țărilor române, pe linia urmată de înaintașii săi, Sigismund și Andrei Báthory. Planurile nutrite de Gabriel Báthory au determinat apropierea mai strînsă a lui Radu Șerban de imperiali (1608—1609) și stabilirea de relații directe cu regele polon (iulie 1610).

După pregătirea diplomatică și militară a campaniei în cursul anului 1610, la începutul lui ianuarie 1611 Gabriel Báthory a pătruns cu oștile sale în Țara Românească, jefuind-o cumplit; fiind însă nevoit să se retragă

⁸ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, VIII, București, 1935, p. 46.

în martie 1611, la intervenția sultanului care a trimis domn pe vechiul pretendent Radu Mihnea. La rîndul său, Radu Șerban, care cunoștea pregătirile lui Báthory, s-a retras în Moldova cu tezaurul, boierii săi și o parte din oștire, conform unui plan *strategic bine chibzuit, despre care mărturisesc o seamă de izvoare contemporane*, pentru a nu fi prins între armatele otomane care pîneau la Dunăre orice posibilitate de înlăturare a sa, și cele ale principelui. Înțelegerile cu Moldova și Polonia, ca și tratatul de alianță militară încheiat la 10/20 februarie 1611, în tabăra de la Roman, cu reprezentantul regelui Ungariei, Matias II de Habsburg, împotriva lui Gabriel Báthory, au creat condițiile aplicării planului lui Radu Șerban. Expediția sa din mai 1611 a dus la alungarea lui Radu Mihnea de la București, redobîndirea țării fiind urmată la începutul lui iulie de o nouă campanie, împotriva lui Gabriel Báthory. Trecerea munților s-a făcut de la Schiulești pe Telea-jeu, pe plaiul de atunci numit al lui „Șerban Vodă” și valea Tirlunglui, oastea lui Radu Șerban poposind sub zidurile Brașovului, cu a cărui conducere domnul avea o înțelegere împotriva lui Báthory, surprins cu oastea lângă Prejmer. Bătălia care s-a dat în „Cîmpul de Mijloc” al Brașovului, spre Sînpetru, la 30 iunie/10 iulie 1611, amintind prin desfășurarea ei de lupta de la Șelimbăr, a constituit una din cele mai strălucite izbînzii ale lui Radu Șerban, Gabriel Báthory aflîndu-și cu greu scăparea prin fugă în cetatea Sibiului, pregătită din vreme ca loc de refugiu. Asediul Sibiului (august 1611) efectuat împreună cu trupele imperiale intrate în Transilvania, conform tratatului din 10/20 februarie, n-a dat rezultatul dorit, iar nobilimea și secuii au refuzat să participe la dietele convocate de Radu Șerban la Cincu Mare și Mediaș.

În aceste condiții, intervenția numeroasei oștiri turco-tătare conduse de Omer pașa Ketengi, care în iulie 1611 a reinstaurat pe Radu Mihnea la Tîrgoviște, iar la 7/17 septembrie a intrat prin pasul Buzăului în Țara Birsei, a pus capăt campaniei lui Radu Șerban, nevoit să se retragă, prin Țara Românească, în Moldova, urmărit de tătari, care zdrobesc ariergarda sa în județul Bacău. Ca și Mihai Viteazul cu un deceniu în urmă, Radu Șerban a luat, prin Moldova, Polonia și Ungaria Superioară, drumul curții imperiale, sperînd să obțină ajutoare pentru redobîndirea domniei.

Pacea de compromis de la Zsitvatorok (1606), ce punea capăt războiului început în 1592/1593, la încheierea căreia țările române au avut un rol determinant, n-a împiedicat intervențiile armate „locale” ale Porții în țările române; restaurarea dominației otomane asupra acestora odată cu instalarea lui Radu Mihnea în Țara Românească, Ștefan Tomșa în Moldova (1611) și Gabriel Bethlen în Transilvania (1613), fiind semnalul îndepărtat al ofensivei otomane asupra Europei estice și centrale din a doua jumătate a secolului.

RESTAURAREA DOMINAȚIEI OTOMANE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI LUPTA INTERNĂ ÎMPOTRIVA ACESTEIA

Ca urmare a luptelor de rezistență purtate de Mihai Viteazul și Radu Șerban, restabilirea dominației Porții asupra țărilor române n-a afectat cuantumul obligațiilor economice ale acestora, care a rămas în primele decenii trei ale veacului al XVII-lea la un nivel mult mai scăzut

decît în perioadele anterioare și următoare, iar în domeniul politicii interne și chiar externe, domnii și principii țărilor române au dispus de o însemnată libertate de acțiune.

Pe plan intern, Radu Mihnea, candidat la domnie susținut de sultan încă din ianuarie 1596, după două efemere stăpîniri în Țara Românească (noiembrie 1601—martie 1602 și aprilie—mai 1611) își începe domnia propriu-zisă (1611—1616) sprijinindu-se pe gruparea boierească turcofilă, puțin numeroasă, formată din elemente levantine împămîntenite, în frunte cu mitropolitul Luca din Cipru și vîstierul Pano Pepano din Pogoniară, și din greci veniți cu el de la Constantinopol. Faptul că instaurarea sa de către Omer pașa s-a făcut în condițiile ocupării țării de o numeroasă oaste turco-tătără, Poarta refuzînd energic revenirea lui. Radu Șerban în scaun, a impus în acel moment marii boierimi și slujitorilor de țară acceptarea lui Radu Mihnea. „Și veniră toți boiarii și toți roșii și toți slujitorii, de să închinară lui și făcură mare jurămînt ca să-i slujească cu dreptate”, afirmă *Letopisețul Cantacuzinesc*⁹.

Instaurarea lui Radu Mihnea și a orientării filoturce reprezentată de el a întîmpinat însă dîrza opoziție a influenței grupări boierești antiotomane, constituită în vremea lui Mihai Viteazul cînd, afirmă reprezentanții acesteia în 1614: „ne-am supus și ne-am jurat creștinilor”¹⁰, și consolidată în timpul lui Radu Șerban. La plecarea în pribegie, în septembrie 1611, acesta din urmă a jurat boierilor din gruparea antiotomană să obțină sprijinul militar al împăratului de la Viena, pelingă care pînă la moarte (1620) a jucat rolul de reprezentat al acestei grupări, pentru înlăturarea lui Radu Mihnea și a dominației otomane. Ca atare, în intervalul 1611—1620 toate mișcările antidomnești din Țara Românească au avut drept scop readucerea în scaun a lui Radu Șerban, ceea ce ar fi însemnat revenirea la vechea orientare procreștină. Unii reprezentanți de seamă ai grupării boierești antiotomane — Stoica mare logofăt din Stîmba, Stanciu mare sluger etc. — l-au însoțit chiar în exil pe Radu Șerban, intervenind direct la împărat în favoarea sa, majoritatea însă, rămași în țară, au trecut la acțiune în toamna lui 1611.

Mișcarea cunoscută sub numele de „*complotul stolnicului Bărcan*”, grupînd opt-nouă mari dregători, numeroși dregători mici și mijlocii și un număr de slujitori, urmîrea înlăturarea lui Radu Mihnea și readucerea lui Radu Șerban, aflat la curtea de la Viena, unde un trimis al complotiștilor l-a înștiințat despre acțiunea care se pregătea, pentru a obține ajutor militar din partea împăratului. Descoperită în faza de complot, mișcarea a fost înăbușită, conducătorii ei, în frunte cu Bărcan stolnicul și Radu postelnic Băleanu, fiind executați la 7/17 decembrie 1611, în vreme ce alți participanți au fost închiși, puțini reușind să fugă peste hotare (Ivașco mare vornic Băleanu). Caracterul antigrecesc care se atribuie acestei mișcări, caracter care însă nu s-a situat pe primul plan, trebuie înțeles ca o reacție împotriva elementelor levantine aduse în țară de Radu Mihnea și intrate în concurență cu boierimea pămînteană.

⁹ *Istoria Țării Românești 1290—1690*, București, 1960, p. 89.

¹⁰ *D.I.R.*, B, XVII—2, p. 269.

Înăbușirea cu cruzime a mișcării din 1611 și urmărirea altor partizani ai lui Radu Șerban în toamna lui 1612, n-a lichidat gruparea boierească antiotomană din Țara Românească, care a menținut legătura directă cu Radu Șerban și curtea de la Viena în anii următori. Partizani ai lui Radu Șerban au rămas chiar între dregătorii din preajma lui Radu Mihnea; în toamna anului 1613, cu prilejul expediției otomane împotriva lui Gabriel Báthory, la care a participat și domnul Țării Românești, aceștia fiind gata să se răscoale, la apariția lui Radu Șerban cu trupe imperiale. Iar în aprilie 1616 când oștile lui Alexandru Movilă ajung la Buzău, în urmărirea lui Ștefan Tomșa, în vreme ce Radu Șerban pregătea în ținuturile împăratului campania pentru redobândirea Țării Românești, boierii munteni din gruparea antiotomană declară lui Alexandru Movilă că doresc mult: „*ca principele Șerban, care jusesse voevodul lor înaintea lui Mihnea... să se reîntoarcă acum în țară spre a lua iarăși domnia*”; ca urmare, Radu Mihnea executând „*cu mare cruzime*”¹¹ pe Leca din Pătroaia, fostul mare postelnic al lui Radu Șerban.

Pentru a-și consolida poziția în interior, Radu Mihnea face o seamă de danii din averile boierilor executați unor căpetenii de slujitori. Față de problema răscumpărării satelor domnești el adoptă o poziție contrară lui Radu Șerban, admițând răscumpărări masive. Documentele referitoare la domnia sa din 1611—1616 arată chiar că: „*s-a milostivit de a slobozit toate satele domnești*”; „*n-a vrut să lase țara domniei lui să fie vecini domnești, pentru că a socotit Radu voievod că este țară împărătească. Astfel a făcut domnia lui atunci, în zilele domniei lui, slobozeme și iertar tuturor satelor domnești, câte au jost cumpărate de răposatul Mihai voievod, de s-au răscumpărat de vecine...*”¹². Această măsură a ciuntit domeniul domnesc sporit de Mihai Viteazul și Radu Șerban, aducându-i în schimb lui Radu Mihnea în vremea celor două domnii din Țara Românească (1611—1616, 1620—1623) substanțiala sumă de circa 719.800 de aspri.

Pe plan extern, Radu Mihnea s-a dovedit un diplomat iscusit, un partizan al tratatelor și al evitării conflictelor militare, rămânând însă întotdeauna fidel orientării politice otomane: „*ca unul ce am fost crescut la Poarta Împăratului și din pâinea lui*”¹³. Cu Brașovul, care pînă atunci susținuse pe Radu Șerban a încheiat un tratat de alianță la 14/24 septembrie 1611, hotărînd „*să fim întru o credință și într-un gînd cu toat(ă) inima*”¹⁴; conducerea orașului urmînd să primească ajutor la nevoie din partea domnului muntean, la rîndul său acesta, în caz de înfrîngere, puțînd să se adăpostească în cetate cu pînă la 300 de oameni. Drept urmare, în toamna lui 1611 Radu Mihnea a îndepărtat pericolul intervenției turcești, a trupelor lui Omer pașa, în Țara Birsei, cerută de Gabriel Báthory, sub motivul nesupunerii Brașovului față de Poartă. Un an mai tîrziu, avertizează pe Báthory despre campania proiectată de sultan împotriva lui, cerîndu-i să nu se împotrivescă, acceptînd mijlocirea sa la Poartă

¹¹ Ch. de Joppecourt, *Istoria pe scurt...*, în *Tesaur*, II, p. 59; Bibl. Acad. R. S. România, CXXV 44; CCXCVI/191.

¹² D.I.R., B, XVII 3, p. 108; *Documenta Romania Historica*, B, XXII, București, 1969, p. 89.

¹³ N. Iorga, *St. dîi și documente*, IV, București, 1902, p. CV.

¹⁴ D.I.R., B, XVII 2, p. 13.

pentru îndepărtarea pericolului. Acesta neputînd fi însă evitat, căci Gabriel Báthory ceruse în primăvara lui 1613 ajutorul imperialilor și chiar lui Radu Șerban, fostul său inamic, Radu Mihnea participă în septembrie 1613 alături de Ștefan Tomșa la campania din Transilvania a lui Skender pașa și Ali pașa Maghiaroglu, care a dus la înlocuirea lui Báthory cu Gabriel Bethlen. Cu acest prilej, pe cîmpia Turdei, cei trei stăpînitari ai țărilor române încheie o înțelegere, pecetluită prin jurămînt: pentru „a trăi ca frotii și a nu se părăsi unul pe altul pînă la moarte”¹⁵.

Mutarea lui Radu Mihnea în Moldova în iulie—august 1616 (acesta fiind cel dintîi voievod care domnește de mai multe ori în Țara Românească și de două ori în Moldova, sistem care se va răspîndi mai apoi) și respingerea de către marele vizir a lui Gavril Movilă, propus de Mihnea și proclamat domn de marea adunare a țării, a adus în fruntea acesteia o locotenentă domnească formată din boieri ai grupării filoturce, în așteptarea lui Alexandru Iliăș, numit de Poartă. Abuzurile unor membri ai locotenenței: vornicul Cîrstea și logofătul Nica din Corcova, prilejuiesc în septembrie 1616 o mișcare populară, numai cu greu scăpînd cei doi boieri de „*juria poporului*”¹⁶. Nemulțumirile populare vor răbufni cu mai mare amploare doi ani mai tîrziu, cu prilejul mișcării conduse de Lupu Mehedințeanu.

Domnia lui Alexandru Iliăș (1616—1618), începută în condițiile înlăturării de către forțele otomane a Movileștilor din Moldova și a înfrîngerii încercării lui Radu Șerban și George Drugeth de Homonna de a dobîndi scaunele Țării Românești și respectiv al Transilvaniei, a însemnat o întărire a elementului levantin, îndeosebi grecesc de la curtea domnească. Împotriva acestui element și a domnului care-l sprijinea se ridică în 1617 chiar boierii greci împămîntenți în frunte cu vornicul Cîrstea și logofătul Nica, atrăgînd și pe roșii și slujitorii de țară, condiție esențială pentru reușita mișcărilor boierești. La mișcarea antidomnească din 1617, înăbușită în germene prin trădarea lefegiilor sud-dunăreni din garda lui Alexandru Iliăș, au participat și boierii care urmăreau readucerea lui Radu Șerban, o parte dintre aceștia, în frunte cu Lupu Mehedințeanu, fugind după descoperirea mișcării în Transilvania, cu gînd să ajungă în ținuturile împăratului, la curtea lui Radu Șerban. Nu întîmplător în acest an, pașa de Buda îl acuza pe acesta din urmă că „*nu încetează a agita țara Românească pe ascuns*”¹⁷.

Încercarea lui Gabriel Bethlen de a media înțelegerea între boierii participanți la mișcare și Alexandru Iliăș, s-a lovit de ostilitatea voievodului, care a executat pe Cîrstea vornicul. Ca atare, mișcarea împotriva domnului a izbucnit cu și mai mare amploare în vara anului 1618, sporită de hotărîrea lui Alexandru Iliăș de a executa alți zece boieri. În iunie 1618 Lupu Mehedințeanu a intrat în Țara Românească cu o oaste de haiduci lefegii, căruia i s-au alăturat și oștenii lui Alexandru Iliăș, nevoit astfel să fugă în grabă la Brăila. Lupu acționa în numele lui Radu Șerban, ai cărui oameni de credință se aflau în oastea sa, astfel că Gabriel Bethlen mărturisea la 1/11 iulie 1618, în legătură cu evenimentele din Țara Româ-

¹⁵ N. Iorga *op. cit.*, p. CXVI.

¹⁶ Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Țara Românească*, p. 343.

¹⁷ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, III, București, 1900, p. 78.

nească : „că mulțimea și slujitorii toți cu un grai și un suflet îl doresc și îl cheamă pe Șerban Vodă, fiindcă a ocrotit țara păzindu-i legile . . .”¹⁸. Astfel, mișcarea condusă de Lupu Mehedințeanu a căpătat odată cu intrarea acestuia în țară un caracter antiotoman, căpeteniile ei fiind gata — după Matei al Mirelor — „a sta cu toții în contra oricărui domn ar veni de la Constantinopol”¹⁹. Poarta a reacționat de altfel energic, trimițând la Dunăre pe Daut pașa cu oaste : „ca să fie cu băgare de seamă și să nu aștepte nimic — mărturisește Tomas Borsos, — ci prevenind evenimentele să nu se repete cu Șerban vodă istoria lui Mihai”²⁰. În fața amenințării turcești și a promisiunilor de iertare ale caimacamilor lui Gavril Movilă, numit în grabă în Țara Românească, Lupu Mehedințeanu a cedat, acceptând pe noul domn, dar ulterior a fost atras și executat de pașa de Silistra.

Prin participarea diferitelor categorii sociale, mișcarea sa a îmbrăcat și haina unei acțiuni populare, masele pustiind atît casele boierilor greci cît și ale celor pămînteni. Caracterul antigrecesc al acestei mișcări, socotit esențial în trecut, trebuie înțeles la proporțiile reale, ca și în cazul mișcărilor amintite mai sus, ca o reacție atît a boierimii de țară cît și a celei străine, dar împămîntenite, împotriva elementelor grecești aduse de la Constantinopol și favorizate de Radu Mihnea și Alexandru Iliăș, mai pricepute decît cele locale în stoarcerea de profituri. Constatarea este valabilă pentru întreg veacul al XVII-lea, cronică lui Radu Popescu amintind : „Că adusease Radu vodă < Mihnea > pre mulți < greci > și-i cinstise și-i miluea ; ci boiarii rumâni aceasta văzînd, nu le-au fost pe voe, precum de multe ori, la mulți domni, s-au făcut răzmiriță pentru răotatea grecilor”²¹. Mișcările din deceniul al doilea al secolului al XVII-lea nu prezintă însă predominant caracterul unei lupte pentru putere între două partide boierești, de felul celor din a doua jumătate a veacului, ci materializează antagonismul între gruparea boierească antiotomană din vremea lui Mihai Viteazul și Radu Șerban și domnul trimis de Poartă cu favoriții săi. După dispariția lui Radu Șerban (1620), candidatul grupării antiotomane, aceasta se destramă și timp de aproape zece ani mișcările boierești încetează.

SITUAȚIA INTERNĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN DECENIUL AL TREILEA

Gavril Movilă (1618—1620) continuă pe plan intern politica lui Radu Mihnea și Alexandru Iliăș de răscumpărare a satelor domnești de către rumâni, realizînd din aceasta peste 160 000 de aspri. Legăturile cu Gabriel Bethlen au la bază tratatul din 25 aprilie/5 mai 1619, confirmat de principe două săptămîni mai tîrziu, care prevede ajutorul reciproc, inclusiv cel armat, împotriva oricărui dușman, în afară, se înțelege, a turcilor, învoirea pentru țărani fugari în Transilvania de a se reîntoarce la casele

¹⁸ V. Motogna, *Relațiunile dintre țărilor românești și Ardeal în veacul al XVII-lea*, în Anuarul liceului „A. Mureșanu”, 1933—1934, Dej, 1935, p. 35—36.

¹⁹ Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 349.

²⁰ V. Motogna, *op. cit.*, p. 40.

²¹ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, București, 1963, p. 85.

lor, libertatea comerțului. „Confederația” încheiată cu Bethlen l-a determinat pe Gavril Movilă să se retragă în Transilvania (unde în 1622 s-a căsătorit cu bogata văduvă Elisabeta Zolyomy, și unde, dealtfel, a închis ochii în 1635), la sosirea veștii de mazălire.

Între 1620—1626 Țara Românească și Moldova sînt conduse în fapt de Radu Mihnea. Ca domn al Țării Românești (1620—1623), el a fost nevoit să ia parte la campania sultanului Osman al II-lea împotriva polonilor, încheiată prin pacea de la Hotin (29 septembrie/9 octombrie 1621), la care, de altfel, a contribuit cu talentul său diplomatic. Un an mai târziu, la 6/16 mai 1622, încheie un tratat de întraajutorare reciprocă cu Gabriel Bethlen, iar după trecerea sa în Moldova (1623—1626), lasă la sud de Milcov pe fiul său, în vîrstă de 11—12 ani, Alexandru Coconul (1623—1627), sub tutela soției sale și a unor „*boieri foartea credincioși, de căutau toate trebile domniei și ale țării, și toate judecățile era asupra lor*”²², altfel spus, conduceau țara la îndrumarea lui Radu Mihnea. Împotriva domnului nevîrstnic tutelat de boieri se ridică însă călărașii din mai multe garnizoane orășenești, în a doua jumătate a anului 1623, nemulțumiți de dările la care erau supuși, și un pretendent Paisie, altfel necunoscut, susținut de păturile de jos de peste Olt, ambele mișcări fiind înăbușite de boieri.

Dacă Radu Mihnea, care își zicea și Corvin, aluzie la tradiția căsătoriei strămoșului său, Vlad Țepeș, cu o soră a lui Matias Corvin, pe care Miron Costin și inscripția portretului său de la biserica domnească din Tîrgoviște îl numesc „*cel Mare*”, a fost un erudit, trecut prin școlile de la Athos, Veneția și Padova, cunoscător al mai multor limbi orientale și apusene, un diplomat iscusit, care a mediat înțelegeri între turci și poloni sau între turci și ruși, astfel că țările creștine „*mare folos avea de dînsul că-i feria de multe primejdii*” (Miron Costin)²³, urmașii săi în scaunul Țării Românești, pînă la Matei Barabarab — Alexandru Iiaș (1627—1629), Leon Tomșa (1629—1632) și Radu Iiaș (1632) —, nu s-au ridicat la înălțimea sa, obținînd domnia doar ca urmare a unor mari sume de bani plătite la Poartă.

Leon Tomșa care se pretindea fiul fostului domn moldovean Ștefan Tomșa II, înfruntă din octombrie 1630 ostilitatea unei puternice grupări boierești nemulțumită de obligațiile fiscale la care o supune domnul pentru achitarea datoriilor contractate la Poartă în vederea dobîndirii domniei, gruparea definită nu după criteriul alianțelor externe, ca în vremea lui Mihai Viteazul și Radu Șerban, ci, începînd din deceniul al patrulea al veacului, după atitudinea față de „grecii” aduși de domni de la Constantinopol. Apartenența etnică n-avea dealtfel importanță, din gruparea „antigrecescă” făcînd parte boierii greci împămîntenți, precum Constantin postelnicul Cantacuzino; cel dintîi candidat la domnie al acestei grupări, Aslan vornicul, fiind el însuși grec după tată. Pentru atragerea membrilor acestei grupări, pribegi în Transilvania, unde obținuseră sprijinul lui Gheorghe Rákóczi I și al unor nobili, Leon Tomșa, împreună cu sfatul mării adunări a țării, acordă hrisoavele din 15/25 iulie și 23 iulie/2

²² *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 94.

²³ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere*, București, 1958, p. 90—91.

august 1631, care hotărăsc scoaterea din țară a „grecilor striini” de tot felul (nu însă și a celor împămîntenți) care nu participă la „nevoia țerii”, scutirea de unele dări—recent introduse—și obligații a boierilor, mazililor, roșiilor, logofeților domnești și popilor, îndepărtarea călugărilor greci și abrogarea închinării mănăstirilor peste hotare etc; documente amintind prin unele trăsături—îndeosebi cele privind respectarea legalității și libertății individuale—„cărțile de libertăți” apusene. Avînd însă un scop conjunctural limitat, aplicarea prevederilor acestor hrisoave nu a depășit însă domnia lui Leon Tomșa.

Asigurîndu-și astfel sprijinul unor categorii în parte cu rosturi militare, deși măsura îndepărtării grecilor, nici măcar a celor din divan, n-a fost respectată decît în mică măsură, Leon Tomșa a înfrînt pe pribegi la 23 august/2 septembrie 1631, la sud de București, determinîndu-i pe mulți să se întoarcă în țară. Un an mai tirziu însă, urmașul său în scaun, hotărit de sultan, Radu Iliaș, fiul lui Alexandru Iliaș, e învins lîngă Plumbuita (20/30—21/31 octombrie 1632) înainte de a apuca să domnească efectiv, de oastea lui Matei aga, care inaugura astfel, sub semnul biruinței, o domnie rodnică în înfăptuiri.

2. POLITICA DE ECHILIBRU A MOLDOVEI ÎNTRE POLONIA ȘI IMPERIUL OTOMAN

„EPOCA MOVILEȘTILOR”. IEREMIA MOVILĂ ȘI LUPTELE ÎNTRE URMAȘII SĂI LA DOMNIE

Una din implicațiile războiului antiotoman al Ligii creștine (1592/1593—1606) a constituit-o întărirea poziției Poloniei în limitele flexibile ale unei neutralități binevoitoare față de Imperiul otoman, iar ca urmare, pretențiile acesteia inițial de a înlocui, iar apoi—de a „colabora” cu Poarta în privința stăpînirii țărilor române. Astfel, în toamna anului 1595 respingînd soluția unei domnii a lui Ștefan vodă Răzvan sub suzeranitatea principelui Sigismund Báthory, aliatul imperialilor, cancelarul și hatmanul polon Jan Zamoyski pătrunzînd cu oștile în Moldova, a numit la 25 august/4 septembrie „pe Ieremia Movilă (mai înainte mare vornic, care acum locuia de cîțiva ani în Polonia cu soția și copiii) în domnie”²⁴. Numirea acestui nepot de fiică al lui Petru Rareș prezenta pentru țară evidentul avantaj de a îndepărta pericolul transformării ei în pašalic, hotărită de marele vizir la 4/14 mai 1595; însuși sangeacbeiu desemnat în fruntea viitorului pašalic, Ahmed sangiacul de Tighina, recunoscînd că „a fost mulțumit de acest domn, Ieremia, deși singur se scria acum pașă al Moldovei”²⁵. Totodată a fost oprită la Tuțora, în octombrie 1595, oastea tătărăscă a marelui han, care năvălise pentru a impune pe noul pașă, înțelegerea dintre poloni și tătari încheindu-se cu ajutorul lui Ieremia. Drept urmare, domnia lui Ieremia Movilă (1595—1606) a fost întărită la 15/25 decembrie 1595 și de sultan; încă din septembrie nunțiul apostolic din Transilvania menționînd ca o stare *de fapt* că noul domn a fost proclamat „în numele sultanului, al regelui polon și al hanului tătar”²⁶. La 15/25 martie 1597 regele polon a recunoscut caracterul viager și

²⁴ I. Corfus, *Jurnalul expediției polone în Moldova din 1595*, în „Revista Arhivelor”, XLVII (1970), nr. 2, p. 536.

²⁵ *Ibidem*, p. 538.

²⁶ *Călători străini despre țările române*, III, București, 1971, p. 478.

ereditar al domniei lui Ieremia, iar prin tratatul turco-polon din 25 iulie/4 august 1598 acesta a obținut confirmarea de către sultan a domniei ereditare în familia sa, urmînd ca „*el să fie voievodul vîtaietului Moldovei în tot timpul vieții sale și voievodatul său să nu fie dat altcuiva, iar cînd va muri, să fie acordat fiului său*”²⁷, iar ulterior, fapt neobișnuit în acea vreme, sultanul i-a împrumutat la cererea sa, în iulie 1600, 40 000 de galbeni pentru plata oștilor.

În același timp, înțelegerea turco-polonă referitoare la statutul noului domn al Moldovei a constituit pentru un deceniu și jumătate garanția practică a respectării autonomiei țării de către ambele puteri. Totuși, poziția lui Ieremia Movilă între poloni și turci a fost deosebită față de cea a lui Radu Șerban, începînd din 1605, între turci și imperiali, deși ambii domnitori ai țărilor române au izbutit cu mijloace specifice să ducă o politică de echilibru între marile puteri în interesul țărilor lor. Prin numeroase fire, stăpînirea de proprietăți, alianțe de familie, acordare de indigenate polone (în 1593 lui Ieremia Movilă, care a primit herbul familiei Zamoyski, în 1596 mitropolitului Gh. Movilă și lui Simion Movilă, precum și unor boieri credincioși sau înrudiți cu aceștia: Luca Stroici — 1593, Simion Stroici — 1596, Nestor Ureche, Gh. Mauroti, hatmanul Orăș, Isac și Gheorghe Balica, Gheorghe Lozonschi — 1607), Movileștii și boierii din jurul lor care formau o adevărată grupare politică, erau legați de Polonia. Soluția alianțelor cu aceasta, ca o contrapondere la presiunile Imperiului otoman, domnul o considera unică, un sprijin imperial eficient neputînd fi luat în considerare, căci, după cum afirma Ieremia: „*aceste trei țări <române> sînt în pragul porții atît a tătarilor cît și a turcilor <și> ajutorul nemțesc e cu zăbavă*”²⁸.

Aparent, prin condițiile puse la urcarea în scaun și în anii următori, Zamoyski a impus lui Ieremia Movilă apropierea strînsă de Polonia, prin jurămint de credință, prin plata unei sume bănești, trecînd drept „tribut”, întreținerea lefeșurilor poloni din țară etc. La acestea se adăugau: trimiterea de reprezentanți în seim, numeroasele daruri și informații cu caracter politic adresate lui Zamoyski, care au făcut pe contemporani să considere că Ieremia nu mișcă un deget fără știrea polonilor. În realitate autonomia țării și autoritatea domnului nu au fost atinse: „*Măria voastră — se adresa J.Zamoyski regelui în seimul din 1596 — are să-l apere, iar dînsul are să stăpînească totul*”²⁹. Iar încercarea marelui hatman și cancelar de a impune domnului în toamna anului 1600 noi condiții, care de data aceasta afectau statutul autonom al Moldovei, a fost respinsă de Ieremia. Domnul a cerut stăruitor restituirea cetății Hotin, a potolit acțiunile ostile ale lefeșurilor poloni neplătiți, a dobîndit din partea regelui aprobarea refacerii bisericii ortodoxe din Liiov, iar achitarea datoriilor bănești față de Polonia a fost atît de rară, încît susținătorii săi poloni l-au acuzat de zgîrcenie. În schimb, la stăruințele lui Zamoyski, Ieremia a susținut între 1596 — 1605 pretențiile fratelui său Simion la domnia Țării Românești, împotriva lui Mihai

²⁷ M. A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, I, București, 1976, p. 143.

²⁸ A. Veress, *Documente*, VII, p. 72.

²⁹ I. Corfus, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în „*Revista de Istorie*”, XXVIII (1975), nr. 4, p. 531.

Viteazul și Radu Șerban, care au dat naștere la campaniile de răspuns ale acestora.

Aceasta nu înseamnă că în politica externă Ieremia Movilă n-a avut inițiative, încă înainte de 1603, când Polonia a fost nevoită să se mulțumească doar cu „protejarea” Moldovei. Astfel, el a susținut în toamna anului 1601 pe principele Sigismund Báthory, iar ulterior a încercat să încheie înțelegeri cu G.Basta, comandantul trupelor imperiale din Transilvania, cu împăratul Rudolf II și chiar cu Radu Șerban, domnul Țării Românești, care în 1602 urmărise să instaureze în Moldova pe pretendentul Marcu Cercel. Inițiativa lui Ieremia a jucat un rol însemnat și în determinarea marelui han, pornit în campanie spre cîmpul de luptă din Ungaria, de a înlătura în drum pe Radu Șerban, înlocuindu-l cu Simion Movilă, încercare zădărnicită prin înfringerea de la Ogretin, și care nu s-a bucurat de aprobarea polonilor, ce se temeau în cazul unei izbînzi de accentuarea dependenței Movileștilor față de Poartă. La sfîrșitul lui iunie și începutul lui iulie 1605 are loc ultima încercare a lui Ieremia de a instaura în Țara Românească pe Simion Movilă, în alianță cu principele Ștefan Bocskay, la care se opun însă turcii, care încheiaseră pace cu Radu Șerban, și la rîndul lor, se temeau de întărirea influenței polone în țările române.

Dealtfel, Ieremia Movilă a profitat de rivalitatea turco-polonă, încă pașnică în această fază, pentru a-și întări poziția și a ușura pe plan economic sarcinile țării. Plata împrumutului de 40.000 de galbeni a fost amînată pînă la sfîrșitul domniei sale, iar în unii ani haraciul n-a fost achitat. Totodată, împotriva țărănilor răsculați în 1606, Ieremia n-a făcut apel la sprijinul polonilor sau al turcilor, ci la cel al lui Ștefan Bocskay, al cărui guvernator din Transilvania a trimis 6.000 de lăncieri sub Gabriel Bethlen, care au înăbușit răscoala.

Pe plan intern, Ieremia Movilă a reprezentat interesele marii boierimi filopolone, atrase de practicile regimului nobiliar polon, zugrăvit în letopisețul său de Grigore Ureche, el însuși un urmaș direct al acestei boierimi, posesoare a unor întinse domenii și deținătoare a marilor dregătorii. Deși instalat de J.Zamoyski, el a fost însă ales de boierii amintiți, după obiceiul țării. „Multă vreme ne-am sfătuit asupra acestui lucru — afirmă marele hatman — apoi graba ne-a împins să li-l dăm, pentru a nu sta mai multă vreme fără domn”³⁰. „Și au pus domn din partea sa pre Ieremia Movilă vodă cu alésul boierilor de țară” — mărturisește și Miron Costin³¹. Marii boierimi din gruparea Movileștilor i se adăugau boierii munteni pribegi, ostili lui Mihai Viteazul și Radu Șerban, care se grupaseră în jurul lui Simion Movilă, afișînd cel puțin pînă în 1604, o orientare filopolonă, declarînd, la unison cu Ieremia, că: „nemții sînt departe și că n-ar putea să-i ocrotească, nici să-i apere”, în vreme ce „turcii ne sînt în spate”³².

Războiul, jafurile mercenarilor, flagelul cumei, seceta din primii ani ai secolului al XVII-lea, cu consecințele lor: bejenirea locuitorilor, intensificarea procesului de vecinare a satelor etc., n-au ocolit Moldova, deși s-au manifestat într-o măsură mai mică decît în celelalte țări române. În

³⁰ *Ibidem*, p. 530.

³¹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 44.

³² Hurmuzaki, Supl. I², p. 489, nr. CCLXV.

aceste condiții, Ieremia Movilă s-a dovedit un bun gospodar. A reparat cetăți și biserici, a restaurat Suceava, preferînd-o pînă pe la 1600 ca reședință domnească, a luat măsuri organizatorice în administrația centrală și locală, a impulsionat activitatea cancelariei domnești, a acordat o deosebită atenție activității juridice, însemnînd uneori cu mina sa, *în românește*, pe poruncile de hotărnicii: „*Cum veți afla, tot să se scrie, să li se facă dires, să nu se mai învăluiască*”³³. N-a neglijat nici activitatea cititoriească, mărturie ansamblul de la Sucevița, păstrînd în același timp legăturile tradiționale cu Muntele Athos. Este semnificativ că mărturiile diferite concordă în aprecierile asupra sa și a activității sale interne. Cronicarul contemporan Șt.Szamosközy notează că; „*Ieremia vodă e om blînd, cuvios și drept. Vrea să i se dea știre de orice lucru mic s-ar întîmpla la curte sau în țară. Ușa lui stă deschisă tuturor . . . Nu pedepsește pe nimeni fără judecată, nu ucide, nu ia vitele și avutul nimănui, fără pravilă*”³⁴, pentru ca în două jumătate a veacului, Miron Costin să consemneze că Ieremia vodă „*era om întreg la toate, nerăpitor, nemîndru, nevărsător de sînge, blînd . . .*”³⁵.

Ca și Radu Șerban în Țara Românească, Ieremia Movilă a asigurat stabilitatea internă, iar în vreme ce pe plan extern primul a dus o politică de echilibru între imperiali și turci, domnul Moldovei a asigurat, în alt chip și cu alte mijloace, echilibrul între poloni și turci, astfel că regele polon putea nota pe bună dreptate că Ieremia „*pus în domnie cu vrerea și dorința locuitorilor de acolo a stat în domnie sub aripile ocrotirii noastre mai bine de zece ani în pace, purtîndu-se cu credință atît față de noi, cît și față de turci, așa că țara a rămas într-o pace mai adîncă decît mai înainte, ajungînd la stare bună, umplîndu-se de belșug, așa că am fost mulțumiți și noi cît și republica noastră*”³⁶.

Moartea lui Ieremia Movilă (1606 iunie 30/iulie 10) a prilejuit începutul luptelor pentru domnie între cele două ramuri ale Movileștilor. Nu numai acestea ci și marea boierime și chiar sprijinatorii poloni ai lor s-au divizat în grupări rivale. Inițial, Poarta a trimis steagul de domnie lui Constantin Movilă (1606 iunie 30/iulie 10 — circa iulie 10/20), fiul lui Ieremia Movilă, conform prevederilor tratatului din 1598 privind transmiterea ereditară a domniei urmașilor acestuia din urmă. Aceasta nu convenea însă majorității boierimii, potrivit căreia înlăturării principiului eligibilității, care foarte curînd a trecut în cea mai mare parte alături de Simion Movilă, vîrstnicul frate al lui Ieremia, și nici regelui polon, pentru care tînărul de 13 ani nu părea capabil să mențină echilibrul fragil între Polonia și Poartă. Ținînd seama de promisiunile lui Simion și revenind la tradiționalul principiu „*că voievodatul se dă cu consimțămîntul țării*”, în urma unor stăruitoare cereri ale boierimii, Poarta a acordat din nou domnia, la 25 iulie 4 august 1606, de data aceasta lui Simion Movilă (1606—1607). Cu asta însă lup-

³³ Pe actul din 9 septembrie 1597 (*Locumente și însemnări românești din sec. XVI*, București, 1979, p. 200).

³⁴ I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români 1566—1698*, Cluj, 1928, p. 179.

³⁵ Miron Costin, *op. cit.*, p. 64.

³⁶ A. Vreess, *Documente*, VII, p. 217. Și la Miron Costin, *loc. cit.*: „În dzilele lui mare belșuguri și plină țara de toată”.

tele nu s-au sfârșit, căci peste un an și două luni Simion murea, sub bănuiele de otrăvă : „pentru că boierii din aceea țară nu-l iubeau, din pricina cruzimii sale”³⁷, iar fiul său Mihail (Mihăilaș) (1607 septembrie — decembrie) sprijinit de Poartă și de Radu Șerban, căruia urma să-i devină ginere, n-a izbutit să se mențină în scaun, fiind în cele din urmă înfrint la Ștefănești pe Prut (între 6/16 — 9/19 decembrie 1607) de vărul său Constantin Movilă, câteva săptămâni mai târziu stingându-se din viață la Țîrgoviște, unde se refugiase.

Instaurarea lui Constantin Movilă (1607 — 1611) confirmat de Poartă în martie 1608, aflat inițial sub autoritatea mamei sale, energica Elisabeta care după moartea soțului ei semna actele externe : „din mila lui Dumnezeu doamnă și voievodeasă a Țării Moldovei” și susținut de influențele sale rudenii polone (familiile Potocki, Wiśniowiecki și Korecki), a însemnat o orientare mai accentuată a politicii externe a țării spre Polonia și în final chiar spre Imperiul habsburgic. Nu întâmplător în 1610, Abbas cel Mare, șahul Persiei, a trimis un sol la domnul Moldovei pentru a trata cu acesta modalitatea atacării turcilor în Dobrogea, promițând ca în anul următor să trimită aici corăbii persane. Miron Costin afirmă chiar că tânărul domn „n-au păzit datoriu sa deplin spre împărăție”³⁸, întirziind încă din primul an plata tributului.

Deși inițial inamic al lui Radu Șerban, care în 1607 susținuse la Poartă candidatura vărului său Gavril Movilă, un an mai târziu, față de presiunile principelui Gabriel Báthory care urmărea subordonarea atît a Moldovei cit și a țării Românești, impunînd voievodatului Moldovei un „dar” (tribut) anual de 8.000 de florini, Constantin Movilă a luat legătura cu domnul Țării Românești, punînd bazele unei puternice alianțe între cele două țări române. Această alianță a stat la baza planului militar de acțiune al lui Radu Șerban, care în prima jumătate a anului 1611 s-a retras în Moldova, împotriva lui Gabriel Báthory care invadase Țara Românească. Ea a fost completată prin tratatele de la Roman și Iași, din 10/20 și 18/28 februarie 1611, încheiate respectiv de cei doi domni la nivel de egalitate cu reprezentantul regelui Matias II de Habsburg, care prevedeau condițiile concrete ale luptei comune împotriva principelui. Dacă la aceea adăugăm că în mai 1611 Radu Șerban a alungat din Țara Românească pe Radu Mihnea, numit de Poartă, iar apoi a zdrobit pe Gabriel Báthory, deschizînd calea imperialilor în Transilvania, întreaga campanie fiind sprijinită de Constantin Movilă, înțelegem de ce Imperiul otoman, cum sublinia și cronicarul contemporan Matei al Mirelor, îndată după îndepărtarea lui Radu Șerban, în septembrie 1611, a hotărît mazilirea lui Constantin și înlocuirea sa cu Ștefan Tomșa II. Epoca celor aproape nouă decenii de relații pașnice între Poartă și Polonia se apropia de sfârșit, și numirea noului domn, considerat credincios Porții, constituia, alături de instaurarea lui Radu Mihnea în Țara Românească, încă un indiciu că Imperiul otoman își revenise după îndelungatul război cu Liga creștină, și preluase inițiativa. Cu îndepărtarea lui Constantin Movilă s-a desfăcut, astfel, și ultima verigă din lanțul de rezistență antiotomană a țărilor române făurit în vremea lui Mihai Viteazul și Radu Șerban.

³⁷ Raport venețian de la Poartă, la N. Iorga, „Doamna lui Ieremia Vodă”, în „Analele Academiei Române”, M. S. I., S. II, T. XXXII, 1910, p. 1032.

³⁸ Miron Costin, *op. cit.*, www.dacoromanica.ro

ȘTEFAN TOMȘA II ȘI ÎNCERCĂRILE MOVILEȘTILOR
DE A REDOBÎNDI DOMNIA MOLDOVEI

Ștefan Tomșa II (1611—1615) considerat fiul hatmanului Tomșa, rivalul la domnie al lui Despot vodă, deși n-a fost ales de boieri ci impus de la Constantinopol, cu ajutorul unei oști turco-tătaro-muntene numărând 20 000 de oameni, n-a renunțat nici el, în interesul domniei și al țării, la politica de echilibru între cele două puteri, apelînd însă, spre deosebire de ultimii Movilești, mai cu seamă la sprijinul Porții. Vreme de aproape jumătate de an, pînă la expediția lui Constantin Movilă pentru redobîndirea scaunului domnesc, el a stăruit pentru stabilirea de relații bune cu Polonia, deschiderea drumurilor comerciale spre țările din jur și atragerea boierilor din gruparea Movileștilor îamași în Moldova, care în acest răs-timp n-au avut nimic de suferit.

Eforturile sale au fost zădărnice de Constantin Movilă, refugiat la Hotin și apoi în sudul Poloniei, și de boierii „care voiau să domnească în numele lui”³⁹. Ei se bucurau de sprijinul politic și bănesc al regelui polon și al marelui hatman Stanisław Żółkiewski, cu a cărui poruncă Ștefan Potocki, cumnatul lui Constantin, recruta trupe la hotarul Moldovei, chemînd și pe Radu Șerban, aflat în pribegie în ținuturile împăratului creștin, să li se alăture, pentru alungarea turcilor din țările române. Dar în bătălia de la „Cornul lui Sas”, în lunca Prutului, între „Cornul lui Sas” la nord și Popricani lingă Jijia la sud (1/11—3/13 iulie 1612), oastea lui Constantin Movilă a fost zdrobită, fostul domn ajuns prizonier al unui mirzac tătar s-a înecat la trecerea Niprului la Oceacov, în drum spre Crimeea, iar Potocki a fost trimis de Ștefan Tomșa la Poartă. Rămășițele armatei învinse au fost urmărite spre Hotin, după care a urmat o expediție de răspuns a oștii lui Ștefan Tomșa și a aliaților săi tătari spre Polonia. Această demonstrație de forță a consolidat poziția lui Ștefan Tomșa, la 28 septembrie/8 octombrie 1612 el încheind un tratat cu regele polon prin care reglementa raporturile sale cu principalul sprijinitor al Movileștilor.

De abia după bătălia de la „Cornul lui Sas”, o dată cu executarea ca „hicleni” a 32 de mari boieri „de casa Ieremieii vodă”, în frunte cu logofătul Vasile Stroici, împreună cu slugile lor, prinși în luptă, atitudinea lui Ștefan Tomșa față de marea boierime în general s-a schimbat, astfel că treptat pînă și boierii „de casa lui . . . iară nice ei fără grijea morții nu era, ce îmbla în tot ceas, cum să dzice, cu dzilele amîna”⁴⁰. Consemnînd noua atitudine a voievodului, contemporanul Matei al Mirelor îl considera un „domn bun și înțelept . . ., bun mai ales pentru săraci, dar aspru către boieri, pentru că aceștia erau nedrepti către sărăcime. Ștefan însă știu să-i îmblînzească și să-i facă mici, tîind din ei, împilîndu-i, luîndu-le averile și despuîndu-le casele . . . În judecăți era nepărtinitor, dar era furios; așa însă, cum era, toți se temeau și tremurau de dînsul . . .”⁴¹.

Sprijinul acordat de Ștefan Tomșa micii boierimi, tîrgoveților și țărăni-mii cu rosturi militare, din rîndul cărora și-a recrutat puternicul corp al dără-banilor (dorobanților) de țară, în paralel cu execuțiile cumplite din toamna

³⁹ Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Țara Românească*, p. 339.

⁴⁰ Miron Costin, *op. cit.*, p. 61.

⁴¹ Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 338.

anului 1615, a circa 75 de boieri, și cu masivele confiscări de moșii ale bogaților sprijinitori ai Movileștilor, nu puteau rămâne însă fără urmări pe plan intern și extern. Dacă răscoala boierilor din octombrie 1615, care a atras inițial o parte a slujitorilor, a fost înfrântă de Ștefan Tomșa cu ajutorul categoriilor sociale rămase credincioase, în lupta de la „Fintina lui Păcurar”, în marginea Iașului (ante 10/20 octombrie 1615), după care a urmat un nou val, mai cumplit, de execuții și confiscări de proprietăți boierești, în schimb domnul n-a mai putut face față noii campanii pentru instaurarea lui Alexandru Movilă, alt fiu al lui Ieremia, pregătită în Polonia de doamna Elisabeta și de ginerii ei M. Wiśniowiecki și S. Korecki.

Deși marele hatman Stanisław Żolkiewski era în această perioadă potrivit unei campanii în Moldova, pentru a nu irita Poarta, un raport olandez menționa aici încă din 1613 că în Polonia „sînt hotărîți să aducă o nouă mazălire a domnului Moldovei și că regele Poloniei își va menține pretenția de așezare a domnului <șău> acolo . . .”⁴². Înfrînt la Tătăreni-Tăutești (12/22 noiembrie 1615) și nevoit în cele din urmă să se retragă în Țara Românească, Ștefan Tomșa a fost înlocuit cu Alexandru Movilă (1615—1616). Dar tinărul domn, care prin orientarea politică externă pe care o reprezenta nu convenea Porții, nu s-a putut menține decît opt luni în scaun, nemulțumind pe turci cu atît mai mult cu cît se afla în relații cu Radu Șerban pe care, cu prilejul pătrunderii sale în Țara Românească în urmărirea lui Ștefan Tomșa, gruparea boierească antiotomană de aici, încă puternică, îi cerea să-l readucă ca domn. Întreaga sa domnie a reprezentat un șir de lupte de hărțuială cu forțele lui Ștefan Tomșa sprijinit de Radu Mihnea, domnul Țării Românești, și de trupe turco-tătare, spre paguba și suferințele țării.

Intervenția deschisă a Imperiului otoman, care prin numirea în Moldova a lui Radu Mihnea (1616—1619) propunea o soluție de compromis, spre liniștirea boierilor moldoveni, dar și a Poloniei încă nedispusă la un nou război deschis cu Poarta, a avut drept urmare expediția turco-munteană din iulie 1616, condusă de Skender pașa și Radu Mihnea. După plecarea neașteptată a lefegiilor cazaci și trecerea paharnicului Costea Bucioc, comandantul oastei lui Alexandru Movilă, de partea noului domn și în condițiile întîrzierii ajutorului pe care-l aducea Radu Șerban din ținuturile imperiale, bătălia de lângă Drăcșani (23 iulie/2 august 1616) a dus la zdrobirea micii oștiri a lui Alexandru vodă și stingerea „casei” lui Ieremia Movilă. Văduva acestuia, doamna Elisabeta cu fiii săi Alexandru și Bogdan, capturați, au fost duși la Constantinopol, cei doi tineri turcîndu-se pentru a-și salva viața.

Nedezmîntîndu-și faima de bun diplomat, Radu Mihnea s-a grăbit să răscumpere pe boierii Movileștilor prinși în luptă, atrăgîndu-i de partea sa, iar la 2/12 septembrie 1616, în urma tratativilor moldo-polone de la Bracha, a încheiat o înțelegere cu Polonia, „promițînd” să jure credință regelui, să mențină pacea între poloni, turci și tătari, să elibereze pe toți prinșii de la Drăcșani, determinînd și pe turci să adere la această înțelegere.

Pe plan intern, pentru atragerea mării boierimi („boierii la mare cînte avè”⁴³) favorabile în general Movileștilor, i-a înapoiat acesteia, mai

⁴² N. Iorga, *op. cit.*, p. 1059.

⁴³ Miron Costin, *op. cit.*, p. 89.

ales sub formă de danii, moșiile confiscate de Ștefan Tomșa, în alte cazuri impunând însă răscumpărarea acestora, folosită ca izvor de venituri domnești. Fiscalitatea deosebit de apăsătoare aplicată de Radu Mihnea odată cu sporirea numărului dregătorilor fiscali — în 1618 introduce „ughi de fum” (fumăritul) etc. — pentru întreținerea fastului „bizantin” al curții (fiind, așa cum spune Miron Costin : „*Domniia Radului vodă celui Mare împărăției, nu domniei sămănătoare*”⁴⁴), pentru achitarea obligațiilor față de Poartă sau pentru sporirea veniturilor proprii, a provocat „*mare pustietate țării, care nu să va uita den pomenirea oamenilor în véci*”, astfel că „*să pustiasă curtea (curtenii — n.a.) și țara*”⁴⁵. Drept urmare, între 1617 — 1619 au avut loc mai multe războaie țărănești care au pus în pericol pe domn făcându-l să ceară sprijinul turcilor și al lefegiilor unguri, iar în cele din urmă să solicite, sub pretext de boală, mazilirea la Constantinopol, cu atât mai mult cu cât se contura o nouă ciocnire turco-polonă.

Conflictul militar turco-polon care a durat cu intermitențe pînă la pacea de la Karlowitz (1699), a izbucnit în 1617, după o lungă perioadă de pace, pricinuit de continuile atacuri cazăcești în ținuturile otomane, de năvălirile tătărești în cele polone, și ca urmare a încordării pricinuite de luptele pentru domnie în Moldova între candidați susținuți fiecare de una din cele două puteri. Tratatul de la Iarucha, mediat de Radu Mihnea la 12/22 septembrie 1617, care urma expediției lui Skender pașa, însoțit de domnii și principele celor trei țări române, asupra cetății Rașcov pe Nistru, tratat prin care polonii pierdeau dreptul de a susține pe Movilești și pe Radu Șerban, cum făcuseră în anul trecut, cedau Hotinul domnului Moldovei, obligîndu-se să oprească atacurile cazăcești, a rămas literă moartă. De altfel, tot atunci Radu Mihnea a încheiat o înțelegere secretă cu polonii și un tratat de alianță cu Gabriel Bethlen (16/26 septembrie 1617). Aflînd de hotărîrea Porții de a-l readuce în Țara Românească, Radu Mihnea s-a adresat chiar consiliului secret al regelui habsburg al Ungariei, oferindu-se să reia legăturile cu Ungaria, argumentînd că turcilor li se plătește un „*tribut onorific*”, doar pentru menținerea „*amiciției și a vecinătății*”⁴⁶. Demersul era influențat, desigur, de legăturile rivalului său, Radu Șerban, cu imperialii, care susținuseră acțiunile acestuia din 1616 — 1618 împotriva domnilor numiți de Poartă în țările române.

RĂSCOALA ANTIOTOMANĂ DIN 1620.

ÎNCERCĂRILE DE REFORME ALE LUI MIRON BARNOVSCHI.

Noul domn, Gaspar Grațiani (1619 — 1620), numit de Poartă deși n-avea legături cu țara și nu fusese nici el ales de boieri, n-a îndreptățit încrederea turcilor. „*Iară cît s-au așezat la domnie, măcară că era de mare credință la împărăție, îndată s-au așădzat cu gîndul spre părți creștinești*”⁴⁷. afirmă Miron Costin. În realitate, Grațiani era de mult timp în relații cu imperialii, care au jucat un rol însemnat în numirea sa în Moldova, favo-

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *Ibidem*, p. 90.

⁴⁶ Elena Eftimescu, *O relație a lui Radu Mihnea către Consiliul secret al regelui Ungariei din 1618*, în „*Arhivele Olteniei*”, VII (1928), nr. 39 — 40, p. 414.

⁴⁷ Miron Costin, *op. cit.*, p. 66.

rizindu-i în ascuns încă din 1615, cu prilejul reînnoirii tratatului de la Zsitvatorok, la care a participat ca diplomat al Porții, susținând în anul următor, la Constantinopol, interesele lui Radu Șerban, care pregătea cu sprijinul lui Matias de Habsburg campania pentru redobândirea Țării Românești, în sfârșit, alături de Radu Șerban și Nicolae Pătrașcu, luând parte activă, deși în mare taină, în 1618, chiar în ajunul nămirii în Moldova, la crearea la Viena a ordinului de cruciadă „Militia Christiana”, menit a lupta pentru alungarea turcilor din Europa.

Dînd curs deci unor planuri mai vechi, îndată după sosirea în Moldova, Gaspar Grațiani a intrat în relații cu Polonia, profitînd chiar de misiunea cu care-l însărcinase Poarta de a mijloci în continuare înțelegerea între cele două puteri. Folosind mijloace violente — încercarea de otrăvire a marelui vornic Bucioc — sau pașnice — înapoind urmașilor boierimii filopolone a Movileștilor toate moșiile confiscate de Ștefan Tomșa și numai parțial restituite de Radu Mihnea —, el a încercat să atragă boierimea în realizarea planurilor sale antiotomane. Materializarea acestora a început în a doua jumătate a anului 1619, odată cu încercarea de creare a unei puternice armate de mercenari, din foștii oșteni ai lui Radu Șerban, sau din elemente chemate din Apus.

Conflictul cu principele Gabriel Bethlen, ostil politicii antiotomane și mai ales unei alianțe polono-imperiale urmărite de Gaspar Grațiani, care a vădit la Poartă relațiile sale cu creștinii, acuzîndu-l chiar că ar fi făcut parte din ordinul „Militia Christiana”, i-au adus maziirea (august 1620). În aceste condiții, Gaspar Grațiani declanșează răscoala antiotomană (cu atît mai mult cu cît încă din 1619 Skender pașa de Silistra răpise Moldovei un ținut de 25 de mile), trimițînd cereri de ajutor principilor Europei și papei. Cum în Europa Centrală se desfășura Războiul de 30 de ani, la acestea a răspuns numai Polonia, decisă dealtfel mai de mult să intervină, marele hatman S.Żółkiewski și hatmanul de cîmp Koniecpolski intrînd în Moldova la începutul lui septembrie 1620 și înaintînd pînă la Țuțora lingă Iași, după ce la apus de Soroca se uniseră cu oastea lui Gaspar Grațiani.

După o rezistență fără sorți de izbîndă, în cursul aceleiași luni, în fața oștii turco-tătare conduse de Skender pașa, Devlet Giray, fratele hanului și Cantemir mîrza, comandantul tătarilor nogai, de două ori mai numeroasă, armata polonă a început retragerea sub protecția taberei mobile de care, după ce Skender pașa, instigat de Cantemir, a refuzat propunerile de pace. Dar la trecerea Nistrului s-a dezorganizat, căzînd pradă tătarilor lui Cantemir, însuși hatmanul Żółkiewski fiind ucis, iar alte căpetenii, între care și hatmanul de cîmp Koniecpolski, fiind prinse. Gaspar Grațiani părăsise tabăra de la Țuțora în noaptea de 20/21 septembrie, fiind însă ucis peste puțin timp de boieri trădători la satul Branîștea, județul Bacău.

Încercînd să profite de slăbiciunea Poloniei în vara și toamna anului următor sultanul Osman al II-lea, în vîrstă abia de 17 ani, a organizat o „expediție imperială”, cu întreaga putere a împărăției, „în nădejdea că *pre lesne va putea să cuprîndze den crăiia leșască o parte*”⁴⁸. Armata otomană

⁴⁸ *Ibidem*, p. 76.

a pornit de la Constantinopol la 11/21 mai și la 22 august/1 septembrie 1621 a ajuns la Hotin. Dar oastea polono-căzăcească condusă de marele hatman J.C.Chodkiewicz și Władisław, fiul regelui, în care se afla și pretendentul Petru Movilă, fiul lui Simion Vodă, viitorul mitropolit al Kievului, bine aprovizionată și întărită la Hotin, a rezistat atacurilor turco-tătare (24 august/3 septembrie—19/29 septembrie 1621) lipsite de o conducere superioară experimentată, cu atât mai mult cu cât noul domn, Alexandru Iliș (1620—1621), numit de sultan în a doua jumătatea lui septembrie 1620, n-a putut lua măsurile necesare pentru asigurarea drumurilor și aprovizionarea în bune condiții a armatei otomane. În perspectiva apropierei iernii și a unui echilibru de forțe, pacea mijlocită la cererea polonilor de Radu Mihnea, domnul Țării Românești care participase la campanie, s-a încheiat la Hotin, la 29 septembrie/9 octombrie 1621. Prevederile ei erau asemănătoare celei încheiate la Iarucha, Poarta obligându-se să nu pună vreodată pașă în Moldova, iar Polonia să nu se mai amestece în treburile celor trei țări române, rămase sub ascultarea sultanului, și să restituie Moldovei cetatea Hotin.

La înapoiere, sultanul a luat cu sine pe Alexandru Iliș, care lăsa amintirea unei domnii „foarte slabă și cu purtatul trébilor peste obiceiurile țării”⁴⁹, numind în loc pentru a doua oară pe Ștefan Tomșa II (1621—1623). „Amu mai blînd Ștefan vodă, la a doua domnia sa”⁵⁰, a revenit în unele cazuri asupra confiscărilor de sate boierești din prima domnie, întărindu-le urmașilor vechilor proprietari. În ciuda încercărilor sale de a se apropia de poloni și a eforturilor pentru deschiderea drumurilor comerciale, în perioada care a urmat încheierii păcii de la Hotin, ostilitatea Poloniei și uneltirile lui Radu Mihnea i-au adus însă mazilirea. Temutul inamic al Moveștilor, ajuns la vîrstă înaintată, s-a stins curînd după aceasta la Constantinopol.

Ultima domnie a lui Radu Mihnea (1623—1626) care conducea în fapt și Țara Românească prin fiul său, Alexandru Coconul, dar și direct ca instanță juridică superioară, intitulîndu-se în actele externe „domn și voievod al Moldovei și Țării Românești”, a stat sub semnul deplinei înțelegeri cu boierimea, dregătorii trecînd dintr-o țară în alta în ambele sensuri. „Renumitul învățat”, cum îl caracteriza Matei al Mirelor, care se pregătise la Veneția pentru o „administrație înțeleaptă”⁵¹, e prezentat și de Miron Costin de pe poziția mării boierimi legate de Movești, drept: „deplin la toate și întreg la hire. Cuvîntul ce-l grăia ca o pravilă era tuturoră . . .”⁵². Pe plan extern, reînnoind legăturile cu Gabriel Bethlen (1622) și folosind trecerea deosebită pe care o avea la Poartă pentru a sprijini pe plan diplomatic puterile creștine vecine, „și la turci credință și la creștini laudă avea, că toate era cu înțelepciune legate”⁵³.

Din punct de vedere militar, oastea de țară, organizată pe principiul teritorial, continuă să facă față incursiunilor tătărăști, ca cea a hoardei lui Șahin Ghiray din 1624, cînd oștenii din trei ținuturi ale Țării de

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 85.

⁵¹ Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 336.

⁵² Miron Costin, *op. cit.*, p. 89.

⁵³ *Ibidem*, p. 91.

Jos au lovit pe tătarii care se întorceau din Țara Românească, luându-le prada de război. Este interesant de observat că din vremea domniilor lui Radu Mihnea numirea de călărași, după exemplul muntean, începe să înlocuiască pe cea de străjeri în ținuturile de la hotarul de răsărit al Moldovei. Fiscalitatea rămâne la fel de apăsătoare ca în precedenta domnie, permițându-i să depună sume însemnate la Veneția și Roma.

Cu moartea lui Radu Mihnea la 13/23 ianuarie 1626, până la instalarea lui Vasile Lupu, tronul Moldovei revine din nou unor reprezentanți ai familiei Movileștilor: Miron Barnovschi și Moise Movilă, cu excepția efemerelor domnii ale lui Alexandru Coconul (1629—1630) și Alexandru Iliăș (1631—1633).

Miron Barnovschi (1626—1629), fiul marelui postelnic Dumitru Barnovschi și al Elenei (Safta) Balica, care-și zicea Movilă ca nepot al unei surori a lui Ieremia Movilă, a cărui moșie Ustie din Polonia a cumpărat-o în 1628, stabilindu-și aici loc de refugiu, era spre deosebire de cei care-l precedaseră în domnie, ales — la curtea domnească din Hirău — al boierimii de țară. Al boierimii Movileștilor cu care se înrudea prin multe fire și în beneficiul căreia a anulat în 1627 confiscările de moșii efectuate de Ștefan Tomșa după 1612, domnul însuși socotindu-se moștenitorul întinsului domeniu al lui Isac Balica.

În favoarea boierimii de toate stările și a mănăstirilor, dar și al fiscului domnesc, „așezămîntul” elaborat în cadrul mării adunări a țării în ianuarie 1628 prevedea aducerea înapoi, fie și cu forța, a vecinilor fugiți de pe moșii după expediția sultanului Osman al II-lea (1621), ca și a celor care vor fugi după elaborarea așezămîntului, limitarea amestecului pîrcălabilor domnești pe moșiile boierești și mănăstirești și interzicerea altor dregători domnești de a folosi țiganii de pe moșiile amintite. Pentru organizarea vieții clericale, sub influența mitropolitului Anastasie Crimca, s-a dat un așezămînt special încă din 1626, completat în anul următor,⁵⁴ iar activitatea ctitoricească a domnului a fost dintre cele mai însemnate din prima jumătate a veacului al XVII-lea, mărturie stînd edificiile de la Iași, Birnova (între Iași și Vaslui), Hangul-Buhalnița și Toporăuți, zidurile de apărare de la Dragomirna și biserica restaurată a moldovenilor din Livov.

Încă din primul an de domnie, Miron Barnovschi a luat măsuri privind reorganizarea curtenilor, recrutați din rîndurile boierimii mici și mijlocii, apăsați de dări în vremea domniei lui Radu Mihnea, hotărînd ca aceștia să plătească în loc de mai multe dăjdii, o singură dare: „*numai la bir, o dată într-un an*”⁵⁴, totodată reasezîndu-i în „bresle” (ale curtenilor simpli, păhărniceilor, spătăreilor, vistierniceilor etc.). O atenție deosebită a acordat-o organizării cancelariei legată de activitatea sa legislativă, reflectată în hrisoave domnești și așezăminte.

Tot în primul an de domnie — iar mai apoi în 1627 și 1629 — au fost luate măsuri în favoarea țaranilor fugiți îndeosebi peste hotare, organizîndu-se slobozii, în care erau atrași locuitori din Țara Românească, astfel că încă din primul an de domnie „*au venit fără zăbavă țara la hirea*”

⁵⁴ *Ibidem*, p. 94.

sa și pînă la anul s-au împlut de tot bivșugul și s-au împlut de oameni”⁵⁵. Totodată, lângă Iași a fost organizat un nou târg (pe locul cartierului Nicolina) : „tîrgul lui Barnovschi”, unde se țineau trei iarmaroace pe an, și un heleșteu : „iazul lui Barnovschi”.

Fiind în relații bune atît cu Poarta și cu tătarii din Bugeac, cu al căror conducător, Cantemir pașa, avea relații strînse de prietenie, cit și cu Polonia (în septembrie 1626 s-a căsătorit cu sora nobilului Maximilian Przerewski, castelan de Sieradz, referendar al Coroanei și intendent al regelui), Miron Barnovschi a urmărit o politică externă de echilibru, binevoitoare în ascuns polonilor, după tradiția Movileștilor, îndepărtînd cu mijloace diplomatice încă din primul an de domnie pericolul unei năvăliri a tătarilor, care aducînd și un pretendent, se întorceau înfrinți dintr-o expediție în Polonia. În 1627 el a fost ca atare însărcinat oficial de Poartă cu medierea păcii între turci și poloni, cu obligația de a pedepsi pe oricine, chiar și pe ostașii otomani, care ar fi amenințat hotarul Poloniei, susținînd față de aceasta, în cadrul tratativelor, acceptarea unui nou han, Șahin Ghiray, „binevoitor față de el”, care ar fi oprit năvălirile tătărăști în ambele țări. Astfel a fost înlăturat pericolul unui nou război turco-polon, Miron Barnovschi punîndu-se chezaș pentru promisiunile turcilor.

Accentuarea apropierii sale față de Polonia, al cărui indigenat îl obținuse la 20 iulie 1628 — 20 februarie 1629, sprijinul acordat pretendentului tatar Șahin Ghiray, refugiat în Polonia, împotriva ordinului Porții, neacceptarea pe lingă plata tributului a trimiterii a încă 40 de pungi de bani, dar mai cu seamă intrigile principelui Gabriel Bethlen la Poartă (care urmărea slăbirea Poloniei și a aliatului ei moldovean) și cele interne ale lui Lupu vistierul (viitorul domn Vasile Lupu) și ale altor boieri, care-l acuzau de politică autoritară, i-au adus în cele din urmă mazilirea la începutul lui iulie 1629. Înaintea aplicării acesteia s-a auto-exilat însă, în a doua jumătate a lunii august 1629, mai întii la Hotin, apoi la Ustie în Polonia, din pricina creșterii mișcărilor țărănești și ale unor categorii militare, care vor continua și în anii următori. O încercare de reluare a domniei, la sfîrșitul lui martie 1630, împotriva lui Alexandru Coconul (1629—1630) a fost respinsă după lupta de la Toporăuți (la nord-est de Cernăuți), locul de origine al lui Barnovschi, de trupele conduse de hatmanul Lupu.

Mazilirea lui Moise Movilă (1630—1631), suspectat la rîndul său, de relații prea strînse cu Polonia, și nemulțumirea boierimii favorabile Movileștilor, încă puternică, împotriva elementelor levantine și sud-dunărene protejate de Alexandru Coconul și Alexandru Iiaș (1631—1633), care au preluat direct sau indirect conducerea țării (Constantin Batiște Veveli, Scarlat Saegiu, Bartolomeo Minetti, Curt Celebi, care în martie 1630, deși capuchehaie, apare în fruntea divanului lui Alexandru Coconul, Constantin Arseni etc.) au dat naștere unei mișcări boierești, asemănătoare celei din Țara Românească și influențată de aceasta. Ea a fost însoțită în primăvara anului 1633 de o amplă răscoală populară pe care boierii nemulțumiți au căutat să o folosească în interesul lor, contribuind chiar, în măsura în care aceasta avea la vremea respectivă un element

⁵⁵ *Ibidem*, p. 93.

antidomnesc, la declanșarea ei; răscoală care a dus la alungarea lui Alexandru Iliăș.

„*Vasile Lupu vornicul era cap tuturor lucrurilor acestora*⁵⁶. Refuzînd domnia în condițiile („*legăturile*”, *pacta conventa*) impuse de boieri, uneltind împotriva lui Miron Barnovschi, cu prilejul reluării de către acesta a domniei (1633 aprilie—iunie), fapt care a contribuit la executarea lui Barnovschi la Constantinopol (22 iunie/2 iulie 1633), în sfîrșit, scăpînd mîinii lui Moise Movilă (1633—1634), înștiințat despre uneltirile sale, după mazi-lirea acestuia în legătură cu poziția adoptată față de campania turcească în Polonia din 1634, Lupu vornicul obține la Poartă domnia, inaugurînd astfel și în Moldova perioada cunoscută sub numele de „*epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*”.

LA POLITIQUE INTÉRIEURE ET EXTÉRIEURE DES PAYS ROUMAINS PENDANT LES TROIS PREMIÈRES DÉCENNIES DU XVIIe SIÈCLE (I)

RÉSUMÉ

Partant du fait que l'histoire politique des pays roumains pendant les trois premières décennies du XVIIe siècle, comprise entre les époques d'apogée „de Michel le Brave” et „de Matei Basarab” ont été peu étudiées par l'historiographie roumaine, le chapitre consacré à cette période par le volume V du traité d'*Histoire de la Roumanie*, synthétise les traits caractéristiques de la politique intérieure et extérieure des trois pays roumains : la Valachie, la Moldavie et la Transylvanie. La personnalité marquante du prince de Valachie, Radu Șerban, le digne successeur de Michel le Brave, domine la scène politique des pays roumains pendant la première décennie du XVIIe siècle, continuant à maints égards la politique de son illustre devancier. Il s'est appuyé sur le même groupement de boyards, sur les mêmes relations avec l'étranger, a employé le même système militaire que Michel le Brave, a continué la participation à la guerre de la Ligue chrétienne (1592/1593—1606), organisant des campagnes antiottomanes par-delà le Danube, écrasant l'armée du grand khan des Tatars et a vaincu deux princes de Transylvanie (Moïse Székély et Gabriel Báthory) pendant des batailles éclatantes. Dans le même temps, Radu Șerban a agi en de nouvelles conditions, contribuant à assurer l'équilibre intérieur du pays par de sages mesures de politique intérieure, par la conclusion de la paix avec les Tatars et avec l'Empire ottoman (1604—1605) en des conditions avantageuses, par des traités—sur des bases d'égalité—avec de nombreux princes de Transylvanie (Étienne Bocskay, Sigismond Rákóczi et Gabriel Báthory) et par l'établissement de relations d'amitié avec les princes de Moldavie (Mihăiiaș et Constantin Movilă).

Dans les conditions de l'intensification de la pression ottomane après 1611 et de l'anéantissement des essais de l'Empire des Habsbourg

⁵⁶ *Ibidem*, p. 98.

de la Pologne d'assujettir les pays roumains, d'autres dirigeants de ces derniers, dont Radu Mihnea en Valachie, Ieremia Movilă et Miron Barnovski en Moldavie ou Gabriel Bethlen en Transylvanie, se sont eforcés à partir de positions et par des moyens différents, mais bénéficiant des avantages et des positions acquises par Michel le Brave et Radu Șerban, d'assurer l'équilibre intérieur nécessaire à la refonte des principautés roumaines après la dévastatrice guerre antiottomane de 1592/1593—1606. Les mesures d'ordre intérieur et même certaines réformes initiées par les princes mentionnés ont consolidé l'autorité princière des trois pays roumains sans pouvoir éliminer au cas de la Valachie les complots des boyards et même les révoltes de la période 1611—1618, visant la restauration au trône de Radu Șerban exilé dans l'Empire des Habsbourg, ou les luttes pour le trône opposant les membre de la famille Movilă et Ștefan Tomșa II, de 1612—1616.

Une caractéristique importante de la période en question est constituée également par les étroits liens entre tous les pays roumains, encadrés dans un système de traités de „confédération” bien représenté pendant les trois premières décennies du XVIIe siècle ce à quoi s'ajoutent les passages relativement fréquents de princes d'un pays roumain dans un autre, au sud et à l'est des Carpates. Mentionnons aussi les mesures de politique extérieure des princes roumains, notamment celles de Radu Mihnea, poursuivant la réalisation d'une politique extérieure d'équilibre des principautés roumaines entre la Pologne et l'Empire ottoman et entre ce dernier et l'Empire des Habsbourg, équilibre rarement troublé sérieusement (1620—1621), nécessaire à la stabilité des pays roumains aussi sur le plan extérieur.

ANGLIA ȘI CONVENȚIA COMERCIALĂ ROMÂNNO-ENGLEZĂ DIN 1880

DE

BEATRICE MARINESCU, VALERIU STAN

După unirea Moldovei și a Țării Românești în 1859, Principatele Unite Române, ulterior România, au folosit toate împrejurările ce li se ofereau pentru a-și consolida autonomia și a-și afirma o poziție independentă în relațiile internaționale. Invocînd vechile tratate încheiate cu Imperiul otoman, puterea suzerană, precum și acordurile internaționale mai recente care le priveau, românii au căutat să asigure deplina emancipare politică a țării și, prin aceasta, să înlăture în mod efectiv suzeranitatea turcească. Printre mijloacele folosite în acest scop se numără și încheierea unor convenții directe între România și alte state. Acordurile de acest fel ar fi constituit o dovadă a poziției independente deținută de statul român în afacerile internaționale.

În timpul domniei lui Al.I.Cuza, ca și în perioada imediat următoare, Principatele Unite au reușit, evitînd intermediul Porții, să încheie un număr de convenții de natură administrativă, privind comunicațiile telegrafice și poștale, desfășurarea acțiunilor judiciare, reglementarea navigației pe riul Prut etc. cu statele vecine¹. În general, aceste acorduri de natură locală și particulară nu au întîmpinat o opoziție prea mare din partea puterii suzerane. Nu la fel vor sta însă lucrurile și în ceea ce privește încheierea unor convenții comerciale cu alte state. Dreptul de a încheia convenții comerciale, contestat de Poartă, avea să constituie un principal punct de discuție între guvernul român, pe de o parte, și Imperiul otoman, de cealaltă parte, care se bucura de sprijinul fățiș al unora dintre marile puteri, îndeosebi al Angliei.

Dezvoltarea relațiilor comerciale cu diferite țări, datorită modernizării căilor de comunicație și a îmbunătățirii navigației la gurile Dunării, nu putea să rămînă fără influență asupra legăturilor de politică comercială. Avîntul economic era însă stînjenit de restricțiile ce le impuneau capitulațiile Turciei cu marile Puteri europene. Dacă în materie de export România era liberă în acțiunile sale, nu aceeași situație exista în ceea ce privește tariful importului. În această privință orice încercare de emancipare

¹ M. Mitilincu, *Colecțiune de tratatele și convențiunile României cu puterile străine de la anul 1368 pînă în zilele noastre*, București, 1874, p. 110 și urm. Vezi și Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României 1354—1920*. Texte rezumate, adnotări, bibliografie, București, 1975, p. 172—208.

era împiedicată de dispozițiile capitulațiilor, conform cărora România nu putea ridica tariful vamal peste procentul perceput de Turcia. Înlăturarea acestui obstacol, resimțit de economia românească și greu de suportat date fiind aspirațiile de emancipare ale tinerului stat național român, va deveni obiectul unor aprige dispute diplomatice².

La statornicirea și menținerea acestei situații anacronice au contribuit și interesele puterilor europene, care au ținut să înglobeze România în politica vamală turcească. Puterile garante, în special Anglia și Franța, erau interesate ca tratatele lor comerciale cu Imperiul otoman să fie aplicate și Principatelor, întrucât prin intermediul lor puteau să-și exporte aici, plătind o taxă vamală mică — de 5% ad valorem până în 1861 și de 8% după această dată — produsele lor industriale, export ce ar fi fost stinjenit dacă România, interesată să-și creeze o industrie proprie, ar fi obținut dreptul de a încheia tratate comerciale cu alte state. Pe de altă parte, prin recunoașterea unui asemenea drept, suzeranitatea Porții ar fi devenit fictivă, ceea ce ar fi favorizat desprinderea Principatelor de Imperiul otoman, proces pe care puterile respective căutau să-l evite. De aceea, prin Convenția de la Paris din 19 august 1858, se prevăzuse că „tratatele internaționale ce vor fi încheiate de Curtea suzerană cu puterile străine se vor aplica și Principatelor în tot ceea ce nu va aduce atingere imunităților lor”³. Această dependență politică tarifară față de Turcia va dura până la încheierea convenției comerciale cu Austro-Ungaria din 22 mai 1875⁴, prin care s-a recunoscut în cele din urmă autonomia politico-comercială a României.

Turcia a fost susținută în atitudinea ei de Anglia și Franța, în timp ce Austro-Ungaria, sprijinită de Germania și Rusia, se pronunța pentru reglementarea relațiilor sale comerciale direct cu România.

Prima propunere pentru încheierea unei convenții comerciale directe cu statul român a fost aceea a Austro-Ungariei din anul 1871⁵. Propunerea a fost primită favorabil de statul român, fiind discutată cu ocazia vizitei domnitorului Carol I, însoțit de ministrul afacerilor străine V. Boerescu, la Viena în iunie 1873. Carol I a propus lui J. Andrassy, ministrul afacerilor externe al Imperiului habsburgic, încheierea unui tratat comercial cu Austro-Ungaria, care „ar avea pentru România o însemnătate politică, fiindcă astfel s-ar accentua neatîrnarea țării”⁶. Aflînd despre discuțiile

² Vezi V. Maciu, *Acțiunea diplomatică a României pentru obținerea dreptului de a încheia convenții comerciale (1873—1875)*, în vol. *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Scrisul Românesc, Craiova, 1973, p. 293—327.

³ D. A. Sturdza ș. a., *Acte și documente pivoitoare la istoria renașterii României*, vol. VII, București, 1892, p. 308.

⁴ Vezi în legătură cu această convenție C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul organic și pînă în prezent*, vol. I, partea I, București, 1904, p. 116—152; Frederick Kellogg, *Convenția comercială din 1875, un pas către independență?*, în „Studii” (Revistă de istorie), tom. 25, 1972, nr. 5, p. 989—1003.

⁵ La 22 noiembrie 1871, P. P. Carp, agentul diplomatic al României la Viena, scria: „Baronul Gagern mi-a făcut propuneri asupra unui tratat de comerț, ce ar fi timpul potrivit să se încheie între cele două țări. Pentru a se evita ofensarea susceptibilităților Turcici, s-ar da acestui tratat titlul de convenție” (Arhiva M.A.E., fond Convențiuni, dosar 2, litera A, nr. 1, f. 6—7).

⁶ *Nôtes sur la vie du roi Charles de Roumanie par un témoin oculair*, vol. II, Bucarest 1896, p. 157.

duce la Viena în legătură cu încheierea unei convenții comerciale româno-austro-ungare, pregătitoare a proclamării independenței României, Poarta otomană a trimis la 24 septembrie 1873 o circulară agenților săi din străinătate, declarând că Principatele nu aveau dreptul să negocieze cu alte state și că se va opune „energic”. Turcia propunea guvernului român ca unică concesie dreptul de a fixa tarife deosebite pe care să le anexeze ca un fel de supliment la tratatele ei de comerț cu puterile străine. După cum observa ministrul de externe român V. Boerescu, această concesie era departe de a constitui un pas pe calea emancipării, întrucît prin admiterea celor propuse se recunoștea implicit că toate convențiile și tratatele încheiate între Imperiul otoman și celelalte puteri europene erau aplicabile și României⁷.

În scopul de a exercita presiuni asupra puterilor pentru a începe negocieri reale, în țară se votează la 15 iunie 1874 legea vamală care urma să intre în vigoare la 1 ianuarie 1875. Legea hotăra ca toate mărfurile, în afara de cele scutite, să fie impuse atît la intrarea cît și la ieșirea lor din țară la vămuire, după cum se va specifica într-un tarif general în baza căruia se va trata cu celelalte state. Contrar tarifării ad-valorem de pînă atunci, impusă de Poartă, legea prevedea că „mărfurile vor fi taxate după greutate și numai excepțional ad-valorem”⁸. Cu acest prilej guvernul român și-a manifestat deschis intenția de a încheia convenții comerciale, independent de Turcia, cu alte state.

Legea vamală a fost urmată de legea tarifelor vamale⁹. Prin aplicarea ei, mărfurile provenite din țările care nu încheiaseră cu România convenții comerciale erau supuse tarifului general, care prevedea taxe ce puteau merge pînă la 20 %, guvernul român considerîndu-se liber de tratatele comerciale ale Porții. Legea era concepută astfel ca o armă economică pentru atingerea unui obiectiv politic.

Principala putere preocupată de a bloca inițiativa României era Anglia. Însușindu-și punctul de vedere al Porții, guvernul englez considera ca încheierea unor convenții comerciale proprii contravenea poziției asigurată Principatelor prin tratatele internaționale, reprezentînd o încălcare a drepturilor de suzeranitate ale sultanului. Totuși întrucît acordarea acestui drept nu implica vreun sacrificiu substanțial din partea Porții, Lord Derby, secretarul de stat la Foreign Office, era de părere, în iulie 1874, că nu era recomandabil ca Poarta „să se situeze în opoziție cu dorințele atît ale posesiunilor ei tributare cît și ale guvernelor german și austriac”¹⁰.

⁷ R. Bossy, *Politica externă a României între anii 1873–1880, privită de la agenția diplomatică din Roma*, București, 1928, p. 103, anexa X, V. Boerescu către C. Esarcu, 22 aprilie 1874.

⁸ C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 96. Legea avea să fie modificată și prezentată din nou Camerei la 25 februarie 1875 (Cf. „Monitorul oficial”, nr. 50, din 4 martie 1875).

⁹ *Ibidem*, p. 105 și urm. Tariful vamal a fost votat la 13 martie 1875, urmînd ca la 1 iulie același an să intre în vigoare împreună cu legea vamală. În urma protestelor comercianților este revizuit. Votat de Corpurile legiuitoare în februarie 1876, el este promulgat la 16 martie și intră în vigoare la 1 iulie același an.

¹⁰ Arh. St. București, microfilme Anglia, rola 110; Public Record Office, Londra. Foreign Office 78, Turkey, vol. 2760, f. 77–78 (în continuare P. R. O., Londra, F. O., 78...).

De altfel, între timp, guvernul austro-ungar, conștient că fără sprijinul Angliei Turcia ar fi cedat mai ușor, făcuse demersuri pe lângă cabinetul de la Londra în scopul obținerii asentimentului Marii Britanii la negocierea unor tratate directe cu principatele vasale Porții. În iunie același an, ambasadorul Austro-Ungariei la Londra, Beust, transmisese lordului Derby intenția guvernului imperial de a începe tratative directe în materie de comerț cu România, relevind necesitatea încheierii unor astfel de tratate și solicitând sprijinul Angliei la Constantinopol pentru recunoașterea dreptului atit al României cit și al Serbiei de a încheia convenții comerciale. Acțiunea Austro-Ungariei, sprijinită de celelalte două puteri ale Nordului, Germania și Rusia, făcea din această chestiune o problemă internațională intrucit ea implica interpretarea tratatelor. În instrucțiunile adresate lui A. Buchanan, reprezentantul Angliei la Viena, Lord Derby, relatînd convorbirea avută cu Beust, arăta că Anglia nu se putea asocia la astfel de demersuri ce par a avea mai mult scopuri politice decit comerciale. După el, drepturile revendicate nu numai că nu erau recunoscute, dar nici prevăzute în tratatele existente și deci era normal ca ele să fie contestate de guvernul otoman. Dar — adăuga secretarul de stat britanic — deoarece nu vedea cum concedarea acestor drepturi ar putea cauza Imperiului otoman un prejudiciu notabil, nu va face nici un demers din partea guvernului englez pentru a se opune acțiunii diplomatice care era propusă, lăsînd curs liber negocierilor cu Sublima Poartă¹¹.

Demersurile diplomatice ale Austro-Ungariei, Germaniei și Rusiei la Constantinopol s-au lovit însă de rezistența Turciei, susținută de Sir Henry Elliot, ambasadorul englez. Opoziția totuși pentru moment a Angliei se explică și prin teama că, încheind o convenție cu România, Austro-Ungaria își consolida pozițiile economice la Dunăre, concurînd Marea Britanie care de la 1850 începuse treptat să se infiltreze în această regiune bogată din sud-estul Europei¹². În lupta dusă pe plan economic și diplomatic, Anglia dorea să atragă Franța și Italia de partea ei, iar Elliot va folosi în acest scop toată dibăcia și energia sa¹³.

În cursul unei convorbiri cu generalul Ioan Gr. Ghica, agentul României la Constantinopol, Sir Elliot calificase legea vamală „o sfidare plină de îngimfare aruncată Europei”, pe care ar fi vrut să o rupă „filă cu filă”. Ambasadorul englez califică pretențiile României de a încheia tratate comerciale directe cu alte state drept ilegale. După el, asemenea tratate nu puteau infirma art.8 din Convenția de la Paris și nici anula clauzele tratatelor turco-europene care se aplicau și României sau invalida actul de investitură dat de Poartă domnitorului Carol în octombrie

¹¹ D. A. Sturdza, *Charles I-er roi de Roumanie. Chronique — Actes — Documents*, tome I-c-r, Bucarest, 1899, p. 869—870.

¹² Dacă pină la pacea de la Adrianopol Anglia abia intrase pe piața celor două Principate, după 1829 ea devine o concurentă periculoasă pentru statele care precumpăneau în comerțul acestor țări, în special pentru Austria. Este revelator în acest sens un raport al consulului prusian Neugebauer din 1850, în care se arată că: „Comerțul englez copleșește toate porturile care i s-au deschis cu produsele fabricilor sale cu aburi și a pus cu totul stăpînire în timpul din urmă pe piețele Levantului” (Apud G. Zane, *Un veac de luptă pentru cucerirea pieții românești*, Iași, 1926, p. 49).

¹³ R. Bossy, *op. cit.*, p. 106, anexa XIII; V. Boerescu către C. Esarcu, 30 octombrie 1874.

1866¹⁴. Tot ceea ce România putea să obțină, arăta Sir Elliot, era dreptul de a-și fixa tarifele vamale cu condiția să nu depășească pe cele turcești. În încheiere, Sir Elliot sublinia că „Anglia va rămâne inflexibilă și necruțătoare” la mijloacele folosite de guvernul român pentru atingerea scopului, iar dacă România sfida avertismentele date, Anglia va interveni pe lângă guvernul otoman pentru a i se da „satisfacții depline și totale”¹⁵. Fără a se lăsa intimidat de tonul reprezentantului britanic, agentul român a răspuns plin de demnitate că, dacă Anglia refuză încheierea unei convenții cu România, guvernul român va fi silit să aplice mărfurilor engleze taxe vamale mai mari decât cele turcești. Cît privește apelurile la capitulațiile cu Poarta, ele vor întâmpina rezistența unui popor „tenace, dornic să-și păstreze autonomia” și decis să cadă pentru apărarea „dreptului său decât să-l abandoneze”¹⁶.

Poarta otomană, încurajată de ambasadorul englez la Constantinopol, care se opunea aspirațiilor de independență completă a României, deși le considera firești¹⁷ a cerut prin reprezentantul său la Londra sprijinul guvernului britanic. Ministrul de externe Aarifi Pașa, în depeșa din 16/28 octombrie 1874 adresată lui Musurus, arăta că invocarea dreptului de a încheia convenții comerciale directe de către România constituia o încălcare a Tratatului de la Paris și a dreptului de suzeranitate a Porții. Apelînd la sprijinul Angliei, Aarifi Pașa scria: „Vom fi recunoscători guvernului Majestății Sale Britanice dacă va vroi să se asocieze nouă și cabinetelor care n-au luat parte la cererea de a obține o soluție compatibilă cu starea de lucruri”¹⁸.

Concomitent cu depeșa adresată ambasadorului de la Londra, ca răspuns la nota oficială identică din 22 octombrie a Austro-Ungariei, Germaniei și Rusiei prin care cele trei puteri își afirmau dreptul de a încheia convenții comerciale cu principatele vasale Porții, Aarifi Pașa trimitea o circulară reprezentanților Turciei la Viena, Berlin și Petersburg. În circulară se protesta împotriva cererii celor trei state de a încheia „aranjamente directe și speciale de vamă, tarif și comerț” cu Principatele și a

¹⁴ Recunoașterea domnitorului Carol I de către Poartă avusese loc numai după ce acesta consimțise să trimită la 8/20 octombrie 1866 marelui vizir o scrisoare în care se angaja să respecte drepturile de suzeranitate ale Sultanului asupra Principatelor Unite „în limitele fixate de capitulațiuni și tratatul de la Paris din 1856” și să nu nesocotească caracterul obligatoriu al tratatelor și convențiilor încheiate de Poartă cu puterile străine „în tot ce nu aduce atingere Principatelor-Unite”, încheind numai „înțelegeri particulare și locale cu Puterile străine”. Intrucît scrisoarea lui Carol nu era contrasemnată de nici unul din miniștri, ea nu angaja țara, neavînd valoare din punctul de vedere al Constituției promulgate la 1/13 iulie același an. După cum declara I. Gr. Ghica lui Sir H. Elliot, scrisoarea respectivă trebuia privită ca „nulă și neavenită” (cf. Arh. St. București, microfilme Anglia, r. 110; P. R. O., Londra, F. O., 78/2760, f. 42-45).

¹⁵ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 107.

¹⁶ *Ibidem*, p. 108. Cu prilejul unei alte întrevederi, generalul Iancu Ghica subliniasse din nou hotărîrea guvernului român de a nu renunța la ceea ce considera un drept al său: „Noi vom încheia propriile noastre tratate, Poarta va protesta și cu accasta se va pune capăt problemei” (cf. Arh. St. București, microfilme Anglia, rola 110; P. R. O., Londra, F. O. 78/2760, f. 152).

¹⁷ Arh. St. București, microfilme Anglia, rola 110; P. R. O., Londra, F. O., 78/2760, f. 157-157 v.

¹⁸ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 887-888, Aarifi Pașa, către Musurus, 16/28 octombrie 1874.

asigurărilor date că aceste tranzacții nu aveau caracter politic și nu lezau legăturile de vasalitate ale Porții. Ministrul otoman cerea ambasadurilor săi să atragă atenția guvernelor celor trei puteri ale Nordului asupra pericolului pe care-l reprezenta pentru Turcia și tratatele internaționale în vigoare încheierea unor convenții comerciale cu România. El sublinia că repetarea unor astfel de acte de emancipare avea să depășească într-o zi puterile și să le pună în imposibilitate de a împiedica declararea independenței de stat a României¹⁹.

La Londra, Lord Derby era de acord cu atitudinea lui Elliot în problema „pretențiilor” României de a încheia tratate comerciale cu puterile străine, dezaprobind în același timp încurajările date acestuia de Austro-Ungaria, Germania și Rusia. Realist, guvernul englez știa totuși că nu putea împiedica cele trei puteri ale Nordului să încheie tratate comerciale cu România. În instrucțiunile trimise lui Elliot la 30 septembrie 1874 se atrăgea atenția că, dacă puterile respective erau hotărâte să recunoască dreptul României de a încheia convenții comerciale, guvernul englez nu ar fi primit decât un sprijin limitat din partea Franței și Italiei în a rezista revendicărilor României. În aceste condiții, „atitudinea fermă pe care ne-am propus s-o adoptăm față de România ar putea fi pe atât de periculoasă pe cât de ineficientă”²⁰. Situându-se însă pe poziția menținerii integrității Imperiului otoman, guvernul englez privea cu neliniște dorința de emancipare politică a României, considerând necesar ca, paralel cu concesiile pe care Poarta le considera posibile, să se ridice „în același timp bariere puternice contra agitației în vederea independenței politice, atât de inoportun pusă în joc de prințul Carol și consilierii săi”²¹.

Se pare că demersurile lui Sir Elliot pe lângă ambasadorii Franței și Italiei au dat rezultate. La începutul lunii noiembrie 1874, cele trei puteri occidentale contestau guvernului român dreptul de a încheia tratate de comerț atât timp cât nu avea autorizația Porții²². Răspunzând obiecțiilor acestor puteri V.Boerescu, în nota din 16/28 noiembrie adresată agenților români din străinătate, releva că însuși textul firmanului de investitură dădea României dreptul să încheie convenții cu statele vecine, dacă ele nu erau de natură politică.

La sfârșitul anului 1874 activitatea diplomatică în legătură cu această chestiune se intensifica. La Constantinopol, ambasadorii Austro-Ungariei, Germaniei și Rusiei dădeau de înțeles Porții că, împotrivindu-se, riscă să se supună eșecului.

¹⁹ *Ibidem*, p. 888—890, Circulara lui Aarifi Pașa către reprezentanții Turciei la Petersburg, Viena și Berlin, 16 28 octombrie 1874.

²⁰ Arh. St. București, microfilme Anglia, rola 110; P. R. O., Londra, F. O. 78/2760, f. 190—192.

²¹ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 884—885, Depeșă Lordului Derby către Sir Elliot, 2/14 octombrie 1874.

²² *Ibidem*, p. 895. La încercările Lordului Odo Russell la Berlin de a supune cancelariei germane motivele pentru care guvernul englez considera necesar să combată aspirațiile românești, i s-a răspuns: „Este adevărat, aveți dreptate, dar ce vreți, dacă Rusia și Austria s-au situat pe această poziție, noi nu putem să nu le urmăm”. Iar la Petresburg, Lord Loftus, care ducea aceeași politică ostilă pe lângă guvernul rus, spunea agentului român: De ce atita zgomot? Faceți ca viceregele Egiptului, prin conciliere el obține tot ce vrea”. Ambasadorul englez uita însă că, spre deosebire de Egipt, care nu era decât o provincie a imperiului iar viceregele său un funcionar turc, România era un principat autonom al cărui statut juridic era reglementat prin tratate internaționale (Arh. Ist. Centr. Fond Casa Regală, dosar 9 1874, f. 3—4).

Pentru soluționarea problemei s-a propus fie ca Poarta, printr-un firman, să acorde României dreptul de a încheia convenții comerciale, soluție avansată de Bismark și însușită de guvernul englez, fie ca, în cazul când guvernul român refuză, să se admită trimiterea unei circulare a Porții către marile puteri, prin care să li se permită acestora să încheie convenții cu Principatele Unite vasale Imperiului otoman²³. După cum era de așteptat, ambele propuneri au fost respinse de România, deoarece, după cum arăta V.Boerescu într-o notă trimisă agentului român la Constantinopol : „Noi nu cerem nimic nimănui, noi nu vom revendica nici un drept pentru că le posedăm pe toate în principiu”²⁴.

Pe de altă parte, consulii generali ai Angliei și Franței la București trimiteau guvernelor lor rapoarte favorabile cauzei românești. Aceștia relevau hotărîrea guvernului român de a nu solicita Porții, ca o concesie, învoirea de a încheia tratate, sugerînd totodată guvernelor de la Londra și Paris să sprijine revendicările românești, spre a evita pierderea influenței și popularității de care cele două puteri se bucurau în România²⁵. Atitudinea binevoitoare a consulilor englez și francez era remarcată și de domnitorul Carol. Într-o scrisoare către tatăl său Carol Anton de Hohenzollern, din 16/28 noiembrie 1874, acesta scria că : „Franța și Anglia mai ales au trimis oameni amabili și instruiți, care au călătorit deja de-a lungul țării și știu să judece cu inteligență lucrurile românești. Cei doi domni au pledat în rapoartele lor cauza convențiilor comerciale”²⁶.

Atmosfera diplomatică părea destul de încărcată datorită, pe de o parte, atitudinii ostile a Porții, iar pe de alta intrigilor lui Sir Elliot. Trebuia din partea guvernului român mult tact și prudență pentru a evita un conflict.

Dreptul României de a încheia convenții comerciale cu alte state era privit în Anglia sub dublu aspect : politic și comercial. Sub aspect politic, după părerea oamenilor de stat britanici, chestiunea nu mai prezenta importanță în urma declarației celor trei puteri ale Nordului că vor respecta legăturile ce uneau Principatele de Puterea suzerană. Pe de altă parte, răspunsul „moderat” al Porții permitea să se întrevadă o rezolvare satisfăcătoare a problemei. Totuși Anglia împărtășea opinia guvernului otoman că Principatele nu aveau dreptul de a încheia convenții comerciale cu alte state. Lord Derby, într-o depeșă din 8 20 noiembrie 1874 adresată lui Sir H.Elliot, aducea în sprijinul acestei afirmații tratatele încheiate între Rusia și Turcia în septembrie 1829 și ianuarie 1834, hatîșeriful din 1834 și tratatul din 1838 dintre Poartă și marile puteri potrivit cărora comercianții străini care activau în Principate trebuiau să respecte tratate existente între Poartă și puterile ai căror supuși erau. El amintea în continuare art. 20 al tratatului de comerț încheiat între

²³ Arh. St. București, microfilme Anglia, rola 110; P. R. O., Londra, F. O. 78/2760, f. 478—483, 495—496; rola 112; P. R. O., Londra F. O. 78 2761, f. 131—132 v., 156—158

²⁴ R. V. Rossy, *op. cit.*, p. 17.

²⁵ Arh. St. București, microfilme Anglia, rola 110; P. R. O. Londra, F. O. 78/2760, f. 274—278 v.; rola 112, P. R. O. Londra, F. O. 78 2761, f. 99—102, 140—142; ibidem, microfilme Franța, rola 17; Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques, Correspondance politique des consuls, Turquie—Bucharest, vol. 38, f. 422—427.

²⁶ D. A. Sturdza, *op. cit.*, www.dacoromanica.ro

Marea Britanie și Turcia la 29 aprilie 1861, care stipula valabilitatea lui în „toate provinciile Imperiului otoman, adică în toate posesiunile Majestații Sale Sultanul, situate în Europa sau în Asia, în Egipt și în alte părți ale Africii aparținând Sublimei Porți, în Serbia și în Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei”.

Privind lucrurile sub aspect comercial, guvernul britanic recunoștea poziția „anormală” a Principatelor. „În timp ce Principatele au controlul propriului lor tarif — scria lord Derby în depeșa amintită — exercitarea acestui control este limitată de angajamentele luate de Poartă în virtutea tratatelor și a unei anumite categorii de drepturi”. Deși admitea starea „anormală” în care erau plasate Principatele Unite, totuși nu renunța să conceapă prosperitatea și dezvoltarea lor comercială în afara suzeranității Porții, deoarece, conchidea lord Derby, „sistemul actual dovedește că funcționarea lui n-a fost opresivă și că avantajul avut de Principate din unirea lor politică cu Imperiul otoman mai mult a compensat dezavantajele sau inconvenientele rezultate din restricția independenței lor comerciale complete”²⁷.

Austro-Ungaria a încheiat cu România o convenție comercială la 10/22 iunie 1875. Oamenii de stat britanici s-au arătat nemulțumiți de hotărârea guvernului român de a nu ține seama de poziția Porții²⁸. Intrarea în vigoare a convenției cu Austro-Ungaria indispucea guvernul britanic, deoarece nu putea beneficia de tariful redus acordat comercianților austro-ungari. Guvernul român propunea statelor care nu încheiaseră convenții comerciale cu România, inclusiv Angliei, redactarea unor declarații bilaterale provizorii, fără a renunța însă la intenția de a semna și cu aceste state tratate de comerț. La 28 octombrie 1875, C. Vivian, consulul general al Angliei la București, raporta Foreign Office-ului convorbirea avută cu domnitorul Carol, în cursul căreia acesta exprimase dorința guvernului român de a încheia un tratat comercial cu Anglia, cerându-i s-o sprijine pe lângă guvernul său cu prilejul apropiatei vizite a consulului la Londra. Vivian relata cu acest prilej că, potrivit informațiilor furnizate de colegul său francez, Franța admitea în principiu pretenția guvernului român de a avea propriile sale acorduri comerciale cu puterile străine²⁹. Știrea era confirmată și de rapoartele lordului Lyons, ambasadorul Marii Britanii la Paris. În cursul unei întrevederi pe care o avusese cu Decazes, ministrul afacerilor externe al Franței, acesta îi declarase că, deși era dispus să menajeze Poarta, trebuiau găsite totuși mijloace care să permită Franței să încheie acorduri comerciale cu România, neputînd lăsa ca interesele franceze să fie sacrificate³⁰.

Pe de altă parte, în primăvara și vara anului 1876 Camerele de comerț din Bradford, Dundee, Manchester, Birmingham ș.a. au adresat Foreign Office-ului proteste arătînd prejudiciile aduse de noul tarif vamal românesc comerțului anglo-român, ca urmare a refuzului guvernului britanic de a încheia o convenție comercială cu România³¹. În urma presiunilor exerci-

²⁷ *Ibidem*, p. 898—899, Depeșa Lordului Derby către Sir Elliot din 8/20 noiembrie 1874.

²⁸ *Ibidem*, p. 959.

²⁹ Arh. St. București, microfilme Anglia, rola 100; P. R. O. Londra, F. O. 78/2398, f. 267—268.

³⁰ *Ibidem*, rola 113; P. R. O., Londra, F. O. 78/2761, f. 339—341.

³¹ *Ibidem*, rola 113; P. R. O., Londra, F. O. 78/2762, f. 6, 12, 16, 102, 164.

tate și temându-se ca produsele engleze să nu fie înlăturate de pe piața românească de cele austro-ungare, care beneficiau de condiții avantajoase în urma convenției recent intrată în vigoare, încep negocierile dintre guvernul român și cel britanic, semnându-se la 30 noiembrie 1876 la Londra o declarație care prevedea aplicarea clauzei națiunii celei mai favorizate pe timp de nouă luni în relațiile comerciale dintre cele două țări³², pînă la încheierea unei convenții definitive.

Interesul scăzut pentru încheierea unei convenții comerciale manifestat în acea vreme de guvernul britanic, care se mulțumise cu semnarea unei declarații provizorii și aceasta ca urmare a presiunilor exercitate de anumite case de comerț interesate în schimburile cu România, este în mare măsură explicat într-un document al consulatului Austro-Ungariei la București. Referindu-se la situația economică a României, acesta arăta că, în general, „comerțul cerealelor române suferă o mare concurență pe piețele europene și mai cu seamă pe importanta piață a Angliei”. Situația se datora concurenței cerealelor rusești care, în urma construirii căilor ferate din sudul Rusiei, invadaseră piețele Angliei și Franței, principalele consumatoare ale produselor românești. Pe de altă parte, exportul masiv al grînelor americane determinase scăderea prețurilor. Din datele statistice engleze, se sublinia în continuare în document, se putea constata că cerealele românești nu se mai bucurau de aceeași trecere pe piețele engleze ca în trecut. Dacă exportul românesc de grîu, porumb și orz în Anglia era în 1860 de 16 procente, în 1874 ajunsese la numai 1,4 procente. Astfel, exportul românesc de grîu, porumb și orz scăzuse în 1874 de la 5 milioane la 1 milion cuartere, în timp ce importul total al Angliei la aceleași produse s-a urcat în acel an de la 30 la 70 milioane cuartere. Cu scăderea importului de cereale românești în Anglia, conchidea documentul respectiv, se micșora deopotrivă totalul de cereale exportate de România; în 1875 valoarea cerealelor românești nevindute se ridica la suma de 80 milioane franci³³. Ziarul „Românul” arăta de asemenea pericolul reprezentat de concurența grînelor americane pentru cerealele românești, care determinase scăderea „într-un mod simțitor” a cererii „produselor noastre de către Englitera”. O cauză „care a contribuit a aduce acest rezultat păgubitoriu” pentru România era, după opinia ziarului menționat, „ieftinirea transportului pe ocean”³⁴.

³² Declarația a fost semnată cu prilejul vizitei trimisului guvernului român I. Ghica în capitala britanică. Cu Germania, guvernul român însărcinase pe Titu Maiorescu să negocieze încheierea unei convenții comerciale la 2 aprilie 1876, care se semnează în noiembrie 1877. Cu Rusia se încheiasse de asemenea o convenție comercială și de navigație, a doua după cea cu Austro-Ungaria, semnată la București, de I. Bălăceanu, ministrul afacerilor externe, și Fonton, agent și consul general al Rusiei, la 15/27 martie 1876 (vezi în legătură cu această convenție Barbara Jelavich, *Russia and the Rumanian Commercial Convention of 1876*, în „Rumanian Studies”, III, 1973—1975, f. 39—60). Guvernul francez dădea și el instrucțiuni ambasadorului său de la Constantinopol să ceară Porții consimțămîntul pentru încheierea unei convenții, ceea ce avea să atragă protestul guvernului român, care arăta că Turcia nu era îndrituită să dea asemenea aprobări. La 16 noiembrie 1876 se semnează și cu Italia o declarație provizorie valabilă pînă la 12 mai 1877 și care avea să fie prelungită pînă la 1 ianuarie 1878.

³³ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I, partea I, București, 1954, p. 347—350; *Stăruințele României de a-și crea o industrie națională*, în „Economia rurală”, București, 1876, iunie 25, p. 174.

³⁴ „Românul” din 17 mai 1878, p. 406; articolul „Anglia și România”.

În pofida acestei situații, interesul Angliei pentru menținerea desfacerii produselor sale pe piața românească avea s-o determine să încheie, în cele din urmă, convenția comercială cu România.

Între timp, guvernul britanic continua să ducă o politică duplicitară. El influențează negativ cabinetele de la Roma și Paris, determinându-le să refuze încheierea de convenții comerciale cu România, în ciuda avantajelor acordate de guvernul român. Cabinetul britanic obține de la cele două guverne solidarizarea lor în aminarea negocierilor pentru convenția comercială și cererea de a prelungi declarațiile provizorii³⁵. De fapt, Anglia sugerase în octombrie 1877, prin agentul ei la București, col. Mansfield, ideea unei prelungiri a regimului vamal inaugurat prin declarațiile schimbate la Londra, obiectivul fiind că momentul n-ar fi favorabil pentru a negocia convențiunea de comerț cu guvernul român, România aflându-se în acel timp în război, și că timpul n-ar fi suficient pentru negocieri de acest fel pînă la 1 ianuarie 1878³⁶.

Răspunzînd propunerii britanice, Kogălniceanu, ministrul afacerilor externe, în telegrama cifrată adresată lui Callimaki-Catargi, agentul României la Paris, în mai 1878, îi cerea să comunice lordului Lyons prelungirea regimului provizoriu cu încă trei luni. În acest interval însă trebuia să se numească negociatorii care să discute și să încheie convenția comercială pînă la 15 noiembrie, cînd aceasta urma a fi supusă Parlamentului spre ratificare. În caz contrar, sublinia ministrul român, de la 1 august 1878 se va aplica mărfurilor engleze tariful general³⁷. Kogălniceanu spera că în urma intervențiilor continui ale agentului român pe lângă lordul Lyons, cabinetul englez va fi convins că „prelungirea regimului provizoriu devenea imposibilă”, fiind cazul să se înceapă negocierea unei convenții³⁸.

Intenția guvernului român de a aplica tariful general asupra mărfurilor engleze și franceze a produs nemulțumiri în cele două țări³⁹. Lord Lyons a calificat decizia guvernului român drept „un procedeu puțin amical” considerînd în mod nejustificat că prin aceasta România găsise

³⁵ R. V. Bossy, *Politica externă...*, p. 158, anexa XLV, Kogălniceanu către Obedenaru, gerantul agenției române din Roma, 8 XI, 1877.

³⁶ Arh. St. București, microfilme Anglia, r. 115; P. R. O. Londra, F. O., 78/2764, f. 235—236.

³⁷ Biblioteca Centrală de Stat. fond Brătianu, pach. LVII 3 j. Telegrama cifrată a lui M. Kogălniceanu către Callimaki - Catargi, 13 mai 1878. „În ce ne privește — se scria în telegramă — noi am cerut Camerelor prelungirea regimului provizoriu pentru trei luni; dacă în aceste trei luni sînt numiți negociatorii, noi ne asumăm răspunderea de a mai prelungi regimul pînă la 15 noiembrie, spre a prezenta la această dată Camerelor convenția încheiată; dacă însă în timpul primelor trei luni nu se va obține numirea negociatorilor, atunci ministerul nu va putea face altfel decît să aplice tariful la 1 august 1878”. La 29 aprilie Adunarea Deputaților și la 4 mai Senatul votează suspendarea punerii în aplicare a tarifului general român încă pe trei luni, adică pînă la 10 august, pentru produsele și fabricatele Angliei, Franței, Belgicii, Olandei și Sclaviei (cf. „Monitorul oficial” nr. 103 din 22 mai 1878, p. 2783).

³⁸ Ibidem. Vezi și Arh. St. București, microfilme Anglia, rola 114; P. R. O. Londra, F. O., 78/2764, f. 186; r. 115, P. R. O., Londra, F. O. 78 2764, f. 219.

³⁹ *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui M. Kogălniceanu*, publicate de V. Kogălniceanu, vol. I, București, 1893, p. 630. I. Ghica, aflîndu-se la Londra, relata lui Kogălniceanu că: „Nota trimisă colonelului Mansfield în legătură cu convenția vamală a făcut o foarte proastă impresie și se consideră chiar că este jignitoare în expresii”.

un mijloc de conciliere cu Rusia⁴⁰. Față de situația creată, I. Bălăceanu, agentul României la Viena, într-o telegramă cifrată, cerea lui I.C. Brătianu să obțină de la Parlament prelungirea declarației provizorii până la sfârșitul anului, sperînd în acest fel să se evite „în acest moment indisponerea Franței și Angliei”, fără riscul compromiterii intereselor țării. Diplomatul român considera necesară trimiterea din nou a lui Callimaki-Catargi în misiune la Londra „unde se părea a fi în ajunul luării unei hotărîri poate definitive”⁴¹. La comunicarea lui Callimaki-Catargi privind noua hotărîre a guvernului român în legătură cu data aplicării tarifului vamal, atitudinea lordului Lyons se schimbă, acesta declarînd că Anglia nu va face dificultăți pentru numirea unui negociator în vederea elaborării convenției comerciale⁴².

Ziarul „Românul” saluta noua politică amicală „a Angliei față de România” și arăta că relațiile cu Marea Britanie vor deveni și mai trainice o dată cu încheierea tratatului de comerț „care se tratează acum”. România fiind o țară agricolă, sublinia periodicul respectiv, are tot interesul să dezvolte această ramură a economiei care să-i permită desfacerea produselor sale pe piețele Europei și, în special, în Anglia. Referindu-se la mărfurile engleze, același ziar arăta necesitatea importării lor fără a se prejudeca interesele economice ale țării, enunțînd numele mașinilor, îndeosebi cele agricole, produsele din fier, cărbunele de pămînt etc.⁴³

Deși noul agent diplomatic și consul general al Angliei la București, W. White, primise încă din mai 1878 instrucțiuni „să intre imediat în negocieri comerciale cu guvernul român”⁴⁴, tergiversările au continuat în tot cursul anului 1879. Faptul s-a datorat refuzului Angliei de a recunoaște independența României înainte de a fi îndeplinite condițiile prevăzute de Tratatul de la Berlin. După cum se știe, independența României a fost condiționată de punerea în practică a condiției stipulate în art. 44 privind naturalizarea evreilor. Marea Britanie, făcînd cauză comună cu Franța și Germania, dorea ca statul român să acorde mai întîi supușilor săi egalitate politică fără deosebire de religie. De aceea Anglia a așteptat revizuirea Constituției române în favoarea evreilor în 1879 și recunoașterea independenței României pentru a semna tratatul⁴⁵.

În cursul tratativelor partea engleză a cerut, și în cele din urmă a obținut, o reducere a taxelor precum și o clasificare diferită pentru o serie de produse de bază în comerțul dintre cele două țări față de acelea

⁴⁰ B. C. S., fond Brătianu, Pach, LVII 3 j. Callimaki - Catargi către Kogălniceanu, Paris, 4 mai 1878, telegramă cifrată.

⁴¹ Ibidem. I. Bălăceanu către I. C. Brătianu, Președintele Consiliului de Miniștri, Viena, 7 mai 1878, telegramă cifrată.

⁴² Ibidem. Callimaki-Catargi către M. Kogălniceanu, Paris, 16 mai 1878, telegramă cifrată.

⁴³ „Românul”, 17 mai 1878, p. 466, articolul „Englita și România”.

⁴⁴ Arh. St. București, microfilme Anglia, rola 129; P. R. O. Londra, F. O. 104/18, f. 207, 233. Vezi și rola 115; P. R. O., Londra, F. O. 78 2832, f. 82. Telegrama Foreign Office-ului către W. White din 5 iunie 1878 prin care i se acordă depline împuterniciri de a negocia și semna convenția comercială.

⁴⁵ Se știe că practica Foreign Office-ului era, în acea epocă, de a nu încheia niciodată tratate — politice sau de comerț — decît cu state pe deplin suverane.

prevăzute în tariful convențional⁴⁶. În schimb, datorită opoziției energice a guvernului român, a trebuit să renunțe la pretenția ca posesorii englezi de proprietăți rurale în România să fie scutiți de sarcinile ce le evedneanu în această calitate, ei urmînd să fie asimilați cu autohtonii⁴⁷.

Recunoașterea de către Anglia a independenței României și stabilirea relațiilor diplomatice dintre cele două țări la 8/20 februarie 1880 au creat condiții favorabile încheierii tratatelor și semnării convenției, care a avut loc la București la 24 martie/5 aprilie același an. „Tratatul de comerț și navigație încheiat între România și Marea Britanie”⁴⁸ era semnat din partea engleză de W. White, ridicat cu puțin timp înainte la rangul de ministru plenipotențial, iar din partea română de ministrul afacerilor externe V. Boerescu. Ratificările au fost schimbate la 30 iunie/12 iulie 1880, dată la care convenția a intrat în vigoare. Tratatul, valabil pe o durată de zece ani, asigură deplina libertate de comerț și navigație pentru supușii celor două părți contractante, întemeindu-se pe principiul tratamentului națiunii celei mai favorizate. Aceștia puteau dobîndi, posedea și dispune de orice fel de proprietate pe care legile țării respective o aprobau pentru supușii oricărei națiuni străine. Clauzele convenției prevedeau pentru supușii celor două părți dreptul de a fi scutiți de orice funcție oficială obligatorie, judiciară, administrativă sau municipală. Ei se bucurau, de asemenea, de tratamentul națiunii celei mai favorizate în ceea ce privește dreptul de a sta înaintea tribunalelor, urmărirea și apărarea drepturilor lor. Se mai prevedea că fiecare din cele două părți contractante puteau să numească consuli generali, consuli, viceconsuli și agenți consulari pentru a rezida în porturile și orașele teritoriilor celeilalte puteri. De menționat că stipulațiile convenției se extindeau și asupra coloniilor și posesiunilor britanice, cu excepția acelorora din Africa de sud precum și, eventual, a altora care, în decurs de șase luni de la ratificare, aveau facultatea de a opta să nu fie cuprinse în prevederile tratatului.

Fără a avea însemnătatea economică și politică a convenției cu Austro-Ungaria din 1875, tratatul comercial anglo-român, primul de acest fel din epoca modernă, era favorabil Angliei, permițînd o sporire a exportului de produse manufacturate engleze pe piața românească și investirea de noi capitaluri în România. Produsele românești, constînd în special din grîne, animale și produse animaliere, și alte materii prime găseau, la rîndul lor, în Marea Britanie o piață sigură de desfacere, Anglia deținînd în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea primul loc în comerțul de export al României și pentru o scurtă perioadă — 1885-1889 — și în cel de import⁴⁹. Alături de recunoașterea independenței României și stabilirea reprezentanțelor diplomatice la Londra și București, înche-

⁴⁶ Este vorba de noul tarif elaborat în urma încheierii convenției comerciale româno-austro-ungare din 1875, intrat în vigoare la 1 iunie 1878.

⁴⁷ Arh. St. București, microfilme Anglia, rola 130; P. R. O. Londra, F. O. 104/19, f. 377, 392—394.

⁴⁸ București, 1880, 12 p. Text paralel în limbile română și engleză. Vezi și Arh. St. București, microfilme Anglia, rola 127; P. R. O. Londra, F. O. 104/15, f. 214—219.

⁴⁹ Gh. Dobre, *Structural and qualitative changes concerning the British-Romanian commercial relations during the modern and contemporaneous ages*, in vol. *Anglo-Romanian relations after 1821*, Iași, 1983, p. 100 www.dacoromanica.ro

ierea convenției comerciale româno-engleze din 5 aprilie 1880 marchează intrarea relațiilor dintre România și Marea Britanie într-un nou stadiu.

L'ANGLETERRE ET LA CONVENTION COMMERCIALE ROUMANO-ANGLAISE DE 1880

RÉSUMÉ

L'étude consacrée aux rapports de politique commerciale roumano-britannique pendant la décennie précédant la guerre d'indépendance et les années immédiatement suivantes vise à relever les efforts de la Roumanie de reconquérir l'un de ses attributs de souveraineté étatique, à savoir le droit de conclure des conventions directes en matière de commerce avec d'autres Etats, droit contesté par la Porte Ottomane — la puissance suzeraine — appuyée notamment par l'Angleterre. L'opposition de la Grande-Bretagne à la reconnaissance d'un tel droit s'explique non seulement par la crainte que l'exportation des produits manufacturés britanniques sur le marché roumain aurait pu être périclité, l'Etat roumain pouvant adopter des tarifs douaniers plus élevés pour favoriser le développement d'une industrie propre, mais aussi par celle que la suzeraineté turque serait devenue dans ce cas fictive, ce qui aurait facilité le détachement de la Roumanie de l'Empire ottoman, processus que la diplomatie anglaise cherchait à éviter.

En dépit de l'opposition de la Porte Ottomane, de l'Angleterre ainsi que, dans une mesure plus réduite, de la France et de l'Italie, la Roumanie appuyée par les trois puissances du Nord — l'Autriche-Hongrie, l'Allemagne et la Russie — réussissait à conclure le 10/22 juin 1875 la convention commerciale roumano-austro-hongroise suivie peu après de celle roumano-russe du 15/27 mars 1876. Cela a contraint l'Angleterre à accepter, à son tour, la conclusion d'une „déclaration” commerciale provisoire pour une durée de neuf mois avec la Roumanie, en novembre 1876 et, ultérieurement, après la reconnaissance de l'indépendance de l'Etat roumain et l'établissement des relations diplomatiques roumano-britanniques au début de l'année 1880, d'un traité commercial pour une durée de dix ans, signé à Bucarest le 24 mars/5 avril 1880, ce qui a marqué l'entrée des rapports entre la Roumanie et la Grande-Bretagne dans une nouvelle étape.

ECOUL INTERNAȚIONAL AL IEȘIRII TEMPORARE A ROMÂNIEI DIN RĂZBOI (MAI 1918)

DE

ADRIAN STĂNESCU

Participarea României la cea dintâi conflagrație universală a fost determinată de necesitatea istorică a făuririi statului național unitar, care să adune între aceleași frontiere și sub același stindard tricolar pe românii de pretutindeni. Alăturându-se, după doi ani de neutralitate, coaliției alcătuite din Anglia, Franța, Italia și Rusia „care promiteau satisfacerea dezideratului unității noastre naționale”¹, în scopul eliberării teritoriilor locuite de români aflate sub dominația monarhiei dualiste, România a purtat un război drept, just, național, așa cum au fost toate războaiele poporului nostru împotriva cotropitorilor² — un pas important în procesul făuririi statului național unitar, realizat în 1918.

Desfășurarea operațiunilor militare în campania anului 1916 a fost nefericită pentru armata română, obligată să lupte pe cel mai lung front din Europa, în condițiile nerespectării flagrante a obligațiilor asumate de către Antantă prin convenția militară, anexată tratatului de alianță din august 1916³.

Mărturiile timpului și aprecierile ulterioare sînt quasi unanime în a concluziona că România a fost lăsată practic singură în fața unui dușman infinit superior prin resurse tehnice, materiale și umane⁴. Retragera în Moldova, refacerea armatei, bătăliile istorice din vara anului 1917 au fost momente epice, de cea mai autentică încărcătură națională, ca atare recunoscute și comentate de opinia publică internațională, de factorii

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 2, Edit. politică, București, 1968, p. 466.

² Ion Popescu Puțuri, *Pentru o cauză dreaptă. Intrarea României în război în august 1916*, (I), în „Anale de istorie”, XXIII, nr. 6/1977, p. 63.

³ Ambasadorul Franței în România, contele Saint Aulaire remarcă referindu-se la conținutul convenției militare că „toate aceste clauze, cu excepția celor ce impuneau României obligații, au fost violate”, cf. Pamfil Șeicaru, *La Roumanie dans la Grande Guerre*, Paris, 1968, p. 302. Convingerea multor observatori ai timpului era formată în sensul că „dușmanul învinsese nu numai prin superioritatea sa materială, ci și prin faptul că România fusese abandonată de ruși” — cf. M. Prévost, *Românii și Rușii*, București, 1925, p. 11; vezi și Charles Stiénon, *Le Mystère Roumain et la défection Russe*, Paris, 1918, p. 207.

⁴ Vezi dezbaterile din cadrul ședințelor secrete ale Camerei Deputaților Franței din 28—30 noiembrie 1916 reproduse în „Anale de istorie” XXIV, nr. 2/1978, p. 133—163, după „Journal Officiel” din 10 noiembrie 1920.

politici decizionali ai țărilor aliate sau inamice⁵. În acest sens vom aminti o scrisoare a premierului britanic Lloyd George către primul ministru român, în care se făceau observații extrem de elogioase la adresa vitejiei armatei române, subliniindu-se că efortul României nu va fi uitat de aliați⁶.

În același timp în imediata apropiere a României avea loc un eveniment de cea mai mare însemnătate pentru istoria omenirii, cu puternice implicații asupra operațiunilor militare din Moldova, creind țării noastre o poziție cu totul aparte⁷. În februarie 1917 în Rusia a izbucnit revoluția burghezo-democratică, urmată după cum se știe de triumful Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Prima breșă în sistemul mondial capitalist, precum și istoricul apel la pace fără anexiuni și despăgubiri de război lansat de guvernul sovietic au trezit în conștiința popoarelor mari speranțe în sfârșitul hecatombeii războiului, în înfăptuirea idealurilor de unitate națională și dreptate socială.

Integrată în frontul oriental, de la Baltica pînă la Marea Neagră, izolată cu desăvîrșire de aliații apuseni, România trebuia — pentru a-și asigura supraviețuirea, să urmeze, de nevoie, noua orientare politică imprimată de la Petrograd. Astfel, deși armata română nu a fost, niciodată pînă atunci mai puternică și mai animată de dorința de a lupta⁸ pentru eliberarea țării, guvernul român a trebuit să accepte încheierea unui armistițiu „cu caracter exclusiv militar”⁹, după semnarea celui de la Brest—Litovsk din 3 decembrie 1917 dintre Rusia Sovietică și Quadrupla Alianță.

Situația României și armistițiul de la Focșani, încheiat la 9 decembrie 1917, în condițiile în care reprezentanții oficiali ai Antantei la Iași socoteau „ca o datorie a recunoaște întinderea sacrificiilor poporului român și eroica lui armată”¹⁰, s-au bucurat de un larg ecou peste hotare, fiind privite în general cu obiectivitate și sobrietate de aliații apuseni. Vorbind la 27 decembrie 1917 în Camera Deputaților de la Paris, ministrul de externe Stephan Pichon după ce afirma că „România a obținut de acord cu noi și prin noi concursul tuturor aliaților. Armistițiul n-a putut fi evitat cu toate eforturile noastre”¹¹, reinnoia angajamentele luate față de aspirațiile noastre naționale, aducînd un vibrant omagiu jertfelor făcute de România. În același timp ziarul francez „Le Journal” își manifesta convingerea că serviciile pe care România le-a adus cauzei comune nu vor rămîine fără recunoștință practică din partea aliaților¹². Atitudinea cercurilor oficiale franceze era însă oscilantă, dată fiind deosebirea dintre declarațiile făcute de St. Pichon reprezentantului român V. Antonescu, cum că „Franța se simte mai solidară ca oricînd cu România ...” și

⁵ Arhiva Istorică Centrală, *fond Casa Regală*, dosar 78 1918, f. 1.

⁶ „Evenimentul”, XXV, nr. 273 din 11 ianuarie 1918

⁷ Titu Georgescu, *Marile puteri și țările mici în contextul primului război mondial și al urmărilor sale imediate*, în „Revista de istorie”, tom 29, nr. 7/1976, p. 985

⁸ Mircea Djuvara, *La guerre toi maine, 1916—1918*, Nancy, 1919, p. 163

⁹ „Evenimentul”, XXV, nr. 242 din 29 noiembrie 1917

¹⁰ Ion I. C. Brătianu, *Situația internațională a României*, București, 1919, p. 15

¹¹ „Mișcarea”, II, nr. 2 din 4 ianuarie 1918; vezi și *România în primul război mondial*, Edit. militară, București, 1979, p. 321

¹² „Evenimentul”, XXV, nr. 244 din 1 decembrie 1917

cele ale președintelui de Consiliu, Georges Clemenceau, pentru care lupta trebuia continuată indiferent de situație¹³.

În rîndul cercurilor guvernante din Marea Britanie „se înțelege situația noastră îngrozitoare și necesitatea inexorabilă de a încheia armistițiu”¹⁴. Oficiosul „The Times” din 18 decembrie 1917, în cadrul unei pertinente analize a situației din Europa răsăriteană, după ce își exprima părerea că „aranjamentul românesc este mai curînd o măsură militară dictată de împrejurări”, conchidea: „moralul armatei este de nezdrun-cinat, dar nu se poate contesta că situația din țară este foarte critică. Armata română este ca o insulă într-un ocean. Nici una din țările beligerante nu a trebuit să treacă încă printr-o încercare atît de teribilă”¹⁵.

Ecoul armistițiului de pe frontul românesc a fost puternic și peste ocean. Într-un articol intitulat *Lupta României împotriva inamicului* apărut în „New York Times” din 9 februarie 1918, după ce se analiza efortul României și loialitatea sa față de cauza aliată se aprecia că țara „este la limita rezistenței și a forțelor sale”¹⁶. În mod oficial, Statele Unite ale Americii prin ambasadorul lor la Iași, asigurau guvernul român de angajamentul de a garanta integritatea teritorială a României¹⁷. Iar președintele W. Wilson, cu ocazia primirii scrisorilor de acreditare ale ambasadorului român dr. C. Angelescu, în ianuarie 1918, își exprima întreaga simpatie pentru eforturile eroice ale poporului român în lupta sa dreaptă pentru realizarea idealului național, împotriva unui dușman puternic și crud¹⁸.

Atitudinea aliaților însă, chiar plină de înțelegere, nu ajuta cu nimic România a cărei situație se agrava tot mai mult. Deși trupele nu trebuiau să efectueze mișcări masive sau manevre — conform clauzelor armistițiului, soldații ruși părăseau în număr mare frontul¹⁹, golurile lăsate fiind cu greu acoperite cu slabele rezerve române. În pofida imenselor greutăți în asigurarea echipamentului, a hranei chiar, a agravării situației economice a maselor din Moldova și din teritoriul ocupat²⁰, ostașii dădeau dovadă de un moral foarte bun²¹, fiind puternic animați de dorința eliberării țării aflate sub cisma ocupantului. Armistițiul nu era o soluție definitivă. Era un scurt răgaz înaintea momentului în care trebuia să se aleagă între continuarea luptei sau semnarea unei păci separate²², iar agravarea la maximum a conjuncturii internaționale în care se găsea România²³ a

¹³ cf. Paul Oprescu, *Înteruperea operațiilor militare pe frontul românesc (noiembrie 1917 — martie 1918) și relațiile României cu aliații*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. VI, București, 1979, p. 166

¹⁴ *ibidem*

¹⁵ C. Botoran, O. Maticescu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, doc. 67 (în continuare sursa se va cita prin: *Documente străine*)

¹⁶ *ibidem*, doc. 69

¹⁷ Arhiva Istorică Centrală, fond Casa Regală, dosar 76/1918, f. 2

¹⁸ Biblioteca Academiei, Arhiva dr. C. Angelescu, XIX varia 9

¹⁹ Ch. Stiénon, *op. cit.*, p. 323.

²⁰ Arhiva Istorică Centrală, fond Casa Regală, dosar 73/1917, f. 4—5; vezi și „Vestea”, II nr. 169 din 2 martie 1918

²¹ Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război (1916—1918)*, ed. a III-a, București f. a., p. 257

²² C. Xenii, *Take Ionescu*, ed. a II-a, București, f. a., p. 348

²³ Titu Georgescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 985

determinat o amplă dezbatere în cercurile guvernamentale, răspunzătoare de destinele țării²⁴. Ruperea de către guvernul sovietic, la 26 ianuarie 1918, a relațiilor diplomatice cu guvernul de la Iași a desăvârșit izolarea tragică a României. Acesta a fost momentul ales de către puterile centrale pentru a obține ieșirea definitivă a României din război. Pe fondul campaniei de presă desfășurate la Budapesta în favoarea impunerii unei „păci” care să „reprezinte victoria lor și trădarea României”²⁵, au ieșit la iveală puternicele contradicții existente între Germania și Austro-Ungaria, dintre cercurile guvernante de la Viena și Budapesta, dintre Sofia și Viena și, într-o măsură mai puțin importantă dintre Bulgaria și Turcia²⁶. Situația internă a dublei monarhii, lipsa acută de alimente, intensificarea nemulțumirilor maselor populare, determinau pe conducătorii politicii habsburgice să caute de urgență o reglementare pe frontul român, asigurând în același timp nevoile presante de cereale resimțite de imperiu. Acesta a constituit cadrul în care s-au exercitat cunoscutele presiuni asupra României în luna februarie 1918²⁷, care au determinat demisia guvernului „național” și chemarea la conducerea cabinetului a generalului Averescu.

Greaua situație în care se găsea România preocupa opinia publică din țările aliate. În toate statele Antantei presa, cuvântările oamenilor politici scoteau în evidență sacrificiile făcute de poporul român, cauza dreaptă pentru care lupta. În Statele Unite, după cum informa ministrul român de la Washington, opinia publică și personalitățile vieții politice priveau cu multă simpatie cauza poporului român. În multe orașe nord-americane au avut loc demonstrații în favoarea idealurilor românești, iar la Chicago mai multe mii de persoane s-au pronunțat pentru realizarea unității tuturor românilor²⁸. În timp însă ce numeroase ziare din S.U.A. publicau articole elogioase la adresa României²⁹, guvernul american, prin atașatul său militar de la Iași, încercând să influențeze decizia guvernului român, declara — avertisment care-și va vădi greutatea mai târziu la conferința de pace : „Si Vous faites maintenant une Paix, la Roumanie ne sera pas du nombre dans la glorieuse compagnie des nations qui ayant tiré l'Epée pour le Droit, continueront opiniatement jusqu'à la fin”³⁰.

La Londra, premierul Lloyd George anunța în Camera Comunelor că Marea Britanie nu va precupeți eforturile pentru îndeplinirea aspirațiilor naționale românești³¹, iar o notă a agenției „Reuter” afirma că „hotărârile consiliului de coroană al României, tinzând spre acceptarea (cerințelor Puterilor centrale — n.n.) ținând seama de circumstanțele

²⁴ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 392; C. Xeni, op. cit. p. 350—351

²⁵ V. T. Cancicov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României*, vol. II, București, 1921, p. 317.

²⁶ B. Auerbach, *L'Autriche et la Hongrie pendant la guerre*, Paris, 1925, p. 466 și urm.

²⁷ *Acte privitoare la istoria marelui război*, publicate de N. Iorga în „Revista istorică”, XVIII, nr. 7—9/1932; D. Iancovici, *La Paix de Bucarest*, Paris, 1918, p. 74; Ioan Lupaș, *Istoria unirii românilor*, București, 1937, p. 316

²⁸ Biblioteca Academiei, Arhiva dr. C. Angelescu, XIX varia 9

²⁹ „România”, II, nr. 343 din 15 februarie 1918

³⁰ Muzcul Național de istorie al R. S. România, inventar nr. 64978

³¹ Biblioteca Academiei, Arhiva Ioan Ursu, caiet 2, f. 2

de o gravitate fără precedent, au fost luate de perfect acord cu aliații, căci în pofida acestor grele încercări România va rămâne totdeauna fidelă Antantei”³².

Pe malurile Senei, cu ocazia primirii unei delegații parlamentare românești la Palais Bourbon (sediul Adunării Deputaților), la 24 ianuarie 1918, președintele Camerei Paul Deschanel declara : „Niciodată România nu a fost mai aproape de inima Franței ; indiferent de desfășurarea luptei, Franța și România, unite prin comunitatea sacrificiului lor, vor fi două nedespărțite surori”³³. „Le Petit Journal” scria : „Situația României devine din ce în ce mai grea, iar regele Fredinand a trebuit, cu cuțitul la gât, să accepte noi tratative pentru reînnoirea armistițiului și încheierea păcii”³⁴. Aceeași publicație pariziană își intitula editorialul din ziua următoare : „Victime de la Paix Russe, la Roumanie fait la Paix” pentru a continua pe un ton adecvat situației „România, atât de nobilă și lipsită de șansă și al cărei destin în această tragedie ne smulge lacrimi de durere ; România care, grație curajului său și ajutorului organizatoric a citorva ofițeri francezi, s-a refăcut după prima trădare rusă, va succomba în urma celei de a doua. Ea se zbate fără speranță între lăcomia dezlănțuită a Germaniei, Austro-Ungariei și Bulgariei”³⁵. Marele și influentul cotidian „Le Temps” constata că „Puterile centrale au apelat rînd pe rînd la armistiții și ultimatumuri : armistiții pentru a avea timp să încercuiască România și ultimatumuri pentru a o împinge spre capitulare. Astfel ele au parvenit să impună ca bază de negocieri cedarea întregii Dobroge și importante „rectificări teritoriale” în profitul Austro-Ungariei”³⁶. Toate aceste manifestări de simpatie nu au folosit, și nici nu puteau, din păcate, să contribuie la ameliorarea situației României. Presiunile Germaniei la care se adăuga completa încercuire a Moldovei de către trupele puterilor centrale, au determinat guvernul român să se incline în fața forței. La 5 martie s-a semnat la Buftea tratatul preliminar de pace între România și Quadrupla Alianță³⁷. Prevederile acestuia erau extrem de grele, România cedînd întreaga Dobroge precum și întinse teritorii muntoase de impor-

³² Ibidem, caiet 1, f. 46

³³ Ibidem, caiet 2, f. 29—30

³⁴ „Le Petit Journal” — 4 mars 1918

³⁵ ibidem — 5 mars 1918

³⁶ „Le Temps” — 5 mars 1918

³⁷ Arhiva Istorică Centrală, *fond Casa Regală*, dosar 10/1918, f. 1 :

„Art. 1. România cedează puterilor aliate Dobrogea pînă la Dunăre. Puterile aliate vor amenaja pentru România un drum comercial pînă la Constanța, a mare.

Art. 2. Se admite în principiu rectificări de frontieră a Austriei către România. Se admite în principiu stabilirea de raporturi economice conform stiațiunii.

Art. 3. România va demobiliza cel puțin 8 divizii din armata ei actuală ; această demobilizare se va face în înțelegere cu Mackensen. Restul armatelor se vor demobiliza după încetarea războiului cu Rusia, rămînînd numai trupele necesare pentru paza frontierelor către Rusia.

Art. 4. România se obligă să dea tot sprijinul posibil trecerii trupelor aliate prin Moldova și Basarabia spre Odesa.

Art. 5. România se obligă să licențieze pe toți ofițerii străini și inamici puterilor aliate, și a însoțitorilor lor. Puterile aliate le asigură trecerea. România se obligă a părăsi toate teritoriile ocupate în Austro-Ungaria.

Art. Final. Tratatul se va aplica din ziua în care va începe să se aplică începînd de la 5 martie crt. Se vor încheia tratate speciale cu fiecare putere în baza acestui tratat încheiat la Buftea”.

tanță strategică și economică. Cu toate acestea, în optica unora din reprezentanții germani, pacea preliminară de la Buftea nu era ceva de neîndurat. Din declarațiile lor, pacea ce urma să fie impusă Antantei trebuia să fie mult mai grea ³⁸. Modul în care Quadrupla Alianță a înțeles să-și impună condițiile de „pace” în fața unui adversar aflat în imposibilitate de a replica, a constituit unul din motivele care au determinat Antanta să respingă toate tentativele de pace provenite din rîndul puterilor centrale.

Vestea ieșirii României din război a avut o largă audiență în rîndul opiniei publice internaționale care a condamnat unanim modul brutal în care Germania și aliații ei înțelegeau să-și impună dorințele în fața celui mai puțin puternic.

În Statele Unite, presa aprecia tratatul de la Buftea echivalent cu nimicirea României, anexiunile impuse de puterile centrale nefiind nici măcar deghizate. „Public Ledger” din Philadelphia considera că „această pace nu e pace. Ea este un act făcut în scopul de a distruge independența unui stat suveran” ³⁹. „New York Sun” sublinia că „tratatul impus României demonstrează că formula „fără anexiuni și despăgubiri” este o farsă. Tratatul dovedește că rapacitatea, cruzimea și ambițiile mondiale constituie forțele dominante în imperiile centrale” ⁴⁰. Pentru „New York Times” din 15 martie 1918 „acceptarea păcii propuse (impuse—n.n.) de inamic înseamnă pur și simplu distrugerea României din punct de vedere politic, economic și strategic” ⁴¹. Peste câteva zile, în paginile acestui important cotidian se putea citi: „România merită o simpatie absolută nu numai fiindcă a luptat pentru umanitate, dar și pentru că a fost victima aliaților ei. România a intrat în război în urma înțelegerii potrivit căreia armata generalului Sarrail urma să pornească imediat o ofensivă. Rezultă că numai trădarea a fost cea care a determinat înfrîngerea României” ⁴². Înfluentul ziar newyorkez concluziona, cu altă ocazie: „o astfel de pace nu va fi niciodată recunoscută de America și de aliații ei” ⁴³. În mod oficial Departamentul de Stat declara la 15 martie că guvernul S.U.A. „înțelege împrejurările care au silit România să trateze cu puterile centrale” ⁴⁴. Simpatia cu care erau întîmpinate suferințele României în America nu puteau însă ușura situația, iar un ajutor material eficient era practic imposibil în condițiile din primăvara anului 1918.

Cercurile politice și opinia publică din capitala Marii Britanii se raliau opiniei primului ministru Lloyd George după care „România traversează o perioadă de încercări fără seamăn” ⁴⁵. La 11 martie, răspunzînd unei interpelări în forul legislativ britanic, ministrul de externe, lord Balfour declara: „guvernul nutrește cea mai vie simpatie față de

³⁸ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, București, 1927, p. 435

³⁹ „Mișcarea”, XII, nr. 49 din 2 martie 1918

⁴⁰ Biblioteca Academiei, Arhiva Ioan Ursu, caiet 1, f. 52

⁴¹ *Documente străine*, doc. 75

⁴² *ibidem*, doc. 77

⁴³ „România”, II, nr. 358 din 4 martie 1918

⁴⁴ Cf. Boris Ranghet, *Relațiile româno-americane în perioada primului război mondial*, 1916 1920, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978

⁴⁵ Arhiva istorică Centrală, Microfilme Polonia, rola 16, c. 346

România, în noua situație în care se află. Va fi de datoria noastră și va constitui obiectul insistențelor pe care le vom depune spre a obține la conferința de pace o revizuire a grelelor condiții ce au fost impuse României”⁴⁶. Iar cunoscutul om politic, viitor prim ministru, Bonar Law declara: „toată lumea mi se alătură în a exprima poporului și soldaților români expresia celei mai profunde simpatii”⁴⁷. Intelectualitatea britanică își regăsea sentimentele în cuvintele rectorului Colegiului regal din Londra care scria omologului său român, rectorul Universității din București: „Noi știm că cea mai tristă nevoie a putut să silească România să trateze cu dușmanul și nu o hotărîre dictată de forța majoră poate să șteargă amintirea luptei comune, pentru idealuri comune”⁴⁸. În deplin consens cu realitatea, comentatorii de la „Times” din Londra sesizau faptul că „România este la discreția unui inamic lipsit de scrupule”⁴⁹, același ziar remarcînd cu altă ocazie că soarta țării noastre este „mai tristă și mai sensibilă chiar decît cea a Belgiei”.

Oficiosul „Giornale d'Italia” își informa astfel cititorii în acele zile tragice: „sărmana Românie semnează pacea căci dușmanii i-au pus cuțitul la gît și ea nu se poate sustrage umilinței fără a risca să fie asasinată căci, din păcate, îi sînt tăiate toate căile de retragere”⁵⁰, în timp ce guvernării italieni declarau că „Italia compătîmește România și deploră imposibilitatea aliaților de a-i veni în ajutor”⁵¹.

Cea mai clar exprimată opinie în favoarea țării noastre, a luptei și idealurilor poporului român, cele mai sincere sentimente de simpatie și compasiune față de tragedia românească s-au manifestat, firesc, pe malurile Senei. Dacă în rîndul cercurilor conducătoare, la Clémenceau mai ales erau lesne de observat „nemulțumiri, dar nu ostilitate”⁵², presa franceză în totalitatea ei comenta situația României cu înțelegere și compasiune. Fulminantul articol al lui Gustave Hervé, intitulat: „România sugrumată”, publicat în „La Victoire”⁵³, este revelator: „România n-a fost bătută de Germania, ..., în timp ce nenorocita

⁴⁶ Biblioteca Academiei, Arhiva Ioan Ursu, caiet 1, f. 52

⁴⁷ „Le Temps” — 9 mars 1918

⁴⁸ „Mișcarea”, XII, nr. 70 din 27 martie 1918

⁴⁹ Documente străine, doc. 80 — în articol se spuneau, printre altele: Adevărul este că România a trebuit să sature trei inamici flămînzi. Fiecare a avut obiectivul său propriu, dar în fiecare caz rezultatul a fost același din punctul de vedere al României — supunere la jugul german. Bulgarii erau dornici să-și realizeze idealul lor: „O Bulgarie Mare” prin anexarea Dobrogei. Austriecii, sub presiunea maghiară, au cerut cedarea trecătorilor de Carpați — condiție asupra căreia a făcut presiuni contele Czernin, care își amintea cu amărăciune hapul înghițit de la regele și guvernul României atunci cînd țara a intrat în război. Germanii au fost hotărîți să pună mina pe bogatele terenuri petrolifere din România și să asigure Germaniei, pentru un timp nelimitat, griul românesc la un preț fixat de autoritățile germane. Ani de-a rîndul a încercat Germania să capete controlul cîmpurilor petrolifere românești. Dacă încercările de corupție și oferta unui preț ridicat au eșuat, șansa războiului a asigurat acum succesul. Cîmpurile petrolifere au fost luate în mod oficial în stăpînire, pe calea unui monopol pe o durată de 99 ani. / ... / națiunea română urăște cu încreșunare tot ce e german. Așa izolată cum este acum România, ea așteaptă cu sufletul la gură victoria aliaților, nădăjduind că va fi ajutată să se elibereze de sub dominația germană”.

⁵⁰ „Le Temps” — 20 mars 1918

⁵¹ Paul Oprescu, *op. cit.*, p. 178

⁵² *ibidem*, p. 176

⁵³ „La Victoire” — 7 mars 1918

România, încrezătoare în cinstea prietenilor ei stătea rezemată de frontiera rusă, Ucraina pe la spate, îi aruncă lațul după gît și o sugrumă, ... După Rusia a venit rîndul României să cunoască binefacerile păcii „fără anexiuni și despăgubiri” ale austro-germanilor. ... România a căzut în sclavie, dar sclavia ei nu va ține multă vreme ... România își va avea răzbunarea, sau vom fi căzuți cu toții în robie”. Sensul articolelor presei franceze este semnificativ exprimat prin cîteva titluri; astfel „L’Echo de Paris” își intitula comentariul: „Pace de răzbunare”; „Le Figaro”: „România încercuită — Pacea odioasă”; „Le Journal”: „România înconjurată semnează pacea printr-un crud sacrificiu”; „L’Homme Libre”: „Înconjurată și trădată, România semnează pacea care-i smulge Dobrogea pînă la Dunăre, dar Aliții nu vor recunoaște decît tratatele semnate de ei”; „Excelsior”: „Cu cuțitul la gît, aliații noștri au fost forțați să semneze preliminariile de pace”⁵⁴.

Cuprinsul articolelor jurnalelor din capitala Franței este impresionant prin patetismul și compasiunea față de aliatul aflat în nenorocire. „Păstrăm României — scria „L’Echo de Paris” — care a dovedit în iulie trecut energia și fidelitatea ei, toată dragostea noastră. Ea astăzi e în puterea inamicului, dar știe că libertatea ei e solidară cu libertățile noastre”⁵⁵. Referindu-se la stipulațiile tratatului de la Buftea, „Le Matin” după ce comenta situația grea a României sublinia că „Legăturile de simpatie tradițională care ne leagă de România nu s-au rupt cu aceasta și trebuie să sperăm că viitorul ne va îngădui să le reluăm în chip tot așa de cordial ca și în trecut”⁵⁶. Sub titlul „Sfîrșitul tragediei românești”, cunoscutul comentator Polybe scria în „Le Figaro”: „Nu pacea este impusă de Austro-Germania țărilor învinse, ci capitularea. . . . Prin tratatul pe care l-a semnat cu cuțitul la gît, România este despărțită de mare, expusă primejdiei din partea Ungariei în Carpați și din partea Bulgariei la gurile Dunării, condamnată la o lungă ocupație militară. . . . Ea devine din punct de vedere militar, politic, economic, vasală a Germaniei”⁵⁷. „Condițiile păcii consacră, dezmembrarea acestei nefericite țări și o plasează sub tutela puterilor centrale. . . . Aliții, și în mod deosebit Franța nu pot uita legăturile care le-au unit cu România și vitezele eforturi făcute de armata română pentru cauza comună. . . . De aceea, Aliții nu pot recunoaște pacea care este impusă României prin violență și care, cu siguranță, va fi revizuită la reglementarea generală a situației”⁵⁸, scria exprimînd un sentiment unanim „Le Petit Journal”. Sensul prevederilor tratatului de la Buftea, avertismentul cuprins în articolele acestui adevărat „dictat” nu a scăpat comentariilor politici ai presei franceze. „Sperăm — se putea citi în gazetele pariziene — că soarta României va fi explicată maselor muncitoare și rurale din toate țările aliate. Aceasta va constitui o lecție elocventă”⁵⁹.

⁵⁴ „România” II, nr. 352 din 26 februarie 1918

⁵⁵ ibidem

⁵⁶ ibidem

⁵⁷ Documente străine, doc. 74

⁵⁸ „Le Petit Journal” — 7 mars 1918

⁵⁹ Biblioteca Academiei, Arhiva Ioan Ursu, caiet 1, f. 44.

„Pacea dictată și nu negociată”⁶⁰, era criticată cu asprime și de organul social-democrației austriece „Arbeiter Zeitung” de la Viena: „Ni s-a promis o pace fără anexiuni. Însă pacea de la Buftea ne-a relevat anexarea Dobrogei de către Bulgaria. Contele Czernin ne-a promis o pace fără opresiuni politice sau economice. Însă, România este constrinsă să renunțe la singurul său port maritim. . . . Tratatul de la Buftea nu este o pace de înțelegere și nu ne va asigura prietenia poporului român”⁶¹. Faptul este simptomatic pentru importanțele deosebite de vederi existente în interiorul blocului puterilor centrale.

Interesante sînt opiniile consemnate în țările neutre. „Journal de Genève” spre exemplu, scria cu multă relevanță, în deplină concordanță cu realitatea: „Nu-i rămîne altceva României decît să plîngă căminele pierdute și nouă decît să ne descoperim în fața doliului săi”⁶². Iar „Gazette de Lausanne” își exprima părerea că „tratatul „preliminar” de pace cu România îi crează acesteia o situație intolerabilă. Sub imperiul necesității, s-ar putea ca România să semneze această pace mai devreme sau mai tîrziu, dar, este evidentă totodată lipsa de înțelegere a militaristilor și pangermaniștilor de la Berlin pentru a-și imagina că un astfel de act nu va lăsa în poporul român răniri eterne”⁶³.

Se poate observa, pe baza mărturiilor timpului, o quasi unanimă atitudine de respingere a modului brutal tilhăresc în care au înțeles puterile Quadruplei Alianțe să impună „pacea” de la Buftea. Toate vocile autorizate ale lumii civilizate, opinia publică internațională și-a manifestat indignarea față de prevederile cuprinse de preliminariile de la Buftea. În același timp, observatorii vieții internaționale sesizau faptul că numai izolarea, trădarea și neîndeplinirea obligațiilor asumate de către Antantă au adus România în pragul dezastrului, în pofida eroismului armatei române și a sacrificiilor întregului popor. Foarte important este, de asemenea, faptul că Alianții se angajau să nu recunoască această „pace” și să acționeze pentru îndeplinirea idealurilor românești la Conferința generală de pace.

Situația României în noua conjunctură continua să rămînă deosebit de grea. La Buftea se încheiase pacea preliminară dar în termen de 14 zile trebuia semnat tratatul definitiv. Germanii accentuau presiunile în favoarea instaurării unui guvern condus de Alexandru Marghiloman⁶⁴, în timp ce cabinetul existent se arăta reticent față de completa ruptură cu aliații apuseni. Generalul Averescu nu se mai bucura de încredere nici la Iași și nici la București⁶⁵. Strins legat de această situație și ca urmare a ingerințelor puterilor centrale⁶⁶, în fruntea guvernului a fost chemat Alexandru Marghiloman care, prezenta o serie de atuuri politice. Încă din anii 1914 — 1916, în calitate de lider al Partidului conservator, Alexandru Marghiloman, după atitudinea declarată în favoarea neutralității susținută în Consiliul

⁶⁰ Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 398

⁶¹ „Le Temps” — 11 mars 1918

⁶² Documente străine, doc. 72

⁶³ *ibidem*, doc. 73

⁶⁴ A. Marghiloman, *op. cit.*, p. 393 — 397

⁶⁵ C. Kirițescu, *op. cit.*, I, p. 230 — 231

⁶⁶ Otfokar Czernin, *Im Weltkrieg*, Berlin und Wien, 1919, p. 360

de coroană din 3 august 1914, s-a situat permanent pe poziția apropierei țării de Puterile centrale, cu precădere față de Germania*. Prin legăturile sale personale, prin atitudinea sa de un perfect oportunism politic, prin poziția sa favorabilă față de dinastie, Marghiloman apărea drept „omul situației”, singurul care, eventual, ar fi putut să mai atenueze din cerințele pe care puterile centrale urmăreau să le impună prin tratatul definitiv de pace.

Devenit la 19 martie 1918 președintele Consiliului de miniștri, Al. Marghiloman avea de făcut față unei situații foarte complexe. Aparent, puterile centrale se prezentau unite în pretențiile lor și poziția României apărea ca lipsită de speranță; însă în sinul Quadruplei Alianțe contradicțiile de interese se manifestau cu putere. Germania, „atrasă de visul oriental”⁶⁷, urmărea să păstreze linia Cernavodă—Constanța precum și gurile Dunării. Dorințele exagerate manifestate de Germania, care înțelegea să-și rezerve primatul dominației economice, au nemulțumit profund Austro-Ungaria care nu putea fi de acord cu o excesivă întărire a influenței Berlinului la București. Concomitent, unele din cerințele emise de politicienii unguri, au fost respinse ca neconforme cu realitatea de conducerea de la Viena⁶⁸.

La 22 martie au reînceput la palatul Cotroceni din București tratativele în vederea încheierii păcii definitive. Pentru România, situația era fără ieșire; încercuită din toate părțile, avind în față un inamic superior numeric, comunicațiile cu aliații devenite imposibile, în fața țării noastre se profila ca o „necesitate ineluctabilă”⁶⁹ încheierea păcii cu dușmanul. La situația disperată în care se găsea România, s-au adăugat în fața rezistenței unei părți a cercurilor conducătoare⁷⁰ noi presiuni din partea puterilor centrale care plănuiau chiar să reînceapă operațiunile militare în cazul în care nu ar fi găsit imediată satisfacție la București și Iași⁷¹. În fața inevitabilului, guvernul român a trebuit să se incline. La 7 mai, la palatul Cotroceni s-a semnat tratatul de pace dintre România și puterile centrale⁷².

* Ema Nastovici, *România și Puterile Centrale în anii 1914—1916*, Edit. politică, București, 1979, p. 67 și urm.; C. Nuțu, *România în anii neutralității, 1914—1916*, Edit. științifică, București, 1972, passim; *România în primul război mondial*, Edit. militară, București, 1979, p. 40 și urm.

⁶⁷ N. Basilescu, *La Roumanie dans la guerre et dans la paix*, tome I, Paris, 1919, p. 334

⁶⁸ Ferindu-se cu atenție, fiind vorba de materiale pentru uzul opiniei publice, să-și dezvăluie întreaga amplitudine a sentimentelor nutrite față de România, „Pester Llyod” de la Budapesta scria: „În ceea ce privește Austro-Ungaria și Germania ele n-au încheiat cu guvernul care a venit după Brătianu o pace sentimentală și nici nu e un motiv de a organiza solemnități de împăciuire. Fără răzbumare dar și fără încredere exagerată Monarhia a înfăptuit prin tratatul de pace un program de asigurări strategice și în general s-a preocupat în special de avantajele economice a căror importanță și valoare le va dovedi, desigur, viitorul” — „Mișcarea”, XII, nr. 102 din 5 mai 1918; vezi și O. Czernin, *op. cit.*, p. 371 — pentru poziția cercurilor de la Bahlplatz.

⁶⁹ G. D. Creanga, *Les finances roumaines sous le régime de l'occupation et de la paix allemande*, tome II, Paris, 1919, p. 30.

⁷⁰ A. Marghiloman, *op. cit.*, p. 446

⁷¹ Arhiva Istorică Centrală, Xerografii. Viena, pac. LV, f. 796

⁷² *Actele tratatului de pace de la București, 24 aprilie/ 7 mai 1918*, f. 1. f. a.

Prevederile tratatului de pace impuneau țării condiții extrem de grele, aduceau România în pragul robiei, rezervându-i un statut de semi-colonie a puterilor „învingătoare”⁷³. Pacea nedreaptă impusă României de către dușman a fost primită de toți românii, fără deosebire de clasă socială, cu sentimente de ură și ostilitate. Într-un manifest intitulat „Către clasa muncitoare de la sate și orașe”, semnat de „Federația maximalistă din România”, din mai 1918, se spunea: „Muncitorimea socialistă română a dorit o pace democratică fără anexiuni teritoriale și despăgubiri de război. Brutala ipocrizie a militarismului german a ieșit la iveală acum, cu ocazia încheierii acestei păci. . . . Noi nu putem aproba o pace cu anexiuni și despăgubiri de război, pentru că aceasta înseamnă robirea poporului român. O astfel de pace poartă într-însa germenul unor noi conflicte, unor războaie de care popoarele sînt sătule”⁷⁴. Iar ziarul „România Nouă” scria: „Sînt tari tunurile nemțești dar mai tare e sufletul nostru și credința noastră. Pacea nedreaptă de astăzi va fi începutul unui război nou, pe care-l duce întreg neamul românesc pînă la învingerea deplină”⁷⁵.

Răsunetul internațional al păcii de la București a fost pe măsura acestui act politic ce dezmembra o țară și reducea un întreg popor la stadiul de sclavie. Cu toată evidența acestei situații în rîndul conducătorilor puterilor centrale, altele erau opiniile. Astfel, ministrul de externe al Germaniei, von Kühlmann declara la 18 mai 1918: „Noi sperăm că această pace nu răspunde numai intereselor politice și economice ale aliaților, ci ea va permite, deasemenea, României să se redreseze și să se refacă de rănile ce i le-a pricinuit războiul. . . . România trebuie să se considere fericită, fiind tratată amical, în timp ce pentru aliații săi condițiile vor fi mai grele”⁷⁶. Pline de interes sînt dezbaterile referitoare la pacea de la București, ce au avut loc în Reichstagul de la Berlin. Astfel, în timp ce pentru deputatul Centrului, Groeber „achizițiile teritoriale ale Austro-Ungariei care s-au făcut în scopul evitării unor noi agresiuni, nu pot fi numite anexiuni”, iar deputatul conservator Westarp le considera „o pedeapsă pentru trădarea României”, reprezentantul socialist Ledebour afirma: „tratatul nu constituie o pace fără anexiuni, o pace de conciliere, căci el asigură achiziții teritoriale Austro-Ungariei. În Dobrogea trebuia organizat un plebiscit”⁷⁷. Ministrul de externe al dublei monarhii — în timpul tratativelor de pace — contele Czernin afirma, în cadrul unui expozeu ținut în fața consiliului comunal din Viena, în decembrie 1918, după prăbușirea Imperiului habsburgic: „micile rectificări de graniță pe care le căpătăm nu sînt anexiuni”, dar, constata cu luciditate demnitarul austriac „orice legături de prietenie erau imposibile cu o Românie jefuită atît de perfect din punct de vedere economic”⁷⁸.

⁷³ Vezi analiza, la Vintilă Brătianu, *Pacea de robire*, București, 1919, pass

⁷⁴ *Documente din istoria Partidului Contunist din România, 1917–1922*, ed. a II-a, ESPLP, București, 1956, vol. I, p. 51–52

⁷⁵ Ion Popescu-Puțuri, *op. cit.*, p. 10

⁷⁶ C. Minesco, *L'Action diplomatique de la Roumanie pendant la guerre*, Paris, 1922, p. 76–77

⁷⁷ Biblioteca Academiei, Arhiva Ioan Ursu, caiet 1, f. 143–144

⁷⁸ Mircea Djuvara, *op. cit.*, p. 251

Tonul presei din țările Quadruplei Alianțe nu este unitar. Nota dominantă este, firesc, de satisfacție mai ales față de prevederile teritoriale. Nu puține sînt nici articolele care consideră pacea de la București drept prea blindă față de „trădarea” din august 1916. Oficiosul „Norddeutsche Allgemeine Zeitung” nota cu mult cinism: „România încheie pace în aceeași formă de stat în care a intrat în război. Germania și puterile aliate au salutat și favorizat pacea română.”; se înșela însă cînd considera că „odată cu trecerea României în sistemul statelor Europei Centrale marea și importanta problemă a definitivei liniști în Balcani a intrat pe calea rezolvării”⁷⁹. În timp ce „Taegliche Rundschau” manifesta aceleași iluzii, că „s-a făcut începutul rezolvării chestiunilor balcanice în sensul puterilor centrale”, comentatorul ziarului clerical „Kreuzzeitung” manifesta multă nemulțumire cînd scria — în totală contradicție cu realitatea — „nu numai că n-am obținut despăgubirile de război ce se puteau obține față de bogățiile naturale ale țării, dar nici cu convențiunile economice n-am obținut avantaje ce se aflau în sfera posibilului”⁸⁰. Foarte evidente apar contradicțiile dintre interesele Germaniei și cele ale Austro-Ungariei referitoare la România, în comentariul cotidianului berlinez „Deutsche Tageszeitung” care și informa cititorii în felul următor: „regiunile anexate de Austria cuprind păduri ce au o valoare de cel puțin trei miliarde mărci, precum și foarte bogate resurse petroliere. . . . chiar dacă nominal Austria renunță la despăgubiri de război, prin aceste rectificări (anexiuni — n.n.) ea își asigură o prețioasă despăgubire al cărei venit (din petrol — n.n.) va crește constant”⁸¹. Iar bavarezul „Münchner Neuste Nachrichten”⁸² scria cu surprinzătoare sinceritate: „Dacă România nu a fost impusă la indemnizații de război, dacă i s-a lăsat un domeniu care să-i permită să facă figură de stat — independent — aceasta, pentru a obliga această țară să asigure Germaniei avantajele economice de care are nevoie”.

Existau însă și voci lucide în corul presei germane. Astfel, „Leipziger Volkszeitung”, de orientare social-democratică, lansa un veritabil avertisment: „Aceasta este o pace obținută prin violență; tratatul cuprinde anexiuni deschis declarate, despăgubiri de război deghizate care, în realitate nu sînt plătite în lichidități ci prin exigențe economice care sînt mai aspre pentru România decît simple indemnizații de război”⁸³.

Tonul presei austro-ungare era plin de satisfacție, cu precădere la Budapesta unde, „Pester Lloyd” își exprima convingerea că în viitor România va fi obligată „să caute tot mai mult ajutorul nostru și să ne solicite bunăvoința”, în timp ce pentru „Budapesti Hirlap” important era faptul că tratatul făcea „extrem de dificil în viitor un atac perfid cum a fost ultimul atac al României”⁸⁴. La Viena sentimentele erau contradictorii; pe de o parte „Wiener Abendpost” își exprima părerea că „Austro-Ungaria în unire cu aliații ei a rămas însuflețită în tot timpul tratativilor de pace

⁷⁹ Biblioteca Academiei, Arhiva Ioan Ursu, caiet 1, f. 104

⁸⁰ „Steagul”, IV, nr. 4 din 11 mai 1918

⁸¹ Biblioteca Academiei, Arhiva Ioan Ursu, caiet 1, f. 105

⁸² Arhiva Istorică Centrală, fond Casa Regală, dosar 90/1918, f. 49

⁸³ Biblioteca Academiei, Arhiva Ioan Ursu, caiet 1, f. 104

⁸⁴ Mircea Djuvara, *op. dit.* 4. 251—252

de același spirit de moderațiune înțeleaptă. . . . Dispozițiile tratatului din București arată aceasta în fața întregii lumi, căci condițiile de pace cruță adversarul bătut⁸⁵, în timp ce „Neue Freie Presse”, criticînd tratatul de pace, estima că trebuiau impuse despăgubiri de război și sugera malițios că principala profitoare a noii situații era Ungaria⁸⁶. Cotidianul social-democrat „Arbeiter Zeitung” sesiza însă faptul că „tratate ca cele de la Brest Litowsk și București nu fac decît să crească ura omenirii împotriva celor ce le-au smuls prin forță”⁸⁷.

Organele de informare ale opiniei publice din țările neutre, din Elveția mai ales, au sesizat cu precizie semnificația păcii de la București. Pentru „Gazette de Lausanne”, „e cert că România a fost trădată. Nenorocită Românie ! Ea a băut paharul amărăciunii pînă la fund”⁸⁸. Influential „Journal de Genève” nota cu sobrietatea-i cunoscută : „Semnificația acestei păci pentru Europa poate fi cu ușurință rezumată în două cuvinte : mai întii falimentul dreptului și apoi, crearea Europei Centrale (sub egida Austro-Germaniei—n.n.)”⁸⁹. Într-un alt articol, din 12 mai, și intitulat „România în servitute”, același cotidian scria : „abandonată, România, rămasă la dispoziția unor dușmani urîți de popor, traversă zile crîncene. . . . Situația internă a României este negația însăși a oricărei independențe”⁹⁰.

Prevederile tratatului de pace de la București și-au găsit cum era firesc, un larg ecou în țările Antantei. Într-o telegramă adresată șefului statului român de regele Alexandru al Greciei se exprima în acele momente grele „întreaga simpatie a mea și a poporului elen pentru dumneavoastră și națiunea română”⁹¹. Deși ieșirea României din război constituia o lovitură serioasă pentru ansamblul strategiei Antantei, cercurile guvernante aliante și-au manifestat înțelegerea pentru situația fără ieșire în care se găsea țara noastră. Astfel, în nota de răspuns a miniștrilor Antantei la notificarea guvernului Marghiloman privind încheierea păcii, se spunea : „în ceea ce privește condițiile păcii asupra căreia ne-ați notificat, cei patru miniștri subsemenați, lăsînd guvernelor lor dreptul de a formula cu mai multă precizie punctul lor de vedere, se simt obligați să declare chiar din acest moment că ei consideră ca nule și neavenite toate stipulațiile acestei păci, care ar fi contrare principiilor, a căror valoare a silit Antanta să pună mina pe arme, contrare drepturilor și intereselor puterilor pe care le reprezentăm”⁹². La 16 mai, o nouă notă a miniștrilor Antantei acreditați la Iași⁹³, sublinia o serie de aspecte care decurgeau din tratatul de pace : „Deși refuză să recunoască existența despăgubirilor de război, germanii pun în sarcina românilor întreținerea trupelor de ocupație și altele. Condițiile de monopol în profitul Germaniei a exploatarii și vinderii petrolului,

⁸⁵ „Steagul”, IV, nr. 4 din 11 mai 1918

⁸⁶ Biblioteca Academiei Arhiva Ioan Ursu, caiet 1, f. 104

⁸⁷ Arhiva Istorică Centrală, fond Casa Regală, dosar 90/1918, f. 80

⁸⁸ „Steagul”, IV, nr. 16 din 24 mai 1918

⁸⁹ Mircea Djuvara, *op. cit.*, p. 252

⁹⁰ Documente străine, doc. 83

⁹¹ Arhiva Istorică Centrală, fond Casa Regală, dosar 83/1918, f. 1.

⁹² Cf. Boris Rangheț, www.dacoromanica.ro

⁹³ Arhiva Istorică Centrală, Microfilme Franța, rola 90, c. 143—144

ca și a exploatării cerealelor, reprezintă odată în plus indemnizații de război”. Nota reprezentanților Antantei concluziona : „tratatul impus României constituie cea mai cinică dezmințire pe care faptele Germaniei au dat-o declarațiilor sale. El face din România o ocnă în care întreaga populație este condamnată să muncească pentru dușman”.

În Statele Unite ale Americii opinia publică a înfierat cu indignare tratatul de pace de la București, felul în care o țară mică era tratată de o coaliție puternică. Pentru „Evening Star” din 12 mai, „s-a sfârșit cu independența României, . . . , ea este legată de miini și de picioare de către Germania”⁹⁴. Jefuirea bogățiilor naturale românești atrăgeau atenția comentatorilor de la „New York Times”, care scriau la 25 mai 1918 : „avantajele economice obținute de Germania prin tratatul de pace cu România sînt echivalente cu o despăgubire de război din partea acestei națiuni”⁹⁵. În preajma prăbușirii Germaniei încă nu erau stinse ecourile actului de felonie comis la 7 mai. La 3 noiembrie „New York Timea” scria : „această pace aruncă multă lumină asupra principiilor morale și politice ale celor ce huzuresc în lumea interlopă. Kühlmann și Czernin au predat Munții Carpați Ungariei, care, prin această „rectificare de frontieră”, a adus sub stăpînirea ei aproximativ un sfert de milion de români în plus. Germania n-a cerut teritorii; ea a fost satisfăcută cu stăpînirea absolută a vieții economice a României”⁹⁶. În capitala S.U.A., „Washington Post” scria referindu-se la clauzele păcii de la București : „România devine proprietate germană. Poporul ei este supus gîrbaciului german ; pămîntul ei trebuie să producă alimente pentru Germania ; cîmpurile ei petrolifere și apele sale vor sluji comerțului german și căile ferate urmează să treacă sub control german, împreună cu portul Constanța și gurile Dunării”⁹⁷.

Pe malurile Tamisei, la Londra, „Times” analizînd relația dintre clauzele teritoriale și cele economice ale tratatului de pace ajungea la concluzia că „rectificarea de graniță cerută de puterile centrale a dat prilej austriecilor să jefuiască România de altă sursă a bogățiilor ei naturale. În conformitate cu harta trasată, întregul lanț al Carpaților urmează să fie cedat Imperiului austro-ungar”⁹⁸. Imediat după încheierea războiului o lucrare oficială publicată sub auspiciile guvernului britanic scria, referindu-se la problema aici dezbătută : „condițiunile acestui tratat erau de o extremă asprime. Germania tindea la o completă desființare a statului român și la obținerea pentru ea și aliații săi a unei stăpîniri complete a industriilor române importante, precum și a porturilor și a comunicațiilor via Dunăre”⁹⁹.

În Franța, prevederile tratatului impus României la București au fost primite cu firească indignare. Deplingînd soarta aliatului din răsărit, presa, oamenii politici francezi subliniau obligația, nu numai morală

⁹⁴ Documente străine, doc. 82

⁹⁵ ibidem, doc. 86

⁹⁶ ibidem, doc. 106

⁹⁷ ibidem, doc. 87

⁹⁸ ibidem, doc. 94

⁹⁹ col. Radu Rosetti, *Extrase din publicații englezești pentru a servi la istoria războiului reintregirii neamului*, f. 1., f. a., p. 11 (în: *The Daily Mail Report for the year 1918*, London, 1919, p. 28).

a Antantei de a acționa în scopul împlinirii idealurilor pentru care România intrase în război. La scurt timp după ce s-au cunoscut la Paris clauzele tratatului de pace, „Le Temps” scria : „teritoriul național este mutilat. Armata nu mai are efective, nici material de luptă. Dunărea este încredințată Austro-Ungariei. Ocupația dușmană continuă fără să se știe când se va încheia”¹⁰⁰. Peste o lună, marele și influentul cotidian parizian își continua analiza : „România a pierdut în jur de 26.000 km² și mai mult de 800.000 locuitori. Aceasta pentru formula „fără anxietăți”. Cît despre formula „fără despăgubiri”, aceasta nu este mai puțin mincinoasă. Puterile Centrale rezervîndu-și dreptul de a lua tot petrolul pe care îl vor putea extrage și toate cerealele de care vor declara că au nevoie — fără a ține seama de necesitățile însăși ale țării”¹⁰¹. „L’Information” de la Paris scria lapidar că „România este sclava economică a Germaniei” pentru a avertiza însă că „pacea de la București nu este decît un incident provizoriu al conflictului care pune puterile centrale încontra tuturor forțelor dreptului din universul civilizat”¹⁰². O patetică luare de poziție împreună cu un cald apel la ajutorarea României este publicată de „Journal des Débats” din 8 octombrie : „Dacă România, încercuită din toate părțile s-a plecat în fața Germaniei înaintea încheierii păcii generale, a făcut-o pentru a salva materialul de război, armata și guvernul național și să-și prezeve astfel viitorul apropiat. Ea a acționat cu înțelepciune. Dacă guvernul său și resturile armatei s-ar fi refugiat în Ucraina, ea ar fi fost dezarmată. Ea nu avea ca Serbia nici măcar posibilitatea exodului pe mare. Ea ar fi făcut jocul Austro-Ungariei care ar fi înlăturat dinastia domnitoare, ocupat Moldova și Basarabia și scurtat frontul oriental. Poate capitularea Bulgariei nu s-ar fi produs. Să fim deci recunoscători și fideli față de un popor care așteaptă cu nerăbdare și în mijlocul mizeriilor fără nume momentul să se elibereze”¹⁰³.

Apare clar, fără umbră de îndoială marele ecou de care s-au bucurat în rîndul opiniei publice internaționale succesivele acte cu caracter de dictat imperialist în urma cărora România a fost nevoită să iasă temporar din război în prima parte a anului 1918. Caracteristica materialelor din presă, a luărilor de cuvînt a oamenilor politici, a rapoartelor diplomatice o constituie permanenta simpatie de care s-a bucurat România, înțelegerea faptului că nu exista altă soluție. sprijinul declarat pentru realizarea idealului său național.

Impunerea păcii imperialiste de la București nu a însemnat însă sfîrșitul eforturilor poporului român pentru realizarea unității naționale. Lupta maselor populare împotriva regimului de ocupație, menținut în pofida încheierii păcii, s-a dezvoltat în forme din cele mai variate¹⁰⁴. Emigrația română aflată în țările Antantei, cu precădere la Paris, a desfășurat o amplă campanie de propagandă în favoarea cauzei naționale, denunțînd permanent odiosul regim de ocupație și pacca impusă cu tunul

¹⁰⁰ „Le Temps” — 10 mai 1918

¹⁰¹ „Documente străine”, doc. 90

¹⁰² Arhiva Istorică Centrală, fond Casa Regală, dosar 90 1918, f. 46

¹⁰³ C. Minesco, *op. cit.*, p. 78

¹⁰⁴ A. Deac, I. Toacă, *Lupta poporului român împotriva cîmpitorilor, 1916—1918*, Edit. militară, București, 1978, p. 275 și urm.

de Germania și aliații ei¹⁰⁵. Lupta necurmată a poporului român ca și înfringerile suferite de Puterile Centrale pe cîmpul de luptă, au făcut curînd inoperante prevederile păcii de la București — neratificată de altfel de șeful statului, în pofida presiunilor externe și ale guvernului conservator.

Actul nedrept impus la Buftea — București a fost cu claritate infirmat de istorie, de voința poporului român care, în condițiile favorabile create în toamna anului 1918, a înfăptuit în mod democratic, revoluționar — peste capul marilor puteri, statul național unitar, prin actele plebiscitare de la 28 noiembrie și 1 decembrie¹⁰⁶.

Recunoașterea internațională, oficializată la Versailles și Trianon nu a făcut decît să ratifice, să consfințească formal starea de fapt creată ca urmare a luptei întregului popor pentru realizarea unității naționale românești.

L'ECHO INTERNATIONAL DE LA SORTIE TEMPORAIRE DE LA ROUMANIE DE LA GUERRE (MAI 1918)

RÉSUMÉ

En analysant au début de l'étude la situation dramatique qui accablait la Roumanie à la fin de l'année 1917 — isolement militaire complet, effondrement de l'allié qu'elle avait eu jusqu'alors, supériorité stratégique de l'ennemi — l'auteur présente amplement par le suite l'écho international de la tragédie roumaine dont la réception a varié selon les intérêts des gazettes respectives, des personnalités politiques qui y exprimaient leurs opinions. Tandis que les pays de l'Entente ont prodigué leurs manifestations de sympathie, les Puissances Centrales exprimaient la nécessité de punir la Roumanie pour sa „trahison" de 1916. L'auteur analyse aussi le processus de la conclusion de la paix impérialiste de Buftea—Bucarest, considérant, à son avis, que les conditions de celle-ci ont renforcé la décision de l'Entente de lutter jusqu'à la soumission des Puissances Centrales et plus spécialement de l'Allemagne. L'étude relève l'héroïsme de la lutte menée par le peuple roumain pour l'accomplissement de son idéal millénaire — l'unité nationale — et son écho dans le monde entier.

¹⁰⁵ spre exemplu vezi, O. Tafrali, *Propaganda românească în străinătate*, Craiova, 1920, passim

¹⁰⁶ M. Mușat, I. Ardeleanu, *Marca l'nire din 1918 și confirmarea ei pe plan internațional*, în vol. *Independența României*, Edit. Academiei, București, 1977, p. 400 și urm.

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XVI-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

ASPECTE IDEOLOGICE, REALITĂȚI MATERIALE ÎN SECOLUL AL XVI-LEA EUROPEAN

DE

FLORENTINA CĂZAN

Apariția Reformei, în secolul al XVI-lea în Germania, se înscrie printre fenomenele importante care au marcat trecerea de la evul-mediu la epoca modernă. Reforma a fost prima bătălie împotriva feudalismului și nu o protecție energetică a unor spirite înapoiate — cum spunea Nietzsche — nesătute încă de ideile evului mediu¹. Deși a pornit ca o mișcare religioasă, Reforma a fost ideologia burgheziei timpurii, a clasei în ascensiune, purtătoare de progres și de aceea Engels o numea prima revoluție burgheză, o revoluție cu adevărat europeană².

Noua clasă în pragul secolului XVI lupta să-și clădească un edificiu social-politic propriu care să-i permită să se afirme și să-și desfășoare forțele în toată plenitudinea lor, în conformitate cu interesele ei economice și politice și cu dezvoltarea intelectuală a epocii.

Cauzele Reformei. Acumulările realizate de-a lungul veacurilor, pe plan tehnic și cultural, creiaseră o nouă mentalitate și o altă moralitate ce se loveau de modul de a gândi învechit, născut în condițiile de viață ale feudalismului. Omul simțea nevoia să se miște neîngrădit de prejudecăți, neamenințat de structuri social-politice și practici rămase dintr-o lume care trăia într-un cadru mai restrins, ierarhizat conform unor cerințe ale timpului trecut. Burghezul avea de apărut alte idealuri decât feudalul. Ceea ce altădată fusese ridicat la rangul de virtute, acum era socotit un viciu. De pildă, pentru feudalitate, războiul și vitejia reprezentaseră tot evul mediu un titlu de glorie. Pentru burghezie prima sentimentul siguranței, idealul ei consta într-o viață liniștită și confortabilă, pentru a se putea bucura de rodul muncii, lucru ce se reflecta în modul de a-și construi casele, de a le împodobi și mobila, complet diferit de cel al construcțiilor de tip medieval concepute mai mult ca adăpost și loc de apărare. Ferestrele largi ale locuințelor burgheze, prin care inunda lumina, balcoanele, mobilierul ușor și elegant, creiau o ambianță tihnită, degajau o atmosferă de pace. Războiul era privit ca o plagă, cu atît mai

¹ A. Oțetea, *Reforma și Contrareforma*, București, 1948, p. 36; idem, *Renașterea și Reforma*, București, 1968, p. 249—251; A. Meusch, *Thomas Müntzer und seine Zeit*, Berlin, 1952, p. 39—41.

² K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 21, București, 1965, p. 400.

mult, cu cît, dezvoltarea tehnicii și tacticii militare în secolele XIV—XVI accentuaseră caracterul său distrugător. Autoritatea de stat trebuia să asigure securitatea supușilor, activitățile comerciale neputînd prospera atît timp cît domnea nesiguranța. Se dorea o umanitate mai blîndă, în care omul să se poată mișca în voie, stabilind raporturi noi cu semenii săi. Relația om-existență era altfel înțeleasă acum. Ideea de solidaritate, a răspunderii colective pe care se bazaseră structurile sociale în tot evul mediu, devenise incomodă într-o societate în care individualismul burghez își făcuse apariția.

Fidelitatea, onoarea sînt înlocuite cu abilitatea, viclenia; generozitatea și larghețea, privite și ele multe secole ca o virtute, au fost înlocuite de un spirit de economie ce atîngea uneori avariția. Burghezul avea nevoie de capital, dorea să întrecă în lux pe feudal, iar pentru aceasta avea nevoie de bani. Ceea ce era vechi nu mai era bun, ceea ce era nou nu se bucura de o recunoaștere generală. Ba mai mult, se creiașe o confuzie în sistemul de ierarhii și valori ce amenința cu o criză morală dintre cele mai grave. Pentru restabilirea ordinii și echilibrului era nevoie ca principiile și normele de viață corespunzătoare epocii să se impună cu fermitate.

Mentalitatea nouă despre relațiile dintre oameni nu se putea însă impune fără ajutorul unei instituții care să dispună de forță morală și mijloace de a le propaga. Școala umanistă făcuse mult în acest sens, dar ea prezenta neajunsul de a se adresa unei elite intelectuale. Formarea umanistă a omului cerea timp și bani pentru studiu, presupunea comunicarea prin intermediul limbii latine, o limbă moartă³. Apoi nu trebuie uitat faptul că umanismul era o cultură esențială estetică, iar cultura estetică exagerată, înseamnă o îndepărtare de la lumea reală⁴. Eleganța exprimării și a argumentării nu erau pe înțelesul omului obișnuit și făcea imposibilă o combatere a societății în forme violente, de aceea burghezii de rînd, masele populare, în căutarea unei căi care să le asigure realizarea aspirațiilor, s-au adresat bisericii. Religia era „singura expresie populară posibilă a tendințelor generale ale epocii”⁵. Ea era mai apropiată de sufletul omului simplu, argumentele ei erau ascultate și înțelese mai mult decît cea mai bună lucrare umanistă. O problemă morală era mai întîi o problemă de conștiință. Gîndirea religioasă făcea ca distincția sacru-profan să nu fie prea clară⁶. Moral era ceea ce se credea a fi pe placul lui Dumnezeu, de aceea tot evul mediu ideologia societății, în mare parte a Europei, fusese reprezentată de biserica catolică. Ea consfințise instituțiile feudale înconjurîndu-le cu aureola consacării divine. Dar tocmai de aceea, ea era legată de structurile rurale, depășite de evoluția generală⁷. Ideologia feudală și odată cu ea învățătura bisericii catolice se cereau schimbate. Înainte ca feudalismul laic să poată fi atacat trebuia distrusă această organizație sacră a feudalismului⁸, dar singura motivație acceptată atunci, erau argumentele religioase. Astfel a apărut o nouă religie-

³ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 210.

⁴ E. Durkheim, *Evoluția pedagogiei în Franța*, București, 1972, p. 185.

⁵ K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, p. 401.

⁶ J. Delumeau, *Naissance et affirmation de la Réforme*, Paris, 1965, p. 564.

⁷ *Ibidem*, p. 258.

⁸ K. Marx, F. Engels, *Despre religie*, Edit. politică, București, 1963, p. 259.

ideologie, Reforma. Inițiatorul ei a fost Martin Luther⁹, profesor la universitatea din Wittenberg.

Format la școala umanistă din Erfurt, M. Luther a avut meritul de a găsi limbajul potrivit pentru a face cunoscut poporului ceea ce umanismul erudit deja exprimase. Chiar dacă supărător de brutal, cînd Luther spunea „papistul este măgar”¹⁰ pentru popor era infinit mai clar decît toate dezbaterile teologice umaniste.

Reforma nu se opune Renașterii, cele două fenomene se află într-o strînsă conexiune. Umaniști de renume ca : Desiderius Erasmus, Johannes Reuchlin, Ulrich von Hutten, Johannes Cochlaeus, Wilibald, Pirckheimer, Philip Melancton au atacat înaintea lui Luther biserica catolică, arătînd că este departe de a fi un exemplu demn de urmat și că, dimpotrivă, ea încătușa spiritele ce voiau să-și ia zborul. Prin scrierile lor ei au pregătit marea bătălie ce se anunța. La început, umaniștii au mers alături, chiar dacă metodele folosite și soluțiile adoptate nu au fost aceleași. Cînd Luther a avut curajul să rupă cu biserica catolică (1520) în sînul umaniștilor s-a produs o sciziune, din rîndurile lor desprinzîndu-se reformații. Umanismul a criticat societatea, Reforma a încercat să o și schimbe, de aceea Reforma și nu umanismul a fost prima revoluție în Europa, în ciuda învelișului religios menținut.

Feudalismul, însă, nu putea fi negat fără a se oferi alte forme de viață. Astfel a apărut „întoarcerea la antichitate”, o antichitate mult idealizată ce respingea evul mediu ca pe un abis,^{10 bis} și în care umaniștii căutau, pe lîngă un model, rădăcini pentru noua societate, în antichitate aflînd argumente teoretice și juridice ce puteau fi adaptate noilor situații social-economice. „Întoarcerea la antichitate” răspundea și unei nevoi de echilibru, dat fiind că „epoca de aur” continua să se creadă a fi fost în trecut, dar se cerea un trecut atît de îndepărtat, încît să nu poată acționa asupra forțelor de curînd apărute împiedicîndu-le ascensiunea. Era acțiunea legii „negării negației”, negația ca unitate a continuității și discontinuității, ca trecere de la vechi la nou în procesul dezvoltării. Burghezia nega feudalitatea, tocmai pentru că aceasta, la rîndul ei, îi negase un statut privilegiat în societate¹¹. Dar civilizația urbană romană era neînțeleasă de meșteșugarul și negustorul german din secolul XVI, de aceea, pentru Luther întoarcerea la antichitate a însemnat revenirea la scrierile lui Augustin, la creștinismul primitiv și la Biblie¹². Biserica catolică în vremea lui Luther era cel mai puternic feudal, ea se identificase tot evul mediu cu feudalitatea de aceea nu în sînul ei putea burghezia să găsească soluții pentru înlăturarea vechii ordini. Se cerea o religie mai conformă cu

⁹ Născut la Eisleben în 1483, cuprins de criza morală a secolului M. Luther în 1505 s-a călugărit intrînd în ordinul augustin — celebru pentru severitatea disciplinei și pregătirea intelectuală ce o dădea membrilor lui — unde spera să-și găsească liniștea sufletească. Rezultatul a fost contrar. A murit în orașul natal în 1546; vezi R. Friedenthal, *Luther sein Leben und seine Zeit*, München, 1967.

¹⁰ *Martin Luther Studienausgabe*, hrsg. von K. G. Steck, Frankfurt am Main, 1970, p. 215.

^{10bis} H. Zimmermann, *Veacul întunecat*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, p. 10

¹¹ F. Căzan, *Atitudinile umaniștilor germani față de Reformă*, în „Analele Universității București”, Istorie, 1979, p. 1—2.

¹² W. Durant, *Das Zeitalter der Reformation*, în col. *The story of civilization*, vol. 7, New York, 1957, ed. germană www.dacoromanica.ro

dezvoltarea intelectuală a secolului XVI, căci catolicismul apărea încărcat de superstiții și credințe învechite spiritului burghez. Burghezul aspira spre o religie mai umană. El nu se putea desprinde de pământ pentru a pluti în sferile cerești. Misticismul feudal era depășit. Sub influența Renașterii, religia apărea mai puțin o pregătire pentru viața viitoare și mai mult o doctrină morală în vederea realizării individului pe pământ.

Atacul împotriva religiei oficiale a fost ușurat de însăși biserica catolică. Aceasta, în deruta generală, ajunsese o instituție coruptă, avidă, dornică de gilceavă, cum nu fusese vreodată. Procese ca cel al savantului J. Reuchlin (1512)¹³, sau al croitorului londonez Hunne (1512) erau cunoscute de toată lumea și dezaprobatate¹⁴. Clerul înalt, stăpînitor de mari domenii, se întrecea în lux cu seniorii laici mărind redevențele, introducînd taxe noi. Ceea ce revolta era nu atît existența unui senior hrăpăreț în plus, ci faptul că, prin conduita sa, clerul consfințea o situație mai generală, incorectitudinea în loc să fie înfierată de biserică era practică de ea. Funcțiile ecleziastice au fost acaparate de nobili, pe care nu-i interesau problemele religioase, nu știau să officieze slujba, continuau să ducă o viață de laici, instalindu-și menajul în episcopii și chiar mănăstiri. Își recunoșteau public bastarzii și îi înzestrau cu bunurile bisericii, care erau lăsate uneori moștenire chiar unor fete sau copii nevîrstnici¹⁵, deși era lîmpede că ei nu puteau îndeplini funcțiile ecleziastice. Ce urmare putea să aibă o astfel de practică se vede din faptul că celebrul duelist din secolul XVI, Bussy d'Ambroise, devine, la un moment dat, abate de Bourgueil. Alteori funcțiile erau cumpărate cu bani, ajungîndu-se la un cumul de funcții nepermis. Un scandal de acest fel a izbucnit în anul 1514 cînd Albert de Brandenburg, arhiepiscop de Magdeburg și Hamerstadt a mai plătit curiei papale 10.000 ducați pentru a primi și arhiepiscopia de Mainz. Papalitatea, însăși, decade și aceasta într-o perioadă cînd statele centralizate se afirmau, cînd pretențiile de universalitate ale Romei nu mai corespundeau cu realitățile politice. Pontifii devin adevărați principii italieni. Ei se folosesc de scaunul apostolic pentru a asigura interesele familiilor lor. Purtarea unui Alexandru al VI-lea Borgia era socotită de netolerat, iar în ceea ce-l privește pe Iuliu al II-lea, cu toată popularitatea lui, lumea a privit cu uimire cum un conducător spiritual cu casca pe cap și arma în mînă merge să lupte personal împotriva statului rival — Bolonia. Scandalizat Erasmus se întreba : Cum poate cel ce rostește zilnic cuvintele „pace vouă”, cu aceeași mînă să țină crucea și sabia¹⁶. Vinderea

¹³ Acuzat de a fi fost împotriva arderii cărților ebraice a fost citat în fața tribunalului arhiepiscopal din Köln.

¹⁴ Lui Hunne îi murise în 1511 un copil. Rectorul parohiei a cerut cearceaful de pe patul copilului ca obligație de înmormîntare. Hunne a refuzat, fapt pentru care în 1512 i s-a intentat proces de erezie, a fost închis, iar mai tirziu asasinat în celula sa.

¹⁵ H. Pirenne, *A history of Europe*, New York, 1958, p. 271 — 275.

¹⁶ Erasmus din Rotterdam, *Despre război și pace*, *Pravazile alese*, traducere, studiu introductiv și note, I. Stoian, București, 1960, p. 7.

indulgențelor¹⁷ în Germania, din porunca papei Leon al X-lea, a fost ultima picătură adăugată șirului de nemulțumiri, iar moartea aceluiași pontif, în urma unui banchet, a fost privită de mulți ca o pedeapsă divină.

Reforma luterană. Dacă Reforma a apărut în Germania și nu în altă parte, aceasta se explică prin faptul că revoluția izbucnește nu acolo unde formele capitaliste sînt cele mai dezvoltate, ci unde contradicțiile sociale sînt cele mai puternice, or, Germania, la începutul secolului XVI-lea, dacă nu era țara cea mai înaintată din lume, în schimb, nicăieri în Europa contradicțiile nu erau atît de acute¹⁸.

Masele populare, plebea orășenească și țărănimea, sufereau de pe urma dependenței lor economice sau personale față de aristocrația urbană și feudali; burghezia înstărită se afla în contradicție cu nobilimea care amenința securitatea în stat — Germania fiind la acea dată fărîmițată din punct de vedere politic — și de la care voia să smulgă privilegiile economice. Nobilimea însăși se prezenta scîndată; laicii erau împotriva ecleziasticilor, clerul împotriva laicilor, mica nobilime refuza dependența față de marea nobilime, cerînd „imediatazarea” adică să țină, prin intermediul vasalității, direct de împărat. Cavalerii, veșnic îndatorați, se temeau, mai ales, ca domeniile lor să nu fie cotate de marii feudali și astfel să aibă soarta nobilimii mijlocii care în Germania era pe cale de dispariție. De aceea, în timpul Reformei, ei au fost alături de burghezie, la fel clerul mic a cărui situație materială se apropia de a orășanului sau a țăranului. Nici principii nu erau atașați în întregime vechilor structuri. Ei întrezăreau posibilitatea unei centralizări a statului în folosul lor, și nu al împăratului, și doreau o biserică proprie ca instrument sigur de guvernare. În acest punct ei se întilneau cu burghezia care și ea năzuia spre o biserică proprie. Astfel, în condițiile unei nemulțumiri multiple și complexe, s-a ajuns ca lupta împotriva bisericii tradiționale să apară tuturor ca singura modalitate de a uni într-un efort comun categoriile sociale cu interese atît de variate.

Atacul a fost provocat de vinderea indulgențelor în Germania în anul 1517 de către călugărul Tetzl, trimisul papei Leon al X-lea. M. Luther, în semn de protest, a afișat 95 de teze în limba latină pe ușa bisericii castelului din Wittenberg. În ele protesta împotriva calității papei de a ierta credincioșilor păcatele. Spirit practic, Luther se întreba: dacă papa poate ierta păcatele pe bani, de ce nu o face gratis, doar puterea de a dezlega pe pămînt nu a cumpărat-o?¹⁹

Tezele au fost citite de puțini și încă de mai puțini înțelese. M. Luther nu era încă reformator, abia în focul luptei el și-a dat seama de ce anume avea nevoie burghezia. Tezele constituie, însă, punctul de plecare al Reformei pentru că ele puneau în discuție problema mîntuirii, baza teoretică a noii ideologii.

După profesorul de la Wittenberg „omul se mîntuie prin credință”. O idee religioasă, întilnită și la unii umaniști (ex. : Erasmus din Rotterdam)

¹⁷ Bilete pentru iertarea păcatelor.

¹⁸ S. M. Stam, *Ce a fost în realitate Reforma din Germania*, „Probleme de istorie”, nr. 2, 1958, p. 106—107.

¹⁹ V. H. H. Green, *Luther and the Reformation*, Oxford, 1974, p. 53—55; vezi și *Die 95 Thesen Martin Luthers*, hrsg. von I. Ludolph, Berlin, 1976.

cu implicații considerabile pe plan social. Ea a însemnat o introducere în religie a idealului umanist de emancipare a individului. Ce anume mai mult putea atunci să-l ridice pe om decît dreptul și posibilitatea ce i se rezervau de a comunica direct cu Dumnezeu, fără intermediul cuiva, fie preot sau papă? În același timp, mîntuirea prin credință era un răspuns la problema obsedantă a păcatului care nu odată în evul mediu îngrădise spiritul de inițiativă și de întreprindere, împinsese spre ascetism. Oamenii au fost cuprinși de un sentiment de ușurare, de eliberare. „M-am simțit renăscut” — scria Luther tatălui său — „conștiința mea este liberă, nu mai sînt o creatură a papei!”²⁰ și cîți odată cu el nu au avut aceeași trăire? În locul Dumnezeului sever, imagine a lumii aspre feudale, burghezul plămăuia acum un Dumnezeu blind, îngăduitor, gata să ierte pe cel ce se căia, așa cum însăși umanitatea se dorea mai blindă.

Mîntuirea prin credință a năruit edificiul ecleziastic și odată cu el ierarhia feudală. Papa nu mai era omnipotent și nici măcar necesar. Întreg universalismul unei puteri, ce se clădise de-a lungul unui mileniu, dispărea. Singura autoritate în biserică era cuvîntul lui Dumnezeu înscris în Biblie. Scriptura devine cartea de căpătii a credinciosului de aceea a fost tradusă în limba germană. Primul tiraj de 600 exemplare, vîndut imediat, căruia i-a urmat la scurt timp și alte ediții, dovedește cît de setoasă era lumea de a cunoaște adevărul.

Practicile exterioare, atît de numeroase și fastuoase în biserica catolică, au fost desființate, ca fiind inutile mîntuirii. Religia se interiorizează și individualizează și odată cu aceasta omul a căpătat o libertate de mișcare și de acțiune mai mare, s-a rupt de colectivitatea de care biserica catolică îl ținea legat. A nu se mai duce regulat la biserică nu mai era un păcat, credinciosul se putea ruga oriunde. Se realiza astfel dezi-deratul burgheziei de a nu mai depinde de biserică²¹.

Consecința era și sub raport material. Ierarhia ecleziastică desființată, preotul înlocuit de pastor, un simplu și modest funcționar, cultul sfinților și al icoanelor abolit, monahismul negat ca fiind contrar naturii umane, averile bisericilor secularizate, ceremoniile în bună parte înlăturate, toate acestea au dus la o biserică puțin costisitoare, sobrietatea impunîndu-se ca un model de viață, conform cu principiile de economie ale burgheziei. Haina neagră, austeră a pastorului va fi îmbrăcămintea de sărbătoare a credinciosului. Odată cultul sfinților desființat, numărul sărbătorilor religioase a fost considerabil redus, s-a realizat o economie de timp necesară unor activități laborioase.

Principiile dogmei evanghelice — cum s-a numit învățătura lui Luther — au fost înscrise în două dintre lucrările sale: *Despre libertatea creștinului* și *Despre captivitatea babilonică a bisericii*.

Atacurilor repetate, papa a răspuns, mai întîi, încercînd prin emisarii săi, Cajetano și Eck, să liniștească spiritele. Nereușind, în anul 1520, Luther a fost excomunicat apoi citat în fața unei diete imperiale la Worms (1521) pentru a fi judecat. Dieta a fost prezidată de însuși împăratul

²⁰ E. Booth, *Luther 1483 1546*, Paris, 1934, p. 157.

²¹ L. Stern, *Martin Luther und Philip Melancton*, „Wissenschaftlichen Zeitschrift der Martin Luther Universität Halle-Wittenberg”, 1952/53, H. 6, p. 54.

Carol Quintul. Dar Luther, sprijinit de principii, nu a revocat nimic din cele afirmate, fapt pentru care a fost declarat eretic. Dacă reformatorul german a scăpat cu viață, aceasta s-a datorat simpatiei poporului și principilor, care își dădeau seama că nu este în interesul lor ca împăratul să colaboreze nestingherit cu papa²². De aceea ei l-au răpit pe Luther și l-au ascuns în castelul Wartburg. Papa nu a îndrăznit să-l urmărească pe Luther ca altădată pe Hus. Astfel că în 1530 biserica luterană era deja constituită, organizarea ei fiind înscrisă în actul numit „Confesiunea de la Augsburg”.

De la amvon M. Luther a predicat noua învățătură, în catedrala din Wittenberg folosindu-se prima dată limba germană în oficierea slujbei. Astfel, reformatorul german dădea prestigiu limbii germane, singura limbă în care se putea înțelege populația Landurilor. Pentru el nu exista o limbă „sacrală” universală, după cum nu admitea o singură biserică ecumenică. Așa cum nu putea crede în cultul sfinților Luther nu admitea nici că Dumnezeu s-ar fi rugat numai pentru Petru, sau că a avut preferință pentru o limbă oarecare²³. Se vede logica unei gândiri care lăsa să răzbată idei progresiste.

Pentru Luther limba era un instrument important de educare a copiilor și tinerilor, de aceea în școli, trebuia să se predea în limba maternă.

Începutul secolului XVI însemnase pentru Germania și o activitate de reformare a învățămîntului. Învățați de renume ca : Beatus Rhenanus, Jakob Wimpfeling, Anton Kress, Johannes Cochlaeus inițiaseră predarea cunoștințelor pe baze noi umaniste, în cadrul cărora latina ocupa primul loc, iar timpul de studiu era îndelung și sever controlat. Practic un elev trebuia să învețe toată ziua, amenințat cu pedeapsa și disprețul colegilor.

Bun pedagog, M. Luther pornea de la constatarea că tineretul, prin natura sa, are multă energie, o înclinație firească spre veselie și zburdălnicii. Atunci — se întreba el — de ce să nu se creeze școli unde copiii să poată învăța în joacă, bucurându-se? „Școala noastră acum nu mai este un iad și un purgatoriu”²⁴. Copiii să deprindă a vorbi limbi străine, să cunoască istorie, literatură, matematică, dar să învețe și jocul de cărți, cîntecele la modă, dansul. Profesorul, ajuns la vîrsta maturității, regreta că nu a avut timp să se dedice lecturii unor poeți și istorici pentru că „a trebuit să citesc tipăriturile blestemate, religioase, pe filosofi și pe sofști, toate acestea cu prețul a multă trudă și părere de rău . . . Acum este o altă lume, care merge pe alt drum. Părerea mea este că băieții să fie lăsați o oră sau două pe zi să meargă la o asemenea școală, iar restul timpului să lucreze acasă, să învețe o muncă manuală, după cum ar avea dorință, căci amîndouă activitățile merg împreună”²⁵. O educație asemă nătoare primeau fetele. Era un învățămînt practic, accesibil omului de rînd, dezvoltă vioiciunea și inteligența la copil, nu supunerea față de o autoritate. Cunoașterea istoriei avea rostul de a forma sentimentul patriotic, pentru ca tinerii să fie utili societății. Spiritul de ordine li se creia

²² G. Zschäbitz, *Martin Luther, Größe und Grenz*, 1, Teil, Berlin, 1967, p. 134—135

²³ *Martin Luther Studienausgabe*, p. 195.

²⁴ *Martin Luther Studienausgabe*, p. 201.

²⁵ *Ibidem*, p. 201—202.

prin muncă, principala virtute, și prin lectura catehismului. Din rîndul acestora aveau să se ridice învățați (doctori) în stare să conducă pe alții, să ocupe slujbe în stat, căci Reforma viza deopotrivă statul și guvernarea. Nimeni nu trebuie să creadă „că singura nașterea făcea pe domni și regi”²⁶.

Negarea universalismului papal a dat o grea lovitură conceptului medieval de *respublica christiana*, potrivit căruia țările catolice fuseseră privite ca făcînd parte din *corpus christianum*, dirijat de la Roma. Particularismul burghez făcea ca pe plan politic să se afirme tot mai mult statele naționale. Imperiul creștin, întruchipat de Germania nu mai rezista, însăși autoritatea imperială Luther punînd-o sub semnul întrebării. El a negat principiul grației divine în guvernare, a protestat împotriva tiraniei pe care biserica nu avea dreptul să o justifice. Conform concepției luterane toți oamenii erau „geistlichen Standes” și deci ei știau singuri ce este bine și ce este rău²⁷. Cerea înlăturarea arbitrajului politic medieval, a metodelor religioase de constringere (de pildă excomunicarea). Împrumutînd idealurile renașcentiste, guvernarea o concepea ca pe o artă ce se învâța. Cu o îndrăzneală ce friza trufia profesorul de la Wittenberg declara: „eu doctorul Luther sînt mai învățat decît împăratul și mai priceput în problemele vieții de toate zilele”²⁸, iar pe suveranul pontif îl numea regele șobolanilor”²⁹.

Autoritatea de stat o concepea mai ales ca instrument represiv și polițienesc împotriva răufăcătorilor. Deși la baza definirii atribuțiilor de stat se afla libertatea de conștiință, Luther nu admitea liberul arbitru. Ordinea trebuia menținută cu ajutorul legii umane. Pentru aceasta statele urmau să aibă o armată proprie națională, necesară atît pentru menținerea păcii interne, cît și pentru alungarea dușmanilor. La acea dată Europa era amenințată de expansiune otomană. M. Luther, la fel ca alți umaniști (Ulrich von Hutten, Erasmas), a negat cruciatele ca formă de luptă cu un adversar de o altă credință, socotînd că războiul este o treabă a principilor și nu a bisericii. El a demascat falsitatea propagandei religioase în jurul războaielor cu turcii. Pornind de la ideea „mîntuirii prin credință”, marele reformator arăta încă o dată ineficacitatea unor practici exterioare, inventate de biserica catolică — în cazul de față cruciatele — pentru ceea ce se credea a fi „mîntuirea sufletului”³⁰.

Noutatea doctrinei luterane, în materie de guvernare, constă în faptul că pentru prima dată s-a făcut o distincție netă între cele două autorități: *lumea materială și lumea spirituală*, suveranilor cerîndu-li-se o neutralitate absolută în materie de religie. În fapt, Reforma a pus la dispoziția principilor o nouă instituție, biserica luterană — care după dieta de la Speyer (1530) s-a numit protestantă — o biserică națională subordonată puterii laice. Dar tocmai în aceasta consta elementul de progres³¹.

²⁶ Text redat în G. Zschäbitz, *op. cit.*, p. 190—191.

²⁷ W. Lenk, *Die Reformation, im zeitgenössischen Dialog*, Berlin, 1968, p. 27.

²⁸ *Martin Luther Studienausgabe*, p. 240.

²⁹ Jo. Coclcus, *Von der Heiligen Mess n. Priester...* nc paginat.

³⁰ Fl. Căzan, *Concepția politică a reformatorului german Martin Luther*, „Revista de istorie”, nr. 5, 1977, p. 907.

³¹ E. Léonard, *Histoire générale de l'Europe*, Paris, 1961, p. 68, 80.

În rest, masele populare nu aveau alt rol decît să urmeze cu supunere autoritatea laică. Și prin aceasta, primul reformator german a rămas un burghez moderat, plin de ezitări, ros de nesiguranță, dar mai ales speriat de ideea unui război intern, care după părerea lui nu putea aduce nimic bun Germaniei. Așa se face că între 1520—1525 M. Luther a fost un adevărat luptător, pentru ca după aceea, cînd țărani s-au ridicat, el să se alătore principilor, oferindu-le Reforma „căci ea vă ajută să mențineți autoritatea voastră ce se clatină”.

Reforma, după ce dăduse o ideologie burgheziei în dezvoltare, s-a oprit din drumul ei revoluționar, fapt ce a făcut ca țărănimia să-și făurească propria ei reformă.

Reforma lui Thomas Müntzer. Thomas Müntzer³² (sau Münzer) nu a fost un discipol sau un continuator al lui Luther, ideologia sa își are rădăcini proprii; aceasta nu înseamnă că învățătura lui Luther nu l-a influențat. Th. Müntzer a pornit de la același concept de „mîntuire prin credință” și de la autoritatea Bibliei, însă doctrina lui Luther era pentru el „o teologie fără popor și împotriva poporului”, o religie a pasivității³³. Preot modest, predicînd în sate, Thomas Müntzer a înțeles nevoile maselor rurale, mult sărăcite în Germania unde șerbia era încă puternică. Reforma lui a dat țărănimii o ideologie în stare să-i susțină lupta împotriva feudalității. Spre deosebire de Martin Luther, Thomas Müntzer nu făcea distincție între lumea materială și cea spirituală, pentru el exista o singură ordine. Cea din timpul lui nu era dreaptă și deci ea trebuia înlăturată și înlocuită cu alta conformă cuvîntului lui Dumnezeu, care, după el, putea fi cunoscut din Biblie. De aceea noua societate ce aveau s-o făurească o numea „Împărăția lui Dumnezeu pe pămînt” sau „Uniunea creștină”. Luther recursese la Biblie pentru menținerea ordinii existente, în timp ce Müntzer o invoca pentru a îndemna poporul la luptă^{33b}. Asistăm la o radicalizare a Reformei al cărui conținut social-politică a fost exprimat în *Scrisoarea program*.

În preambulul documentului este enunțată cauza principală a răzvrătirii țăranilor. „Pentru că pînă acum multe greutăți au fost impuse omului simplu și sărac de la orașe și de la sate . . . de către domnii clerici și laici și de către oamenii lor, pentru care ei nu au mișcat nici un deget ca să suporte și ei o parte din ele. Rezultă din toate acestea că astfel de greutăți nu se mai pot tolera și îndura, dacă omul simplu și sărac nu vrea să devină el și copiii lui cerșetori”³⁴.

Scopul „Uniunii creștine” era răsturnarea orînduirii feudale și înființarea unei societăți egalitare, bazată pe comunitatea de bunuri, în care puterea executivă (dreptul sabiei) să se afle în mina poporului. Erau idei avansate, dar exprimarea lor într-o formă religioasă a dus la

³² cca. 1490—1525. Preot din Zwickau, născut la Stolberg. A studiat la universitățile din Leipzig și Frankfurt pe Oder. Vezi A. Armbruster, *Personalitatea lui Th. Münzer* și L. Demény, *Th. Müntzer și războiul țărănesc german din 1525*, în „Revista de istorie”, 1975 nr. 8.

³³ M. Steinmetz, *Thomas Müntzer in der Forschung der Gegenwart*, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, nr. 6, 1976, p. 674, 679—680.

^{33 b} Hans-Jürgen Goertz „*Lebendiges Wort*” und „*totes Ding*”. *Zum Schriftverständnis Th. Münzer im Prager Manifest* în „Archiv für Reformationsgeschichte”, 1976, vol. 67, p. 153

³⁴ Document redat în A. Meusel, *op. cit.*, p. 228.

unele greșeli inerente. În primul rînd se preconiza înfăptuirea unei noi ordini sociale și politice, prin întoarcerea înapoi, modelul adoptat fiind creștinismul primitiv. Apoi era recomandată înțelegerea între clase pentru a se evita, pe cît posibil, vărsarea de sînge. Nobilii erau chemați să intre de bună voie în „Uniunea creștină”, în timp ce țărani refractari erau trimiși, împreună cu familiile, la dușmani, sau amenințați cu izolarea prin excomunicare. Acest lucru a făcut ca mulți țărani să se întoarcă spre luteranism și să sufere influența revoluției burgheze³⁵.

Capii răzvrătiților nu au înțeles că nobilii nu vor renunța la privilegiile lor, sau dacă ar fi făcut-o constrînși, pentru a-și salva castelele altfel amenințate cu dărîmarea, ei ar fi subminat uniunea din interior. Nu au înțeles nici că pe țăranul, legat de secole de gospodăria lui, nu-l atrăgea perspectiva unei societăți comunitare, marea majoritate se angajase în luptă tocmai mînați de dorința de a păstra mica proprietate amenințată de numeroase dări. Era prematur să se vorbească de o societate comunitară, iar țăranul nu putea să impună progresul el nefiind legat de forțele noi de producție. Clasa progresistă era atunci în Germania burgheză, nu se putea sări peste o etapă socială, și ei îi va reveni rolul să ducă la capăt revoluția începută de Luther. Pentru aceasta era nevoie de alte etape care să impună o radicalizare a Reformei.

Zwinglianismul. O primă etapă a reprezentat-o mișcarea inițiată de Huldreich Zwingli, un preot din Zürich (1484—1531).

Condițiile specifice ale Elveției formată în secolul XV din 13 cantoane unite într-o confederație, au făcut ca aici Reforma, pe lângă caracterul social-economic, să capete aspectul unei lupte de autonomie față de Imperiul german. Opoziția față de biserica catolică însemna rezistență față de Habsburgi.

Atacul împotriva bisericii catolice Zwingli îl începe în luna martie a anului 1522, pentru ca un an mai tîrziu, în 1523, la fel ca și Luther să expună un număr de teze (67) prin care susținea comunicarea directă dintre Dumnezeu și creștin. În lucrarea *O scurtă introducere creștină*³⁶, ideile luterane erau reluate în întregime. Dogme și practici justificate prin tradiție ca : autoritatea pontifului roman, celibatul sacerdotal, harul preoților au fost desființate. Mai categoric decît Luther, reformatorul elvețian a mers mai departe în promovarea unei biserici simple. Liturgia, păstrată de Luther, mai mult din teama de a nu șoca decît din credința în eficacitatea ei, Zwingli a înlăturat-o și o dată cu ea și altarul și orga necesare cultului liturgic. Cultul s-a redus la o simplă lectură a Bibliei urmată de predică într-o biserică în care, în afara de masa pastorului și de băncile credincioșilor nu se afla nimic. Egalitarismul spiritual, Zwingli l-a tradus printr-un drept al tuturor credincioșilor nu numai la mîntuire, ci și la libertatea juridică, fapt ce a făcut ca la Reforma să adere un număr de țărani, dornici să desființeze șerbia cu tot lanțul ei de obligații, îngrădiri și privațiuni. Ideea a fost îmbrățișată de burghezie, deoarece ea avea

³⁵ Die Reformation in Deutschland, Materialien zur Geschichte der frühbürgerlichen Revolution, Wittenberg, 1967, p. 68.

³⁶ A. N. S. Lane, Calvin's sources... în „Archiv für Reformationsgeschichte”, 1976, vol. 67, p. 253.

interesul să pătrundă și în agricultură relații noi, și astfel în 1528, după unele ezitări și împotriviri, zwinglianismul a triumfat în Elveția ³⁷.

Prin sobrietatea impusă, plină de răceală, potrivită cu temperamentul burghezului din secolul XVI, reforma zwingliană a făcut trecerea între luteranism și calvinism, ideologia burgheziei dezvoltate și deci cea mai radicală.

Calvinismul. Noul curent a apărut tot în Elveția, la Basel și Geneva. Ca și în cazurile precedente, numele îi vine de la inițiatorul noului cult protestant Jean Calvin (1509—1564). Francez de origine, născut la Noyon (Picardia) într-o familie de burghezi, Jean Calvin a făcut studii umaniste la Paris, apoi la Orléans și Bourges, ocazie cu care a venit în contact și cu unele idei luterane. Ajuns la o concepție proprie, el a fost nevoit să părăsească Franța, unde familia sa avea numeroși dușmani în rîndul clerului, și s-a refugiat la Basel. Aici, în cursul anului 1536, și-a elaborat lucrarea *Așezămîntul religiei creștine* în care doctrina luterană apărea completată cu ideea predestinării ³⁸.

După Calvin credința era un dar de la Dumnezeu. Cine se bucura de grația divină și cine nu, era un lucru hotărît dinainte și din totdeauna. Nimic, nici păcatul repetat, nici efortul pentru o viață virtuoasă nu putea să schimbe voința divină. Această dogmă a avut implicații social-economice deosebit de importante. Ea anula ideea de egalitate dintre oameni, fie ea și spirituală, prezentă în catolicism și păstrată de luteranism a destinului comun al tuturor oamenilor. Justifica acumularea de capital, încuraja spiritul de inițiativă deoarece cel căruia îi prosperau afacerile era un indiciu că se află în grația divină, după cum nereușita era o dovadă a damnării cerești. Dar cum nimeni nu știa dinainte în ce categorie se află, era dator să încerce. Din dogma predestinării decurgea și un alt aspect, anume resemnarea în fața eșecului, adormirea luptei de clasă; ce rost avea să te răzvrățești împotriva a ceea ce îți era scris? Dar pentru a nu aluneca spre fatalism și descurajare calvinismul recomanda credincioșilor o viață laborioasă, singura în stare să atenueze predestinarea. Disgratia putea fi compensată prin prețuirea căpătată prin muncă și cumpătare. Moralitatea în învățătura calvină apare deosebit de austeră și severă. Un program de viață regulat pînă la rigiditate, sărbători puține, dansul, muzica profană interzise duminica, îmbrăcăminte simplă, fără podoabe, mincarea cumpătată, toate acestea au făcut ca spiritul de economie, atît de necesar acumulării de capital, să atingă culmea. Camăta, condamnată de dogma catolică, a fost justificată cu ajutorul textului biblic. Este un exemplu cum o practică ce nu se potrivea economiei feudale fusese interzisă de biserică, pentru ca acum, în alte condiții, tot prin biserică, să-și găsească cîmp liber de acțiune și o justificare morală. Împrumutul în cadrul relațiilor capitaliste putea fi fructificat și deci era corect ca la restituirea lui să i se adauge o sumă de bani. Dictonul feudal „banii nu fac pui” nu i se mai potrivea.

³⁷ H. Hausser, A. Renaudet. *La Renaissance et la Réforme*, col. *Peuples et civilisations*, vol. VIII, Paris, 1929, p. 195—196.

³⁸ H. Hausser, A. Renaudet, *op. cit.*, p. 242 și urm.

Ordinea și disciplina erau urmărite cu severitate, de aceea libertatea de conștiință nu era admisă. Cu timpul calvinismul devine tot atât de netolerant ca și biserica catolică. Cine combătea cultul calvin sau i se împotriva era trimis la moarte. Medicul Michel Servet (descoperitorul circulației singelui) a sfârșit în 1553 ars pe rug de către calvini.

Jean Calvin a fost în egală măsură preocupat de viața politică și după 1541 a fost conducătorul republicii teocratice de la Geneva.

Radicalismul reformei calvine a făcut ca ea să se răspindească în nordul Europei, în Țările de Jos și în Anglia, unde burghezia era mult mai dezvoltată decât în Germania. În Anglia, spre deosebire de continent, calvinismul va căpăta o altă formă de exprimare, dând naștere unei noi reforme.

Anglicanismul. În Anglia terenul pentru o reformă a fost îndelung pregătit. Începând cu Wicliff și curentul lollard, ideile reformatoare nu s-au stins niciodată, în această țară, ele au supraviețuit până în secolul al XVI-lea influențând chiar Reforma din Germania.

Reforma în Anglia a fost rezultatul evoluției proprii social-politice de aici. Ea s-a născut din conflictul dintre biserică și stat început odată cu centralizarea și dezvoltarea unor forțe noi sociale. Lupta a izbucnit în vremea lui Henric I, a fost reluată cu mai multă energie de Henric al II-lea, o regăsim apoi, sub domnia lui Ioan Fără Țară și a succesorului Henric al III-lea ³⁹.

Toate aceste momente de criză au avut drept urmare creșterea treptată a unei atitudini anticlericale și a unui curent favorabil impunerii statului asupra bisericii. Chiar printre prelați mulți considerau — mai ales după mutarea scaunului papal la Avignon — că mai întâi sînt englezi și apoi supuși ai pontifului, iar în regele Angliei vedeau pe adevăratul lor stăpîn de la care primeau pămînturi și privilegiile. Regalitatea încurajată, a promulgat în cursul secolului al XIV-lea *Statutele de Freemunire* (1351, 1353, 1365, 1393) cu scopul de a micșora autoritatea papală în Anglia; prin statute se răpea pontifilor dreptul de a dispune, după plac, de scaunele episcopale vacante. Condițiile politice ale secolului al XVI-lea au permis lui Henric al VIII-lea să dea o nouă interpretare actului din anul 1393 și anume: tribunalele ecleziastice au fost asimilate unor curți străine și deci fără valoare în Anglia. Cu toate acestea, autoritatea regală față de biserică rămînea limitată, iar politica propapală, dusă de primul ministru Wolsey în perioada 1510—1525 a înlesnit chiar un ascendent al Romei asupra puterii laice, fapt ce nu putea fi multă vreme tolerat. Monarhia absolută respingea un amestec din afară în treburile interne ale statului. Pretențiile de universalitate ale Romei și abuzurile ce decurgeau dintr-o atare politică au creat și în Anglia un viu protest în rîndurile reprezentanților burgheziei, cărora dogma catolică le apărea încărcată de credințe învechite, neconforme cu mentalitatea individului din secolul al XVI-lea, iar marile averi ale bisericii le trezeau pofta unei reimpărțiri a proprietății. Umaniști ca J. Colet și W. Tyndale au netezit terenul

³⁹ A. I. Dickens, *The english Reformation*, London and Glasgow, 1964, p. 97—98 și urm.

în vederea unei schimbări de ideologie, iar ideile luterane după 1526 pătrund în Anglia⁴⁰.

Specific pentru Reforma din Anglia, însă, este caracterul ei politic. Reforma a fost făcută de sus în jos, din inițiativa regelui pentru a avea în mîinile sale biserica, ea fiind în secolul al XVI-lea o instituție puternică și necesară în guvernare.

Ruptura lui Henric al VIII-lea de Roma s-a produs și dintr-un motiv subiectiv; dorința regelui de a divorța de prima soție, Caterina de Aragon, cerere ce-i fusese respinsă din motive politice, de către papa Clement al VII-lea. Dar scandalul provocat de divorțul regelui este un factor cu totul secundar. Reforma în Anglia, ca pretutindeni în Europa, a fost impusă de necesitatea istorică, iar regele nu a îndeplinit decît funcția de forță motrică prin care ea s-a realizat.

În crearea bisericii anglicane Henric al VIII-lea s-a folosit de Thomas Cromwell, succesorul lui Wolsey, un excelent executant. În 1531 Cromwell l-a proclamat pe rege „protector și șef suprem al bisericii din Anglia.” În 1532 s-a interzis episcopilor să plătească papei anatele și redevențele obișnuite, iar orice apel la Roma, a fost declarat o încălcare a statutelor de preamunire, pasibilă de pedeapsă. Riposta papei Clement al VII-lea ocupat cu războaiele italiene — a venit abia după trei ani, cînd Henric al VIII-lea a fost excomunicat (1534). Drept răspuns, regele a convocat parlamentul și i-a impus votarea *Actului de Supremație* prin care regele Angliei era proclamat „șef suprem pe pămînt”. Deocamdată formele de cult catolic se mențineau, la fel ierarhia și disciplina ecleziastică, biserica anglicană bazîndu-se pe episcopat. Reforma pentru început stabilea doar unele măsuri cu caracter administrativ, menite să întărească autoritatea regală. Astfel, a avut loc o secularizare a averilor bisericii, cunoscută sub numele de „marele jaf”, între 1536 și 1539 aproape 1000 de minăstiri fiind închise, bunurile lor confiscate și împărțite gentrylor.

Desăvîrșirea Reformei s-a făcut în vremea succesorilor lui Henric al VIII-lea, Eduard al VI-lea (1547—1553) și Elisabeta I (1558—1603), de data aceasta schimbîndu-se și cultul, biserica anglicană adoptînd dogma calvină, mai conformă cu interesele unei burghezii dezvoltate. Grijă principală a fost de a se uniformiza cultul și de a se împiedica nașterea unor secte, ca reflectare a concepției diferitelor pături sociale, aflate în opoziție față de elementele conducătoare în stat. În acest sens au fost emise actele *The order of communion* (1548), *The act of uniformity* (1549) și s-a instituit lectura obligatorie a cărții de rugăciuni *Prayerbook*, de fapt niște predici cu caracter de lege avînd rostul de a insufla supușilor credința față de rege și respectarea ordinii existente. Astfel într-unul din paragrafele cărții se spunea: „Maiestatea sa regele are puterea supremă în împărăția Angliei . . .”⁴¹ . . . „toate bunurile în cer, pe pămînt și apă sînt în cea mai perfectă ordine . . . unii sînt săraci, alții sînt bogați, unii regi și principii, alții în subordine și supuși . . . De aceea făceți-vă datoria rugîndu-vă pentru

⁴⁰ G. R. Elton, *Reformation Europe, 1517—1559*, London, and Glasgow, 1963, p. 123.

⁴¹ *The Good old Cause, extracts from contemporary sources*, edited by Gh. Hill and E. Feli, London, 1952, p. 165.

menținerea acestei ordini dumnezeiești . . .”⁴² *Actul de supremație* din 1559 a dat o nouă confirmare ordinei pe care regalitatea voia să o impună.

Felul cum a fost concepută și aplicată Reforma în Anglia a făcut ca masele populare să se țină departe de ea, iar în unele regiuni chiar să i se împotrivescă.

Urmările Reformei. Reforma s-a răspândit și în alte țări, mai ales după dieta de la Worms când mulți luterani, de teama persecuțiilor, au emigrat în Franța, Țările de Jos, Anglia, Danemarca, Suedia, peste tot răspîndind ideile noi reformatoare și făcînd adepți.

În Franța, terenul pentru o Reformă a fost pregătit de grupul umanist de la Meaux condus de Guillaume Briconnet și Lefevre d'Étaples. Luteranii s-au stabilit în sud unde unii preoți și călugări au aderat la Reformă și au propagat-o în orașe printre meșteșugari. Principalul centru al efervescenței religioase în Franța, în această perioadă de început, a fost Lyonul. Centru comercial, aproape de frontieră, el era deschis străinilor, în plus beneficia de numeroase imprimării, fapt ce a făcut ca multe din scrierile reformatiilor să vadă lumina zilei.

Propaganda luterană s-a desfășurat între anii 1520—1534, printre adepții și predicatorii înflăcărați numărîndu-se savantul umanist de origine picardă, Louis de Berquin. După 1534 a început o a doua etapă a Reformei sub acțiunea calvinistă. În această fază Reforma nu s-a adresat unei clase anume și de ea s-au folosit acele elemente mai degrabă reacționare care aveau nevoie de un suport ideologic împotriva regalității atașată religiei catolice.

În Franța, spre deosebire de Germania, autoritatea centrală, de la Filip al IV-lea și pînă la Francisc I, se eliberase treptat de dominația temporală a papilor, făcînd din biserica catolică o biserică galicană, națională. În 1498 Sorbona declarase autoritatea principiilor deasupra conciliului universal, pe care aveau dreptul să-l convoace, iar în 1516, prin tratatul de la Bologna, Francisc I obținuse dreptul de a hotări în problemele bisericii franceze. Era rezultatul formării statului centralizat național și al instituirii monarhiei absolute, singura formă de guvernămînt în stare să apere în acel moment interesele burgheziei. De aceea, nordul Franței, spre care gravitau acum forțele noi economice a fost atașat regalității și a rămas departe de Reformă. Cît privește țărănimea, ea nici nu a cunoscut-o.

În Țările de Jos, Reforma a înscris tot două etape: 1519—1550, perioada luterană. În declanșarea opoziției religioase un rol important l-au jucat călugării augustinii din Anvers, confracții lui Luther; după 1550 a început etapa calvină și această Reformă a triumfat ca ideologie în lupta angajată de burghezie, nobilime și popor împotriva feudalismului și Habsburgilor catolici spanioli.

Suedia a adoptat ca religie de stat luteranismul în urma unei diete întrunită la Vesterås (1527). Ideile au fost propagate de doi frați, Olaf și Lars Peterson, discipoli ai lui M. Luther și studenți la Wittenberg când acesta își afișase tezele. În ce privește Danemarca ideile luterane au pătruns datorită activității lui Johann Tausen și au sfîrșit prin a da și aici

⁴² *Ibidem.*

o religie de stat în același timp cu Suedia (1527—1539). Din Danemarca luteranismul s-a extins și impus și în Norvegia și Islanda, țări ce depindeau atunci de regatul danez.

Părțile sudice ale Europei, Italia și Peninsula Iberică, chiar dacă au cunoscut Reforma, ea nu s-a bucurat de o bază socială largă și de aceea nu a rezistat atacurilor bisericii catolice. Motivele au fost variate: fie un atașament puternic față de biserica catolică, de pildă Italia unde papalitatea și Roma exercitaseră dintotdeauna o influență mai mare asupra maselor, fie o slabă dezvoltare a burgheziei sau un fond de superstiții accentuat până la exaltare, ca de pildă Spania. Reconquista și formarea statului centralizat spaniol se făcuse în numele religiei catolice, era greu ca acum să o nege. Ea reprezenta o tradiție de guvernare necesară proaspătului stat.

Dacă Reforma a creat nuclee de protestanți și în alte țări ca: Cehia, Ungaria, Polonia, aceasta a fost urmarea mai mult a unor factori politici, de aceea, Reforma nu a reușit în aceste teritorii să schimbe total organizarea bisericească. Excepție fac centrele săsești din Transilvania care, erau legate economic de orașele germane, iar ideile reformatoare au circulat odată cu mărfurile.

Dar Reforma nu s-a răspândit fără a fi provocat dispute aprige pe plan ideologic⁴³ conflicte puternice între clase și între țări. Este de ajuns să menționăm înfruntarea dintre M. Luther și J. Cochlaeus, Războiul cavalerilor și principilor (1522), Războiul țărănesc german (1525), ostilitățile ligii protestante de la Schmalkalden cu împăratul (1531), războaiele religioase din Franța (1562—1598), răscoalele din Yorkshire și Kent (1550—1551), Revoluția din Țările de Jos (1564—1579), conflictele din cadrul Războiului de 30 de ani.

Măsurile luate în cadrul Contiareformei ca: reorganizarea inchiziției, placardele de persecuție, indexul cărților interzise, organizarea unui nou ordin religios în scopuri propagandistice — ordinul iezuit (1540) — nu au putut nici ele stăvili Reforma. Cu prețul unor jertfe omenești de neînchipuit (numai în Țările de Jos au fost 100.000 de persoane arse pe rug), Reforma a triumfat peste tot unde interesele burgheziei și ale statului au cerut-o.

ASPECTS IDÉOLOGIQUES, RÉALITÉS MATERIELLES PENDANT LE XVIe SIÈCLE EUROPÉEN

RÉSUMÉ

Les idées religieuses du XVIe siècle, connues sous le nom de Réforme et ayant pour principal but la suppression de l'Eglise catholique et l'institution d'un nouveau culte ont constitué beaucoup plus qu'une nouvelle religion mise au service d'une classe, elles ont été l'idéologie même de classes qui luttèrent pour acquérir une position dominante dans la société et surtout pour donner une justification aux formes de vie qui prenaient corps dans les conditions de nouvelles structures socio-économiques.

⁴³ Fl. Căzan, *Atitudinea unaniștilor germani față de Reformă*, în *op. cit.*, p. 86—97.

La nécessité de l'existence d'une église s'explique par la force morale qu'avait cette institution depuis des siècles, par les moyens dont elle disposait dans l'affirmation d'un idéal. La vieille Eglise, soit l'Eglise catholique signifiait la puissance spirituelle et temporaire relevant des structures du système féodal.

En pleine Renaissance, l'humanisme n'avait pu créer une idéologie propre à entraîner les masses populaires, car l'emploi d'une langue étrangère, le latin, la culture beaucoup trop raffinée que l'on s'appliquait à promouvoir, le modèle choisi, l'antiquité classique, étaient loin d'être pleinement accessibles aux simples gens. La religion était la seule expression populaire des tendances générales de l'époque. La pensée laïque se frayait difficilement la voie dans un monde à mentalité religieuse et la raison ne suffisait pour ni promouvoir des idées nouvelles, ni pour maîtriser les tendances à l'affranchissement qui menaçaient de glisser vers le libertinage et le déséquilibre moral. Mais la Réforme a rendu, sous une forme religieuse, l'idéal humaniste et, ce qui plus est, a fixé des normes de vie nouvelles et un modèle à la portée de tous.

Comme dans toute période cruciale de l'humanité, le nouveau et l'ancien ont coexisté et se sont repoussés mutuellement et la conception concernant la vie qui en a résulté a constitué le fruit de cette lutte. Les changements de mentalité, le fait d'avoir été retrouvés dans une expression religieuse constituent le noyau de cet article de synthèse.

On examine la décadence de l'éthique médiévale qui avait inscrit des vertus telles l'héroïsme, l'aventure, la loyauté, l'honneur, la générosité, la largesse, la solidarité et on relève comment on leur oppose des principes de vie comme le désir de confort, l'habileté, la ruse, l'individualisme, l'esprit d'économie etc. avec les conséquences sociales et politiques naturelles.

Mais comme le nouveau était interprété par chaque couche sociale à sa manière, la Réforme a engendré une série d'idéologies religieuses plus au moins conformes à la réalité, dont certaines frisant l'utopie.

En général, la Réforme demeure, cependant, un phénomène progressiste dans l'histoire, une révolution sur le plan des mentalités, ayant des effets considérables dans la sphère matérielle et non point comme une manifestation d'esprits rétrogrades.

COLOCVIUL COMISIEI INTERNAȚIONALE DE ISTORIA MIȘCĂRILOR SOCIALE ȘI A STRUCTURILOR SOCIALE

Între 1—3 iunie 1981 s-a desfășurat în localitatea balneo-climaterică de pe coasta mării Tireniene, Vietri sul Mare, lângă Salerno, colocviul internațional organizat de Comisia internațională de istoria mișcărilor sociale și a structurilor sociale (CIHMSSS) afiliată la Comitetul internațional de științe istorice, avînd ca temă „*L'Innovation technologique facteur de changement. Resistance ou adaptation, reflet des mentalités*”. Lucrările acestei manifestații științifice de înalt nivel s-au ținut în sala Congreselor (prevăzută cu echipament audio-vizual) la hotelul Lloyd's Baia din Vietri sul Mare, în prezența unor importante personalități științifice internaționale și anume: prof. Zourab E. Guelevka, delegat al Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură (UNESCO), Prof. Fr. Lebrun, delegat al Centrului Național de Cercetări Științifice din Paris (CNRS), profesorii Werner Conze, Domenico Demarco, Jacques Droz președinți ai C.I.H.M.S.S.S.S., doamna Denise Fauvel-Rouif secretar general al C.I.H.M.S.S.S.S. prof. G. Buonocuore, rectorul Universității din Salerno, prof. Anna dell'Orefice, decanul Facultății de Științe economice de pe lângă Universitatea din Salerno, precum și a unor specialiști din trei continente (Europa, Africa, America) după cum urmează: Helene d'Almeida Topor, Monique Lakroum, Mammadou Diouf (Africa occidentală francofonă), Jean Pierre Chretien, Cirhagarhula Bashizi (Africa orientală și centrală), Klaus Tenfelde, Irmgard Steinisch (R. F. Germania), Ginette Kurgan-van Hentenryk (Belgia), Stanley Ryerson, Jean Clau de Guedon (Canada), Henrik Fode (Danemarca), Joël Colton, Stuart Bruchey (Statele Unite), Timo Myllyntaus (Finlanda), François Caron, R. P. Paul Droulers, Catherine Fourniau-Poujol, Denise Eeckaute (Franța), Indra Deva (India), Domenico Demarco, (Italia), G. Cayetano Reyes (Mexic), Constantin Șcrban, Victoria Șcrban (România), Jean Marc Barrlet (Elveția), Jiri Koralka (R. S. Cehoslovacia), Gülten Kazgan, Haydar Kazgan (Turcia), Iuri Poliakov (U.R.S.S.).

La ședința inaugurală din 1 iunie cuvîntul de deschidere a fost rostit de prof. J. Droz care a trecut mai întîi în revistă etapele principale ale organizării acestui colocviu de la stabilirea temei la București, în vara anului 1980 la al XV-lea Congres mondial de științe istorice pînă la elaborarea rapoartelor naționale menite să ilustreze modul cum inovația tehnologică din secolele XVIII—XX a acționat asupra dezvoltării societății umane, rapoarte care au fost distribuite participanților la colocviu înainte de tîncea acestuia prin grija secretariatului C.I.H.M.S.S.S. Apoi vorbitorul a salutat pe participanți în numele organizatorilor colocviului. În continuare a luat cuvîntul prof. G. Buonocuore, care a salutat pe participanți din partea cadrelor didactice de la Universitatea din Salerno subliniind totodată nu numai importanța temei aflată în discuție dar și nivelul înalt al rapoartelor naționale alcătuite de raportori. Domnia sa a apreciat aceste rapoarte ca fiind o importantă contribuție științifică pentru lucrările viitorului congres mondial de științe istorice ce se va ține în 1985 la Stuttgart. În cadrul aceleiași ședințe inaugurale prof. Zourab E. Guelevka a relevat faptul că tema aflată în discuția participanților la colocviu a fost inclusă în programul de manifestări U.N.E.S.C.O. datorită importanței pe care o are aceasta în etapa actuală a dezvoltării societății umane. Totodată vorbitorul a asigurat asistența de sprijinul pe care-l va acorda U.N.E.S.C.O. pentru publicarea într-un volum alături de rapoartelor naționale, a discuțiilor angajate pe marginea lor cit și a raportului general întocmit de un grup restrîns de specialiști în numele C.I.H.M.S.S.S. ce va fi prezentat anul viitor la Stuttgart. Potrivit aprecierilor domnului sale „inovația tehnologică” este un fenomen istoric care străbate toate timpurile de dezvoltare ale umanității din antichitate pînă în zilele noastre. La rîndul său prof. François Lebrun a remarcat faptul că tema colocviului se mai află și în atenția specialiștilor care-și desfășoară activitatea la C.N.R.S. și care sînt pe punctul de a elabora studii aprofundate în această direcție. Cit privește prof. Domenico Demarco a expus în alocuțiunea sa

unele aspecte de interes general ale temei colocviului atrăgind atenția în special asupra marilor implicații pe care această temă le are asupra procesului cunoașterii întregului nostru sistem economic. În continuare vorbitorul a precizat faptul că tema se pretcază a fi cercetată de specialiști avind cele mai diverse preocupări de ex. istorici, economiști, sociologi, psihologi, lingviști, deoarece fenomenul în cauză a cunoscut manifestări în toate ramurile de producție și s-a reflectat în toate actele de politică internă și externă ale guvernelor tuturor statelor.

Înceindu-se seria alocuțiunilor prof. J. Droz a mulțumit tuturor care au luat cuvîntul, celor care au răspuns invitației de a fi prezenți la colocviu, precum și celor care au contribuit la asigurarea condițiilor optime materiale pentru desfășurarea acestei manifestări științifice de importanță internațională.

În cursul aceluiași zile s-au început discuțiile pe marginea următoarelor rapoarte naționale: Jean Pierre Chretien (Franța), *Economie coloniale, agronomie et paysannerie en Afrique noire (XIX-XX siècles)*; Helene d'Almeida Topor (Franța), *Du manœuvre au mécanicien: qualification ou spécialisation de la main d'œuvre dans les chemins de fer en Afrique occidentale (1853-1960)*; Karl Oberman (R. D. Germană), *Technological innovations in Germany in the 19th Century*; Irmgard Steinisch (R. F. Germania), *Technological Change and Social Adjustment in the German Mining and Steel Industries (19th and 20th Centuries)*; Ginette Kurgan-van Hentnryk, Jean Stengers (Belgia), *L'Innovation technologique facteur de changement, résistance ou adaptation, reflet des mentalités (XIX-XX siècles)*; Cecilia Maria Westphalen, Altiva Pilatti Balhana (Brazilia), *Technologiques en Brésil*; Virginia Pascaleva, Liben Berov, Mito Isusos (Bulgaria), *Du progrès technique en Bulgarie depuis le XVIII-e siècle jusqu'à nos jours*; Stanley Ryerson, Jean Claude Guedon (Canada), *Technological innovation, cultures and contestation*; Henrik Fode (Danemarca), *Technology and Society Changing Denmark 1870-1900*; Joël Colton Stuart Bruchey (Statele Unite), *Technology, Economy and Society: The American Experience*; Timo Myllyntaus (Finlanda), *The Introduction of Hydraulic Turbines 1840-1940*; François Caron (Franța), *L'Innovation technologique facteur de changement. Résistance ou adaptation reflet des mentalités (XIX-e-XX-e siècles)*; Indra Deva (India), *Technological Innovation and Peasant Society: Patterns of Adaptation and New Possibilities*; Anna dell'Orefice (Italia), *Progrès technologique et agitations ouvrières dans l'industrie papetière en Italie (XIX-XX siècles)*; Yukihiko Kiyokawa (Japonia), *Transplantation of the European factory System and adaptations in Japan*; *The Experience of the Tamioka Model Filature*; Thierry Linck (Mexic), *Changements technologiques et choix de Société. La Motorisation de l'agriculture pluviale*; Constantin Șerban (România), *L'Innovation technologique en Roumanie aux XIX et XX-e siècles et ses implications socio-économiques*; Jean Marc Borrelct (Elveția), *Les résistances à l'innovation dans l'industrie horlogère des Montagnes neuchâteloises à la fin du XIX-e siècle*; Jiri Koralka (R. S. Cehoslovacia), *Protesting Technological Innovation: Machine-Breaking in the Bohemian and Moravian Textile and Glass Industries in the 19th Century*; Gültün Kazgan, Haydar Kazgan (Turcia), *L'évolution des technologies introduites dans l'agriculture turque de la révolution industrielle a nos jours*; M. Polyakov, V. Kornakovsky (URSS), *The influence of Modern technology of the socio-cultural development of the Working Youth in the U.R.S.S. (during the 1930 s)*; Denise Eckkaute (Franța), *Mutations socio-économiques en Sibirie arc le Transsiberien*; Catherine Fourniau-Poujol (Franța), *L'Introduction du chemin de fer au Turkestan entre 1880 et 1917 reflet des mentalités et conséquences*; Domenico Demarco (Italia), *L'Evolution technique et ses repercussions économiques et sociales dans l'industrie sidérurgique européenne de 1952 à 1961*. Aceste discuții s-au desfășurat în cadrul a trei comisii, fiecare din ele avînd un anumit profil în sensul că în prima s-a acordat atenție aspectelor economice, în a doua aspectelor sociale, iar în a treia aspectelor culturale.

Lucrările primei comisii au fost cercduse de prof. Tr. Caron de la Universitatea din Paris IV, care a prezentat un bilanț al aspectelor economice așa cum sint reflectate în rapoartele naționale. Din expunerea sa a mai rezultat că perioada preferată a fi cercetată de raportori a fost secolul al XIX-lea și începutul secolului XX, pină la primul sau pină la al doilea război mondial. Din aceste motive a observat vorbitorul prezențarea perioadei de după 1945 a fost prea succint tratată. De asemenea s-a arătat că din rapoartele naționale se degajă concluzia că tehnologia occidentală din secolul XIX a acoperit necesarul de mașini pentru industria țărilor mici aflate pe drumul industrializării. Cit privește poziția forței de muncă față de elementul de inovație tehnologică se constată de cele mai multe ori o adaptare fără rezerve deoarece pe această cale societatea era împinsă pe calea progresului. Totuși au fost și cazuri în secolul al XIX-lea, cînd muncitorii au opus rezistență dar numai cînd interesele lor personale — datorită abuzurilor săvîrșite de patroni — au fost profund afectate de ex. prin sporirea zilei de muncă, prin aplicarea amcnzilor, prin neglijaarea asigurării protecției muncitorilor față de mașinile care le primejdiau viața. Participanții care au luat cuvîntul au scos în evidență faptul că adoptarea noii tehnologii a afectat toate ramurile de producție (agricultura, industria, tran-

sporturile, dar și serviciile publice, sistemul bancar etc. De asemenea s-a relevat faptul că explicarea cauzelor crizelor economice ca urmare a introducerii noii tehnologii este numai aparentă deoarece fenomenul este mult mai complex, în fine s-a afirmat că introducerea noii tehnologii în țările avansate a avut urmări cu totul diferite de cele constatate în cazul țărilor mai puțin dezvoltate sau subdezvoltate.

Lucrările comisiei a doua au fost conduse de prof. Ginette Kuragn-van Hentenryk de la Universitatea liberă din Bruxelles care a prezentat de asemenea un raport menit să arate aspectele sociale ale inovației tehnologice și rolul statului în recrutarea forței de muncă. Din expunere a reeșit că inovația tehnologică a afectat profund calificarea tradițională a muncitorilor în unele cazuri ajungându-se până la distrugerea ei, că a contribuit în majoritatea cazurilor la degradarea acestei calificări prin angajarea în întreprinderi a femeilor și copiilor (mai prost retribuiți) și că a afectat chiar stabilitatea muncitorilor pe locul de muncă prin folosirea cât mai frecventă a sistemului de concediere care a generat șomajul. În fine s-a relevat faptul că în contextul agravării condițiilor de muncă ale muncitorilor, prin frustrarea fățișă de retribuția reală, a apărut nevoia autoapărării colective față de noua tehnologie și mai ales față de patroni, mai întâi prin crearea asociațiilor profesionale de tipul sindicatelor pe ramură și apoi a partidelor muncitorești. Pe marginea acestui raport participării care au luat cuvântul au scos în evidență rolul pe care l-a avut statul în diferite țări atât pentru recrutarea forței de muncă cât mai ales în reglementarea prin acte legislative a raporturilor dintre patroni și forța de muncă. În general această reglementare a cunoscut particularități de la țară la țară dar în problema apărării intereselor patronilor și mai ales a investițiilor acestora măsurile luate au fost similare. Totodată s-a remarcat faptul că adoptarea noii tehnologii în lumea rurală s-a lovit deseori de incapacitatea acestora de a se adapta la nou; în schimb în lumea rurală avea să se producă o nouă stratificare care reflecta în secolul al XIX pătrunderea capitalismului la sate. Cum era și firesc la discuții a fost relevat că în multe țări guvernele au comis greșeli grave atât în adaptarea noii tehnologii cât și mai ales la reglementarea raporturilor dintre muncitori și patroni aflați pe poziții opuse. În fine a fost semnalat faptul că multe guverne au introdus noua tehnologie mai mult pentru interese naționale decât pentru interesele populației.

Cît privește lucrările comisiei a treia, ele au fost conduse de prof. Indra Deva de la Universitatea Ravishankar (India) a care a prezentat un raport privind factorii culturali și psihologici hotărâtori în procesul de rezistență sau adaptare la inovația tehnologică. Raportul a pornit de la ideea că introducerea inovației tehnologice a avut profunde urmări asupra instituțiilor și culturii nu numai statelor importatoare de tehnologie nouă ci și a statelor care o exportau și că în cursul acestui proces istoric societatea umană a avut nevoie de un anumit timp pentru adaptare care adesea a atins durata unei generații. De altfel în acest interval de timp, atât în lumea urbană cât și în cea rurală a fost nevoie de renunțarea la anumite tradiții, obiceiuri, preocupări, la anumite mentalități care au împiedicat un timp adaptarea noului fără anumite rezerve. S-a constatat de asemenea că în unele state mai puțin dezvoltate muncitorii au avut nevoie de o pregătire psihică în prealabil menită să le explice avantajele la care se puteau aștepta instituția familială prin introducerea inovației tehnologice, mai ales că în lumea rurală acest fenomen a provocat o dezdărdăcinare a mîinii de lucru țărănești care s-a îndreptat către centrele urbane. Autorul a insistat apoi asupra modificărilor pe care inovația tehnologică le-a provocat asupra modului de viață al muncitorilor din orașe și sate, asupra mentalității lor, asupra formelor de expresie artistică de ex. în muzică și poezie, prin care în special tăraniii au oglindit viața lor desfășurată în procesul muncii. În acest sens cercetările sociologice au introdus în circuitul științific numeroase materiale menite să arate cum a reacționat lumea rurală și sub ce formă în cazul introducerii inovației tehnologice. Participanții la discuție au relevat faptul că aspectele culturale ale inovației tehnologice au cunoscut cele mai diverse forme, cînd a fost cazul să fie analizate la fiecare popor în parte și mai ales cînd era vorba de țărănime, care a manifestat un timp mai îndelungat de rezistență la adaptarea noii tehnologii în comparație cu orașenii (muncitorii din orașe). Din această cauză formele de rezistență la noua tehnologie au fost mult mai rare, și în unele cazuri au lipsit, ceea ce nu este cazul cînd ne referim la muncitorii din orașe.

Sădîința de închidere a lucrărilor colocviului a avut loc în după amiaza zilei de 3 iunie. Cu acest prilej a luat cuvîntul prof. Zourab E. Guejevka (UNESCO) care a analizat rezultatele celor trei zile de discuții pe tema fixată în prealabil de C.I.H.M.S.S.S. Domnia sa a apreciat avantajul pe care l-au avut participanții de a efectua o cercetare internațională pe o anumită temă de interes general cu atîtea implicații în viața cotidiană în trecut și în prezent. De asemenea s-a relevat că cercetători de diferite specialități (istorici, economiști, psihologi, etnografi, lingviști etc.) au efectuat un schimb util de idei în cazul temei pusă în discuție în timpul căruia s-au propus soluții menite să prezinte acest fenomen istoric ca un element de progres și care în zilele noastre este de cea mai mare actualitate în condițiile folosirii energiei nucleare ca forță de energie, în procesul de producție, al exploziei demografice, al perspectivelor nu tocmai bune.

ale reducerii posibilităților de hrană ale populației Terrei, al interesului manifestat de toate statele pentru aflarea celei mai avansate tehnologii și a unor noi surse de energie în afara celor tradiționale, ale condițiilor transferului de tehnologie din țările industrializate spre țările în curs de dezvoltare. În continuare d-na Denise Fauvel-Rouif din partea C.I.H.M.S.S.S. și prof. Anna dell'Orefice din partea Universității din Salerno au exprimat mulțumirile lor participanților pentru reușita lucrărilor acestui colocviu și au adus mulțumirile lor autorităților internaționale și din Italia pentru asigurarea condițiilor optime pentru desfășurarea acestei manifestări științifice, de mare importanță, pentru științele istorice și economice.

În ziua de 4 iunie participanții la colocviu au efectuat o excursie de documentare cu autocarul pe coasta amalfitană mai întâi la Amalfi, oraș unde în secolele IX—XI a fost capitala primei republici italiene în evul mediu, care în acea vreme a restabilit relațiile comerciale între Occident și Orient. În orașul natal al lui Flavio Gioia inventatorul busolei (1302) au fost vizitate mai multe monumente istorice și de artă și anume: *Domul*, construcție în stil romano-bizantin, cu elemente orientale și baroce, *mănăstirea Paradisul* construită în secolul XIII în stil arab, *Muzeul civic*, unde se păstrează un exemplar din „Tavola amalfitana”, un cod care cuprinde legile maritime și civile (sec. XIII) ale fostei republici, numeroase instrumente de navigație din evul mediu și din epoca modernă, costume de epocă folosite anual la sfârșitul lunii iunie cu prilejul serbărilor intitulate „Regata vechii republici maritime”, precum și 14 pinze pictate de Domenico Morelli (1826—1901) reproduse în mozaic pe frontonul Domului, *Arsenalul*, fostul șantier naval din evul mediu unde se păstrează azi machetele unor vase amalfitane, genoveze, venețiene și pisane. De la Amalfi s-a mers în aceeași zi la Ravello, oraș din evul mediu unde au fost vizitate cât va monumente istorice și de artă de valoare internațională, ca de ex. *Domul*, construcție din secolul XI în stil roman și gotic cu un campanil din secolul XII, *palatul Rufolo*, construit în stil maur în secolul XIII, unde compozitorul german Richard Wagner a compus în 1882 opera „Parsifal”, *Villa Cimbrone* cu renumitele sale grădini suspendate, temple în stil doric, cu terasa Belvedere, împodobită cu statui din marmură și bronz reprezentând personaje din mitologia greacă și romană.

A doua zi la 5 iunie în cadrul altei excursii a fost vizitate orașul Pompei, care în anul 73 e. n. a fost acoperit de lava vulcanului Vezuviu de lângă Neapole. La Pompei unde săpăturile pentru înlăturarea cenușei vulcanice au început încă din 1748 și continuă și azi dînd la iveală noi sectoare ale fostului oraș antic au fost vizitate străzile și casele, instituțiile scoase la lumină din ultimii ani, ca de ex. *Amfiteatrul*, *Marca Pelestră*, *Termele Stabiane*, *Forul*, *Basilica*, templele lui *Apollo*, *Jupiter*, *Venera*, *villa Misterelor*, precum și *via Abondanza* cu vilele *Giulia Felice*, *Loreius Tiburtinus*, *Pilario Ceriale*, dar și *Cazarma gladiatorilor*, și *Scola armaturarum*. În aceste locuri au fost remarcate vasele de ceramică de uz casnic, cuptoarele pentru pline, rișnițele de cereale, uneltele de metal, picturile în culori pe pereții interiori ai caselor, așezele electorale de pe pereții exteriori, în fine mlajele corpurilor victimelor catastrofei cauzate de erupția vulcanului Vezuviu.

Ținînd seama de toate acestea consider că participarea la lucrările acestui colocviu a reprezentat un foarte util mijloc de contribuție la cercetarea istorică internațională și de informare științifică.

Constantin Șerban

REUNIUNEA BIROULUI COMISIEI INTERNAȚIONALE DE ISTORIOGRAFIE

Înființată cu ocazia celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice desfășurat la București în august 1980, Comisia internațională de istoriografie desfășoară de câțiva ani o bogată activitate, concretizată printre altele în editarea unei Reviste internaționale la Milano, și prin organizarea unui congres, care s-a bucurat de un dăscăbit succes, la Montpellier, în iulie 1983.

Ultima întrunire a biroului Comisiei a avut loc la Londra în zilele ce 13 - 14 iulie 1984, fiind găzduită de Institutul istoric german din capitala Marii Britanii, al cărui director, Wolfgang Mommsen, este și secretar general al Comisiei. Au participat 6 din cei 7 membri ai biroului: Charles-Olivier Carbonell (Franța), președinte; Lucian Boia (România), vicepreședinte; Ceorg G. Iggers (S.U.A.), vicepreședinte; Wolfgang Mommsen (R.F.G.), secretar general; Bianca Valota (Italia), secretar; Hans Schleier (R.D.G.), secretar.

Ordinea de zi a cuprins două probleme esențiale: participarea Comisiei la al XVI-lea Congres internațional de științe istorice de la Stuttgart în august 1985 și stabilirea sumarului următoarelor numere ale Revistei internaționale de istoriografie. În ce privește Congresul de la Stuttgart, în cadrul căruia Comisia își va desfășura propriul său colocviu, pe parcursul a două zile, s-a definitivat programul acestuia, axat pe tema *Istorie narativă — istorie structurală: trecut, prezent, perspective*. Din partea română, Lucian Boia va avea o intervenție prietoare la Naratiune și structură în istoriografia secolului al XVIII-lea. Pe de altă parte, sumarul revistei, al cărui număr 4 a apărut recent, a fost precizat până la nr. 8, care va apare la sfârșitul anului 1985.

Cu același prilej, ca și cu ocazia unor întrevederi cu specialiștii în probleme de istoriografie aflați la Paris, care au urmat reuniunii ce la Londra, am definitivat și un alt proiect, aflat acum într-o fază avansată de elaborare, anume editarea unui Dicționar universal al marilor istorici (*Great Historians. An International Dictionary*) la editura Greenwood Press din Statele Unite. Acest dicționar, primul de acest gen, ce care îl conduc în calitate de editor șef, reunește citeva zeci de specialiști din numeroase țări și va prezenta în articolele sale contribuția unui număr de 700-800 istorici preceminenți din Antichitate până în prezent, aparținând tuturor culturilor lumii.

Lucian Boia

DIN RELAȚIILE ȚĂRII HAȚEGULUI
 CU ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN VEACUL AL XV-LEA
 ȘI LA ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XVI-LEA

DE

IOAN AUREL POP

Evul mediu, în ciuda mobilității scăzute, primate adesea ca un clișeu-cadru de către istoric, a favorizat și ocrotit chiar în unele momente raporturile interumane. Izvoarele istorice, prin specificul lor, nu redau decât relațiile oficiale, publice dintre persoane sau comunități și trec sub tăcere contactele interindividuale sau intercomunitare, care aveau uneori aspect cotidian, neapărînd ca demne de consemnare în acte. Cu toate acestea, chiar documentele de epocă, ce trunchiază realitatea prin conținut, formă și numărul lor mic ajuns pînă la noi, evidențiază indirect unele raporturi între oameni, bazate nu numai pe realități politice impuse de forță, ci și pe comuniunea spirituală, etnică, lingvistică și geografică. Este cazul celor trei Țări Române în evul mediu, deci și al situației particulare a legăturilor dintre o parte bine circumscrisă a Transilvaniei — Țara Hațegului — și Țara Românească. Aceste legături s-au axat — chiar și atunci cînd apar ca accidentale și nesemnificative în acte — pe structura unică de civilizație, prezentă de o parte și de alta a Carpaților, pe unitatea etnică — lingvistică tradițională, dublată mai apoi de conștiința de neam, pe apropierea geografică etc. E drept că, mai ales din veacurile XV — XVI, își fac loc și deosebiri între cele două zone ale teritoriului românesc: Țara Hațegului organizată ca district (deci cu o individualitate recunoscută de oficialitate) al comitatului Hunedoarei e tot mai strîns integrată în voievodat și în regatul Ungariei; elita de origine cnezială românească, spre a supraviețui din punct de vedere economico-social și politic, se vede obligată treptat să renunțe la limba proprie și la confesiunea ortodoxă și să se încadreze cît mai bine în structurile feudale de model apusean, impuse de noii stăpîni ai țării. Totuși, veacul XV și începutul celui de-al XVI-lea secol păstrează încă puternic în multe privințe eoul organizării comune a teritoriilor românești din sudul Transilvaniei și nordul Țării Românești, eoul care răzbate încă din veacul al XIII-lea în Diploma cavalerilor ioaniți¹ și în documentele despre confruntarea dintre Ladislau al IV-lea,

¹ *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între Țările Române, vol. I, Edit. Academiei, București, 1977, p. 22, 25, nr. 10 (în continuare *D. R. H.*).

regele Ungariei, și Litovoi, voievodul românilor ². Țara Litua, atît la 1247 cît și la 1277, pare să fi cuprins între hotarele sale o mare parte a Olteniei, dar și Țara Hațegului cu lesnicioasa punte de legătură pe Valea Jiului. După 1330 mai ales, asemenea unitate politică se va fi frînt, în condițiile afirmării independentei Țării Românești, fapt care nu i-a împiedicat pe regii Ungariei să se considere multă vreme suzerani *de iure* ai voievozilor sud carpatici. Asemenea pretenții ca și pericolul turcesc, deși nefaste pentru români, au încurajat uneori, alături de alți factori de conținut, raporturile interromânești. De exemplu, în 10 iulie 1424, la Buda, Sigismund de Luxemburg dăruiește secuiului Ladislau zis Forro posesiunea românească Hopirta (*quandam possessionem Valachalem Hoporthon nominatam*), din comitatul Alba, ca răsplată pentru serviciile aduse de acesta în luptele contra turcilor sub comanda voievodului Transilvaniei, Nicolae de Chaak, și alături de voievodul Dan al Țării Românești. Una din aceste lupte a fost chiar lingă cetatea Hațegului. În virtutea vechii pretenții, regele maghiar numește teritoriul sud carpatic „Țara noastră Românească” (*ad partes nostras Transalpinas*)³. La fel numește regele maghiar Țara Românească și într-un document din 1433, dat în Siena la 24 februarie, prin care locuitorii din Cluj și Bistrița sînt obligați să ajute cu bani și alte bunuri pe cei din scaunele săsești, care cheltuiau mari sume pentru iscoadele trimise la sud de Carpați și chiar în Turcia, cu scopul cunoașterii intențiilor otomanilor de a veni sau nu cu oaste în Transilvania. În document se precizează că iscoadele întreținute de cele șapte scaune săsești veghează mai ales pe drumurile din munții cuprinși între Țara Făgărașului și districtul Hațegului, pe unde ar putea veni turcii ⁴. Existența unor asemenea iscoade și în Țara Hațegului era într-adevăr justificată, deoarece, după cum se știe, în 1420, oștile turcești au păstrunș în Transilvania dinspre Banat (prin Poarta de Fier a Transilvaniei) și au susținut lupta cu oastea voievodului Nicolae de Chaak lingă cetatea Hațeg ⁵. La fel avea să se intimple și în 1438 : turcii pătrund în Transilvania tot prin Poarta de Fier, pradă mare parte din Țara Hațegului, inclusiv curțile și pămînturile Cîndeștilor ⁶. În tabăra sultanului se afla ca vasal și voievodul muntean Vlad Dracul, care, dacă n-a putut face nimic pentru hațegani, a intervenit în schimb pentru ușurarea captivității unor locuitori ai Sebeșului, duși, în parte, în Țara Românească ⁷. Dar pomenirea Hațegului în relație cu teritoriile extracarpătice nu se face numai în context belicos. Chiar și în acești ani zbuciumați (după 1436), nobilul român Lațcu Cîndea, pircălăbul cetății Hațeg, apare ca generos donator, ferecînd cu argint aurit un tetraevangheliar (37 × 25 cm), redactat de Gavriil Uric între 6 aprilie 1435 și 3 februarie 1436, pentru mănăstirea Neamțului ⁸.

² *Ibidem*, p. 30—35, nr. 13, 14.

³ Barabás S., *Székelj oklevéltár*, vol. VIII. Budapesta, 1934, p. 48—50. Documentul a fost recent publicat și în *D.R.H.* I, p. 225—227, nr. 140.

⁴ *D.R.H.*, D, I, p. 300—303, nr. 205.

⁵ V. Pervain, *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419—1420*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, 1976, XIX, p. 75—77.

⁶ Barabás, S., *Széki Teleki család oklevéltára*, vol. II (1438—1526), Budapesta, 1895, p. 4.

⁷ Fr. Pall, *Știri noi despre expedițiile turcești din Transilvania în 1438*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, 1958—1959, I—II, p. 18—19.

⁸ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale românești*, vol. I, București, 1956, p. 457 și 460 (fig. 438).

Raporturile interromânești s-au întărit și mai mult în epoca lui Iancu de Hunedoara. La 4 decembrie 1447, în Țirgoviște, în vremea intervenției din anii 1447—1448 în Țara Românească, fostul voievod al Transilvaniei emite un document în care se întitulează „gubernator al regatului Ungariei și, din mila lui Dumnezeu, voievod al Țării Românești”. Prin acest document dat la Țirgoviște, Iancu de Hunedoara răsplătește pentru credincioase slujbe pe Petru, fiul lui Stroie de Ponor și pe frații săi după tată Șerban și Hălmagiu, precum și pe Stroie, fiul lui Nicolae și pe Ștefan, fiul lui Stanciu de Ponor, dăruindu-le o treime din moșia Ponor, deținută și anterior de beneficiarii daniei, dar după dreptul sau obiceiul cnezial (*more kenezialus*), la care se adaugă a treia parte din moșia Ohaba, spre a le stăpîni după tipicul nobililor regatului. Înaltului emitent de origine română al actului și beneficiarilor români hațegani li se adaugă oameni de mărturie (în vederea introducerii în stăpînire de către capitlul din Alba Iulia) tot români localnici, anume Radu sau Bucur de Pui ori Mihai de Rîușor⁹.

Frîngerea hotarelor politice rigide și artificiale, favorizată de unitatea de neam, a fost evidențiată clar în vremea lui Iancu de Hunedoara. Drumurile peste Carpați, în ambele sensuri, erau dese și rodnice, hotarul impus de oficialitate rămînînd multă vreme incert și schimbător sau pur și simplu ignorat. Treceau pe potecile muntelui boieri și cnezi, nobili de origine cnezială și preoți, oameni liberi de rînd sau iobagi. Așa, de pildă, într-un act emis la Bîrcea în septembrie 1481, castelanii cetății Hunedoara și juzii nobililor din comitatul omonim consemnează plîngerea lui Ladislau Arca de Densuș contra nobilului Danciul de Sălaș, ai cărui doi iobagi numiți Dan și Roman, după ce au jefuit patru sesii ale reclamantului, au fugit noaptea pe ascuns în Țara Românească (*ad partes Transalpinas*); paguba pricinuită lui Arca e apreciată de acesta la 100 de florini sau taleri¹⁰. Dar însuși acest Ladislau Arca, revoltat pentru prejudiciile aduse și pentru fuga făptașilor în Țara Românească era, după tată, de origine sud carpatică. Într-adevăr, un document din 24 octombrie 1493 (și apoi altele) consemnează căsătoria, probabil pe la jumătatea veacului XV, a nobilei doamne Neacșa (fiica lui Ioan, fiul lui Stoian de Densuș), de sorginte cnezială hațegană, cu un anume Arca, prezentat ca „om român” (*Valachus homo*), străin de Transilvania și fără proprietate (*advena et impossessionatus*)¹¹. Deși s-a afirmat — e drept, fără argumente convingătoare — că acest Arca ar veni din Banat¹², după mărturiile documentare și onomastice, ne apare certă originea olteană a sa¹³. De astfel, tradiția acestor căsătorii care ignorau granița politică pare destul de îndelungată și statornică din moment ce la 1536 nobila româncă Veronica urmașa lui Arca și a Neacșei din Densuș, devine soția

⁹ Arh. Naț. Magh., Dl. 29793. Publicat cel mai recent în *D.R.H.*, D, I, p. 394—396, nr. 286.

¹⁰ Arh. Naț. Slovac, Bratislava, fond. Rcvay, arh. fam. Kendeffy, fasc. 87, fasc. 1 nr. 13. Copie microfoto la Arh. Statului București, microfilme, rola 25 Cehoslovacia.

¹¹ Idem, doc. nr. 16 și 21.

¹² Csánki, D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. V, Budapesta, 1913, p. 151, 209—210.

¹³ N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, Edit. Academiei, București, 1963, p. 182.

unui Drăghici din Țara Românească (*consortis zparsath Dragijch Transalpinensis*)¹⁴. Ciudatul termen *zparsath* nu are sens înaintea numelui propriu respectiv, decît dacă-l socotim o coruptelă de scrib de la cuvîntul spătar. În acest caz, credem că este vorba despre spătarul Drăghici din Mărgineni, membru al sfatului domnesc, despre care se știe că a avut o fiică numită Frujina¹⁵. Or, actul din 1536 vorbește tocmai despre o fată (a Veronicăi și a lui Drăghici *Transalpinul*) cu acest nume (*puelle Ewfrosine*).

La 1481 semnalaserăm trecerea a doi iobagi români hațegani în Țara Românească; iată că în 1504 ce consemnează permisiunea, acordată de regele Vladislav lui Mihail Cîndea de Rîu de Mori, de a aduce 12 corturi de țigani de la sud de Carpați în Transilvania (*... ut ipse de partibus regni nostri Transalpinis, pharaones sive ciganos cum duodecim teritoriis seu solitis eorum habitacionibus ad bona et possessiones suas in partibus regni nostri Transsilvanis ...*) și de a-i așeza ca iobagi pe moșiile sale¹⁶. Același personaj din familia Cîndeștilor de Rîu de Mori posedă pămînturi mărginite direct, pe culmile munților, cu Țara Românească. Astfel, în 1501, capitlul din Alba Iulia, face introducerea lui Mihail Cîndea în stăpînirea posesiunilor *Pterela, Malee, Rotond, Mwrysowar* (Murișoara) și *Nyakmezeu*. La hotărnicire sînt prezenți și vecinii, toți cu nume semnificative pentru acest început de veac XVI: Nandra de Pui, Stanciul de Mățești, Dan și Mihăilă tot de Mățești, Dumitru *Kopaz* de Vad, Cîndea de Unciuc și Mihăilă Roman de Peșteana. Toți aceștia stau mărturie pentru fixarea hotarului și spun reprezentanților oficialității laice și ecleziastice numele de locuri în limba lor românească, după cum se remarcă și în document („suis vocabulis nominatos”) nume pe care haina latină a actului de cancelarie nu le poate altera prea mult. Apare astfel un rîu numit Valea Căprișoarei (*Kapryšwarpathaka fluvius*) sau un munte zis Vulcan—Vilcan (*Wolkanhawasa alpem*) de-a lungul acestui hotar care merge „usque ad terminos metales parcium Transalpinarum...”¹⁷.

Tot despre hotar, dar la nivel mai înalt și bilateral, este vorba într-un document emis de Neagoe Basarab, la Tirgoviște, în 9 iunie 1520¹⁸. Actul evidențiază o înțelegere între domnul muntean și Ioan Zapolya, înțelegere în care se fixează prima oară (din cîte cunoaștem pînă acum) limita exactă dintre Țara Românească și Transilvania, în partea de vest de Olt, pe culmea munților.

Din partea transilvăneană au fost prezenți atunci la hotare în munți „neamișii Hațegului”, adică Ianoș Cîndreș, Cîndea Lațcu, Sărăcin Freanți, Mujina, Petru, Miclăuș, Iacov, Stanciul, Iancul din localitățile Răchitova, Zlaști, Tuștea, Rîu Bărbat, Mățești și Sătsel. Din partea Țării Românești s-au înfățișat boierii Stanciul banul, Neagoe spătar cu fratele lui Radu, apoi Stanciul postelnic din Crasna, Radul logofăt din

¹⁴ Bibl. Batthyaneum, Alba Iulia, V, nr. 19.

¹⁵ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova—sec. XIV—XVII*, Edit. enciclopedică română, București, 1971, p. 56—57.

¹⁶ Hurmuzaki-Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea a 2-a, București, 1891, p. 530, nr. 428.

¹⁷ Arh. Naț. Magh. DI. 46550, fotocopie la Bibl. Academiei Cluj-Napoca.

¹⁸ Hurmuzaki-Densușianu, *op. cit.*, II 3, p. 375—379.

Bărăști, Albul postelnic cu fiul său Stoica din Românești, Dan postelnic, Socol logofăt din Baia și Bran postelnic din Polovrați. Martorii acestui act sînt cei mai de seamă dregători ai Țării Românești: Preda, mare ban al Craiovei, Calotă, mare vornic, Horvat, mare logofăt, Dumitru, mare vistier, Radu, mare spătar, Drăghici, mare paharnic, Hamza, mare cornis, Jitiian, mare stolnic și Bădica mare postelnic. Actul precizează clar scopul întîlnirii de la hotare: „[...] Și s-au adunat cu toții la cîmpul Jiului, la Merișor, și au ținut sfat cu credință și cu mare blestem au legat ca în veci în aceste două țări certuri și răzmeriță sau tilhării sau hoții sau ja-furi să nu să facă, ci să fie mare pace și frăție [...]. Și care om va afla pe datornicul său să i să facă lege și judecată dreaptă [...] Și pentru oi, unde se vor afla, sau la munte sau la orice loc ar fi să li se ia darea după dreptate și după obicei și după lege și nici o altă asuprire să nu aibă”. Urmează apoi „fixarea hotarelor” de la apa Oltului pînă la Rîșava (Orșova). Pomenirea datornicilor pribegiți de o parte sau alta a Carpaților ca și libertatea oieritului sînt dovezi ale strînselor raporturi dintre cele două ținuturi. Astfel de legături s-au concretizat și în seria de documente emise pentru familia Buda din Galații Hațegului de voievozii Țării Românești¹⁹

Asemenea raporturi strînse vor fi existat desigur și pe plan bisericesc. Preoții hațegani erau cu toții proprietari de pămînturi și aveau origine cnezială. Putem presupune încă de la începutul veacului XV u patronaj spiritual statornic exercitat de mănăstirile din nordul Olteniei (mai ales de Tismana) asupra Țării Hațegului. Seria de documente emise de Sigismund de Luxemburg și de Iancu de Hunedoara stă mărturie în acest sens. Astfel, în 1418, regele Ungariei acordă călugărilor de la Vodița drept de liberă trecere prin țara sa, poruncind supușilor săi să nu-i tulbure în nici un fel, ci să-i ajute²⁰. Porunca se repetă în 1419 și-i privește atît pe călugării de la Vodița, cît și pe cei de la Tismana; acestora li se întărește dreptul de a-și păstra legea și credința veche, precum și dreptul de stăpînire în chip de ocină și uric asupra moșiei Bistrița și a tuturor celorlalte posesiuni²¹. La 1428, același Sigismund de Luxemburg reintărește mănăstirile Vodița și Tismana toate daniile și privilegiile anterioare, enumerînd numele statelor stăpînite și repetînd formula deja consacrată: „Aceasta fiecărui spun, și celor de acum și celor de apoi, cine vor fi slugile mele și după noi și în veci, să nu aibă voie nimeni să-i împiedice, nici pe omul lor [al mănăstirilor pomenite — n.n.], nici marfa și ce cumpără și ce vînd și pe uscat și pe apă și pe oriunde umblă oamenii lor cu marfa lor, în nici un loc [din Ungaria — n.n.] să nu plătească vama, ci să umble slobod”²². Atît întărirea vechilor drepturi de stăpînire cît și libertatea de mișcare în cuprinsul Țării Ungurești a acestor călugări de la Tismana și Vodița sînt reafirmate de Iancu de Hunedoara la 1444²³. În temeiul vechilor legături și bazat pe aceste generoase privilegii va fi venit în Țara Hațegului și călugărul Nicodim de la Tismana, întemeind

¹⁹ Bőjthe Ö., *Hunyadmegye sztrigymelléki részének és nemes családjainak története, tekintettel a birtokviszonyokra*, Budapesta, 1891, p. 120.

²⁰ *D.R.H.*, D. vol. I, p. 204—205, nr. 125.

²¹ *Ibidem*, p. 210—212, nr. 129.

²² *Ibidem*, p. 266—268, nr. 169.

²³ *Ibidem*, p. 384—387, nr. 276.

în veacul XV mănăstirea Prislopului din hotarul satului Silvașul de Sus ²⁴. De asemenea, continuînd, probabil, veche tradiție în acest sens, la 1553, pleca de la Peșteana Hațegului spre Țara Românească preotul Ioan, cu scopul de a fi sfințit episcop ²⁵.

Raporturile interromânești în această zonă, în veacul XV și la începutul veacului XVI, sînt puternice și stabile. În ciuda impunerii în Transilvania a rînduieilor feudale de tip apusean, Țara Hațegului își păstrează o individualitate aparte: cnezimea, chiar innobilata, se menține mult timp ca o pătură socială distinctă, compactă, cu instituții proprii (ca acea *universitas keneziorum*), cu forța necesară de a para imixtiunile nobililor din alte părți ale regatului maghiar. Iobăgia, așa cum era reglementată în actele oficiale ale statului, se va impune greu în Țara Hațegului, unde existau forme specifice de aservire a țăranilor, apropiate dacă nu identice cu cele de la sud și est de Carpați. Chiar dacă în veacurile XV—XVI formele de aservire feudală apusene se impun tot mai serios, fondul raporturilor feudale rămîne în parte tributar vechii tradiții panromânești. Obligațiile în natură ale iobagului (daturile), obligațiile acestuia în muncă (slujbele), prezența constantă în Hațeg a cincizecimii oilor apropiate relativ situația de aici de cea din Făgăraș și, desigur, din Țara Românească, fără a se putea însă minimaliza liniile particularizatoare ²⁶. Semnificativă este în această vreme și *jorma mentis*, spiritualitatea lumii românești hațegane. Este o lume cnezială care-și gîndește încă raporturile de stăpînire după *ius valachicum* (mai ales după varianta feudală a acestui drept — *ius kneziale*), chiar dacă asemenea drept devine cu mult înainte inoperant; este o lume care mai scrie cu chirilice, care-și pictează bisericile în maniera bizantină sud-carpatică și-și botează copiii cu nume de ctitori de țară și de domni și domnițe: Basarab, Bogdan, Dan, Vlad, Petru, Vlaicu, Mușat, Stanca, Milița, Neața, Anca etc. O astfel de Ancă, de pildă (Anca Sărăcin din Sălașu de Sus), la 1512, posedă prețioase bunuri, moștenite de la părinți (casete de aur și argint, veșminte scumpe, laice și preotești, bijuterii etc.) și alcătuite după manieră bizantină (*more greco*) ca și cele ale boierilor munteni ²⁷.

Astfel de structuri sociale și astfel de realități spirituale nu s-ar fi putut conserva în Hațeg atîta vreme dacă nu ar fi fost întreținute raporturile statornice cu Țara Românească. Grevate pe aceeași structură de civilizație, relațiile între sudul Transilvaniei și Țara Românească, au ținut vie în mințile oamenilor convingerea unității de neam în evul mediu, a originii comune și a vechimii de locuire pe acest pămînt.

²⁴ D. Simonescu, *Cronici și povestiri românești reșificate*, Edit. Academici, București, 1967, p. 74—75.

²⁵ Șt. Mețeș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria*, Arad, 1918, p. 71.

²⁶ Pentru specificul iobăgiei, vezi D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I—III, Edit. Academici, București, 1967—1968.

²⁷ Barabás, M., *Megyericsei János kolozsi főesperes*, în „Erdély Museum”, 1907, 24, p. 129—130.

RĂSCOALA GRĂNICERILOR ȘI ȚĂRANILOR DIN OLTENIA ÎN ANII 1853—1854

DE

CORNELIU LUNGU, PAUL BARBU

Avântul revoluționar al maselor populare românești, care în anul 1848 a atins cote din cele mai înalte, a fost potolit, dar nu stins, prin intervenția brutală a armatelor străine. Anii care s-au scurs ulterior au însemnat pentru Principatele Române un șir neîntrerupt de frământări sociale. Caracterizând situația existentă în perioada ce a urmat după revoluția de la 1848, fostul domnitor Gh. Bibescu era nevoit să recunoască în decembrie 1858, într-o scrisoare adresată caimacamului Ioan Manu, că țara se afla „în neconținută răscoală de zece ani”¹. Această afirmație, pe lângă recunoașterea unei realități obiective vine în sprijinul ideii avansate de istoricul Gh. D. Iscru, care în câteva studii de referință demonstrează că amplul proces revoluționar, în cadrul căruia se delimitează și revoluția de la 1848, și-a continuat evoluția logică fiind marcat de mai multe etape și momente revoluționare² de intensități diferite.

În cadrul acestui proces revoluționar un moment important îl constituie și mișcările sociale din Oltenia care au culminat cu răscoala grănicerilor și țăranilor, desfășurată în iarna anilor 1853—1854³. Cercetările efectuate de noi în Arhivele Statului din București și Craiova au scos la iveală valoroase informații care vin să întregescă și să prezinte într-o nouă lumină datele cunoscute pînă în prezent despre evenimentele ce fac obiectul acestui studiu.

După înăbușirea revoluției de la 1848, masele populare văzîndu-și speranțele neîmplinite au acționat dîrz în numele ideilor sădite în conștiința lor, acestea constituind un puternic și permanent catalizator

¹ G. S. Mano, *Documente din secolele XVI-lea — XIX-lea privitoare la familia Mano* București, 1907, p. 638.

² Gh. D. Iscru, *Observații metodologice privind periodizarea generală a istoriei României cu referire specială la perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, în „Revista de filozofie”, tom. XXII, nr. 6, 1975; idem, *Contribuții privind formarea modului de producție capitalist în țările române*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol” tom XV, 1975, p. 100.

³ Referitor la această răscoală vezi: V. Dumitreșcu, *Un episod din timpul războiului din anii 1853—1854, sau revolta Scurtulcsului*, T. Severin, 1878; *Istoria României*, vol. IV, Edit. Academiei, 1962, p. 238—242; Apostol Stan. Constantin Vlăduț, *Gheorghe Magheru*, Edit. științifică, București, 1969, p. 183—203; L. Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*, Edit. Academiei, București, 1972, p. 125—154; Constantin Corbu, *Țărănimă din România în perioada 1848—1864*, Edit. științifică, București, 1973, p. 164—170; Idem, *Rolul țărănimii în istoria României — sec. XIX*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 251—255.

pentru acțiunile desfășurate; mai cu seamă că focul ideologiei pașoptiste era menținut viu de propaganda revoluționarilor exilați care păstrau legătura cu țara.

Redeschiderea problemei orientale a fost considerată o ocazie favorabilă pentru impulsivitatea mișcării revoluționare românești, fapt pentru care, la începutul războiului ruso-turc din anii 1853—1856, patrioții români exilați s-au îndreptat spre granița danubiană a Țării Românești și capitala Imperiului otoman cu intenția de a lua parte la operațiunile militare și a organiza insurecționarea Olteniei în scopul declanșării unei noi revoluții burghezo-democratice, cu aceleași obiective ca în 1848. La începutul ostilităților, guvernul otoman fiind în mare derută și incapabil să găsească singur cele mai corespunzătoare posibilități de a duce un război victorios contra Rusiei țariste, planul emigranților români de a participa la luptă a fost primit cu interes de unele oficialități otomane. În cele din urmă, însă, atît Poarta, cît și Austria, s-au opus intențiilor exilaților români de a produce o ridicare generală la luptă în vederea „reeditării” revoluției de la 1848, ceea ce nu a împiedicat masele populare să treacă la acțiune și să declanșeze puternica răscoală din iarna anilor 1853—1854.

Răscoala a fost precedată de energice frământări țărănești, care, în toamna anului 1853 s-au intensificat, în unele județe oltene, cum a fost de pildă Dolj, generalizîndu-se nesupunerea țărănimii la efectuarea muncilor agricole pe moșiile marilor proprietari și ale arendașilor. În acest sens, este concludent ordinul circular transmis la 22 octombrie 1853 subcîrmuitorilor de plăși de către Cîrmuirea județului Dolj, în care se preciza că „cei mai mulți proprietari și arendași din cuprinsul acestui județ” au reclamat pe țărani pentru că s-au „îndărătnicit cu totul de a-și face munca cîmpenească”, ceea ce le-a pricinuit „simțitoare pagubă”⁴.

Drept urmare, autoritățile ordonau subcîrmuitorilor de plăși să intervină „prin tot felul de mijloace” spre a-i determina pe țărani „a munci fiecare ca pînă acum” ca „să-și facă semănăturile de toamnă cu îndestulare”⁵.

Date fiind condițiile speciale în care se desfășurau, acțiunile țărănilor aveau implicații mult mai complexe, determinate de faptul că loveau nu numai în interesele proprietarilor și arendașilor, dar și în cele ale armatelor de ocupație, care-și vedeau periclitată aprovizionarea cu produsele agricole necesare întreținerii trupelor.

Fiind precedată de o puternică revoltă a dorobanților olteni, răscoala grănicerilor și țărănilor din iarna anilor 1853—1854, deși parțială și prematură, a reușit să antreneze o serie de sate din Oltenia, și chiar din Muntenia, situate mai ales pe linia Dunării. Ea s-a manifestat ca o mișcare cu caracter social și național, fiind îndreptată atît împotriva păturilor privilegiate, cît și a trupelor străine, a căror prezență în principate a contribuit la agravarea situației poporului.

Planul răscoalei a fost elaborat de Gh.Scurtulescu, fost deputat al clăcașilor mehedințeni în Comisia proprietății la 1848, și de fiul său

⁴ Arh. St. Craiova, fond Prefectura județului Dolj, dosar 34 1853, f. 160.

⁵ Ibidem.

Pirvu Pirvulescu, caporal de grăniceri, ambii menținind o strinsă legătură cu revoluționarii aflați în exil ⁶.

Răscoala a fost declanșată la începutul lunii decembrie 1853, acțiunile grănicerilor și țăranilor îndreptându-se, în mod deosebit, împotriva proprietarilor și arendașilor, a oamenilor din slujba lor, precum și a reprezentanților autorităților, mulți dintre ei fiind sechestrați și duși la Calafat sau Vidin, unde au fost întemnițați. Locuințele sau conacele marilor proprietari, ca de altfel și ale arendașilor, au fost jefuite, dărimate sau incendiate, o parte însemnată a bunurilor fiind însușită de răsculați. Pe alocuri țăranii au devenit adevărați stăpini ai moșiilor abandonate de proprietarii și arendașii refugiați, iar în majoritatea cazurilor obligațiile către proprietate au rămas neachitate.

Referitor la data exactă a declanșării răscoalei, în lucrarea citată, V. Dumitrescu, dispunând de o sursă documentară limitată, ce a constat dintr-un memoriu al secretarului punctului de graniță Gruia, martor ocular la evenimente care fac obiectul analizei noastre — afirmă că răscoala a izbucnit la 5 decembrie 1853 în satul mehedintean Gruia, de unde s-a extins în statele Salcia, Pătulele, Cușmir și alte localități din Mehedinți, răsculații devastând mai multe conace din plășile Cîmpul și Blahnița ⁷. Izvoarele de arhivă atestă, însă, că răscoala s-a declanșat din satul Salcia și cu toate că nu este precizată data, se poate afirma că, evenimentele au început cu câteva zile mai înainte, fapt ce reiese din analiza informațiilor oferite de documentele cercetate. Ancheta judiciară întreprinsă în 1856, cu prilejul proceselor intentate răsculaților de proprietari și arendași în scopul obținerii unor eventuale despăgubiri, a evidențiat că ridicarea la luptă a început în satul Salcia, extinzându-se apoi și în alte sate mehedintene de margine.

În acest sens, concludentă este afirmația procurorului județului Mehedinți care arăta, în fața instanței, că: „Prin cuprinderea acestei practici [judiciare] și din exacta cercetare ce am făcut cu mergerea mea în acele mai multe sate [răsculate], am dovedit că exaltația de care este vorba s-a început mai întâi de către locuitorii și grănicerii satului Salcia, cu ridicarea arendașului și a slugilor lui de i-au dus la Calafat și cînd au și jefuit conacele arendașului și d-lui Constantin Cazan, tot din acel sat și d-lui Dumitru Gheorghiu, arendașul moșiei [...] ce este alături cu Salcia, s-au molipsit mai multe sate, dintre care locuitorii satului Gîrla Mare” ⁸. Într-adevăr, imediat după cei din Salcia, mai precis la 4 decembrie 1853, s-au răsculat țăranii și grănicerii din Gîrla Mare. În 1855, Costache Oteteleşanu, proprietarul moșiei Gîrla Mare și arendașul moșiei Gîrla Mică, se plîngea autorităților, acuzînd țăranii chiriași de pe moșia sa „pentru pagubile ce s-ar fi făcut la 4 decembrie 1853 pentru spargerea casei la acea moșie, ce au urmat-o tilhărește cu arme, luîndu-i îngrijitorul de l-au dus la Calafat, la turci, au luat tot ce au avut în casă, în prăvălie, de la han, finuri, dobitoace, bani, zaptisind și toată moșia pe socoteala lor, nevrînd să-și îndeplinească nici condițiile depuse la Casa Sfatului

⁶ V. Dumitrescu, *Op. cit.*, p. 19.

⁷ *Ibidem*, p. 24, 26, 33.

⁸ Arh. St. Buc., fond Ministerul de Război, 1856, f. 113.

pentru datoriile proprietății⁹. Acțiunea țăranilor din Gîrla Mare a fost pornită în momentul în care unul dintre arendașii moșiei Pătulele s-a deplasat împreună cu subcîrmuitorii plășilor Cîmpu și Blahnița spre a constata pagubele provocate prin tăierea pădurii moșiei de către săteni, nemulțumirea tuturor locuitorilor manifestîndu-se prin izgonirea reprezentanților autorității asupra căroia s-au tras, chiar focuri de armă. După această intervenție energică, țăranii s-au întors în sat, au înconjurat curtea proprietarului, unde au găsit doar pe epistatul Nicolae Diculescu, pe care l-au ridicat și l-au dus la Calafat¹⁰.

Aproape în același timp s-au răzvrătit și țăranii din Gîrla Mică, dărîmînd conacul, spărgînd magaziile proprietății din care și-au însușit toate produsele și refuzînd „să-i facă arendașului semănăturile”, conform contractului de învoială¹¹.

În seara zilei de 5 decembrie 1853, grănicerii și țăranii din Gîrla Mare, Gîrla Mică, Pristolu și Gruia, conduși de Gheorghe Scurtulescu și fiul său, Pîrvu, din satul Pristolul, precum și de alți conducători ai răsculaților considerați de autorități drept „cei mai xaltați”¹², au atacat locuința unuia dintre arendașii moșiei Pătulele, care locuia în satul Gruia. Răsculații au înconjurat clădirea și au tras „mereu, pînă la ziuă” cu armele asupra locuinței arendașului, căpeteniile lor cerîndu-i acestuia și celor care îl însoțeau să se predea. În aceste condiții — după cum avea să recunoască mai tîrziu, cu prilejul anchetei, însuși arendașul — „văzînd că nimeni nu vine în ajutor și noi orice împotrivire am fi făcut, tot erau în pericol de a ne pierde viața, am fost siliți de ne-am lăsat în voința lor și ei numaidecît ne-au pus în două trăsuri și escortați de 11 grăniceri ne-au pornit la Calafat”¹³. Cu toate că cei arestați erau sub pază, în momentul în care au trecut prin satul Salcia, arendașul și ceilalți oameni ai săi au fost atacați de localnici, între care se aflau pînă și femei, toți fiind înarmați cu „topoare, ciomege și arme”¹⁴, fapt ce dovedește că revolta țăranilor nu se potolea odată cu alungarea de pe moșii a celor vinovați de situația lor. În același timp, faptele dovedesc că, și în cazul răscoalelor ce fac obiectul studiului nostru, poate fi evidențiată solidaritatea celor ridicați la luptă, această unitate de acțiune fiind una din caracteristicile tuturor mișcărilor sociale desfășurate de-a lungul secolului de țărănimea română.

Amploarea și intensitatea răscoalei demonstrate atît de aria ei largă și participarea numeroasă a țăranilor, cît și de efectele acțiunilor întreprinse, pot fi ilustrate prin intermediul documentelor de arhivă, în acest sens semnificativ fiind raportul comandantului punctului de grănicerie Gruia, care arăta inspectorului cordonului Dunării că atunci cînd s-au răscolat grănicerii pichetele au rămas pustii, iar cancelaria punctului a trebuit să fie transportată la Balta Verde¹⁵.

⁹ Ibidem, dosar 1288/1855, f. 1.

¹⁰ Ibidem, dosar 483/1856, f. 104, 113.

¹¹ Ibidem, dosar 1288/1855, f. 1.

¹² Ibidem, dosar 483/1856, f. 31.

¹³ Ibidem, f. 79.

¹⁴ Ibidem. †

¹⁵ Art. St. Buc., fond Ministerul de război, Inspectoratul de grănicerie, dosar 507/1854, f. 1.

La fel de edificatoare sînt și documentele rezultate în urma proceselor intentate mai tîrziu țăranilor, acestea dovedind că în timpul evenimentelor răsculații au atacat chiar și sediile autorităților de plasă, realitate recunoscută de grănicerii din satul Pătulele, care în timpul anchetei ulterioare afirmau că: „văzînd pe Scurtulescu și tovarășii lor în capul a patru-cinci sute de grăniceri și locuitori din satele grănicere viind în satul lor . . . atît le-au trebuit și lăcuiitorilor satului nostru că . . . s-au sculat și au mers la curtea arendașului . . . cînd tot atunci au călcat și tachtul subcîrmuirii”¹⁶ plășii Cimpului.

Demn de remarcat este și faptul că, uneori, ca și în timpul revoluției de la 1848, la acțiunile întreprinse de țărani răsculați au aderat și alte categorii sau pături sociale, între acestea figurînd și preoții care au contribuit la mobilizarea sătenilor. Așa au procedat, de pildă, preoții Marin din satul Pătulele, Dinu din satul Pristolul, Enache din satul Izvoarele, care, după aprecierea unor comandanți ai trupelor țariste de ocupație, au avut „o urită purtare . . . răzvrătînd pe locuitori”¹⁷. În unele sate din Mehedinți răsculații au avut o poziție deschisă chiar și împotriva trupelor ocupante, astfel procedînd țărani din Izvoarele, care au refuzat să presteze transporturile necesare armatei cantonate în zonă¹⁸.

Ca urmare a mișcărilor desfășurate în județul Mehedinți, circa 13 proprietari și arendași, însoțiți de oamenii aflați în slujba lor, au fost sechestrați și transportați la Calafat sub acuzația de a fi „ciocoi împotriviții fericirii locuitorilor”¹⁹. După ce au stat sub supravegherea comandantului otoman de la Calafat, aceștia au fost transportați la Vidin, unde cei mai mulți au rămas „la închisoare timp de 14 zile”²⁰. Unul dintre arestați, Nicolae Diculescu, epistatul moșiei Gîrla Mare, a fost menținut în detenție, la Vidin, o perioadă de 4 luni²¹, iar postelnicul Matei, la două luni după părăsirea aceleiași închisori, a decedat din cauza loviturilor „ce-i făcuseră grănicerii”²². Răscoala a cuprins și sate de pe marginea Dunării, din alte județe ale Olteniei. Bunăoară, țărani din Ciuperceni, plasa Cimpul, județul Dolj, au atacat conacul moșiei arendate lui Iancu Coandă, provocînd pagube și împrejurimilor conacului²³, materialele sus-trase găsindu-se la un număr de 51 săteni.

Pentru a priva trupele țariste de produsele necesare hranei, țărani din Ciuperceni au ridicat vitele, porumbul și grîul ce le aparțineau, atît lor, cît și arendașului, și le-au trecut în ostrovul Calafatului. Produsele din pătulele de rezervă, în cea mai mare parte, au luat aceeași destinație, iar cantitatea ce n-a putut fi ridicată a fost împrăștiată pe cîmp. Ca urmare, cinovnicul atașat pe lingă armata rusă, raporta Cîrmuirii de Dolj că „în Ciuperceni nu a găsit nimic”²⁴.

¹⁶ Ibidem, f. 95.

¹⁷ Arh. St. Craiova, fond Prefectura județului Dolj, dosar 41/1854, f. 321, 322, 370, 371.

¹⁸ Arh. St. Buc., Colecția microfilme, Franța, rola 5, c. 4—5.

¹⁹ Idem, fond Ministerul Justiției, Penale, dosar 483/1856, f. 31.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, f. 16.

²² Ibidem, f. 79.

²³ Arh. St. Craiova, fond Prefectura județului Dolj, dosar 39/1854, f. 462—463.

²⁴ Ibidem, dosar 41/1854, f. 518.

Între satele doljene răsculate, menționate de documentele de arhivă, mai figurează Moșăței și Fintina Banului,²⁵ unde, arendașul — după cum constata subcîrmuitorul plășii Cimpul în timpul anchetei — „la cea dintîi ivire a evenimentelor, văzîndu-se amenințat de împrejurări neașteptate, au fugit de la moșie, lăsînd toate veniturile ce putea să adune în voia și în mîna chiriașilor, care . . . au întrebuițat venitul moșiei”²⁶. Pînă în luna iunie a anului 1854, din cauza „împrejuirilor viemii”, arendașul n-a îndrăznit să se reîntoarcă la moșie”²⁷.

Nici reprezentanții autorităților sătești nu au scăpat de amenințarea răsculaților, fapt dovedit alît de cazul lui Dumitru Mateescu, funcționar la sfatul sătesc din Cetate, care a fost nevoit să-și părăsească locuința retrăgîndu-se în satul Risipiți²⁸, cît și de evenimentele petrecute în satul Braniște (județul Dolj), unde au sosit 80 de grăniceri care l-au ridicat pe pomojnicul subcîrmuirii locale trecîndu-l peste Dunăre²⁹.

Evenimentele desfășurate în iarna anilor 1853—1854, prin proporțiile atinse, la un moment dat, au ridicat probleme deosebite autorităților care au fost nevoite să aplice măsuri dintre cele mai drastice în vederea evitării extinderii spiritului revoluționar de la 1848. Tocmai de aceea, pentru reprimarea răscoalei s-a recurs, mai întîi, la sprijinul trupelor țariste și, apoi, la serviciile colonelului contrarevoluționar Ioan Solomon cărui i s-au pus la dispoziție detașamente de cazaci și i s-a dat imputernicirea de a acționa fără cruțare. La sfîrșitul lunii decembrie 1853 comandanții punctelor de graniță raportau inspectorului cordonului Dunării despre dezarmarea grănicerilor răsculați. Cu toate acestea, așa cum reiese dintr-un raport din 28 decembrie, al comandantului punctului Gruia, „pichetele erau pustii” în continuare, iar satele „încă nepotolite”.³⁰ Menținerea unei asemenea situații se explică, în primul rînd, prin intensitatea acțiunilor întreprinse de țărani, la care se adaugă faptul — demonstrat de același document — că unii grăniceri, evitînd, măsurile represive, reușiseră să treacă Dunărea, unde încercau să se reorganizeze pentru a continua lupta³¹.

Dealtfel, întreaga operațiune de reprimare a răscoalei s-a desfășurat deosebit de greu, deoarece, în majoritatea cazurilor, ca de exemplu în satul Izvoarele, unde s-a deplasat însuși colonelul I. Solomon însoțit de 200 cazaci, țărani nu s-au lăsat intimidăți de prezența armatei, a cărei intervenție a generat „o luptă singeroasă”, în urma căreia „s-au masacrat femei și copii, dar avantajul a rămas de partea țăranilor cărora li s-au adăugat grănicerii”³². Evenimente asemănătoare s-au petrecut în alte două sate mehedintene care au fost supuse unui atac susținut, încît n-a scăpat „nici copilașul în fașe”³³, colonelul I. Solomon comandînd

²⁵ Ibidem, f. 385.

²⁶ Ibidem, f. 738, 747.

²⁷ Ibidem, f. 463, 468.

²⁸ Ibidem, f. 12.

²⁹ Ibidem, f. 209.

³⁰ Arh. St. Buc., fond Ministerul de război, Inspectoratul de grăniceri, dosar 507/1854, f.1.

³¹ Ibidem.

³² Idem, Colecția microfilme Franța, rola 5, c. 4—5.

³³ Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori din exil*, cu note de N. B. Locusteanu, București, 1893, p. 331.

un corp militar dotat cu două tunuri³⁴. Intervenția brutală a armatei l-a determinat pe însuși domnitorul Barbu Știrbei să constate că I. Solomon a manifestat o atitudine „violentă și inumană față de locuitori”³⁵.

Cu prilejul operațiilor de reprimare, în rîndul răsculaților au fost efectuate mai multe arestări. Între 7 decembrie 1853 și 4 ianuarie 1854, autoritățile administrative românești și cele militare rusești au arestat în Oltenia 45 de conducători ai răscoalei, acuzați de „pricini politice”, fiind apoi depuși la închisoarea Craiova³⁶. Ulterior, la aceeași închisoare au mai fost trimiși alți cinci răsculați (din satele Poiana și Bechet — județul Dolj, Potelu și Vădăstrița — județul Romanati)³⁷. Măsurile similare au fost luate și împotriva unor căpetenii ale grănicerilor care erau depuși la arestul „obahtului rusesc” din Craiova³⁸. În cele din urmă, grănicerii arestați au fost trimiși la București, judecați de o comisie ostășească și condamnați la „muncă silnică pe viață”³⁹, după retragerea armatei țariste din principate fiind grațiați⁴⁰.

Inițial, țărani răsculați aflați în închisoarea Craiovei, după ce au primit cîte „15 lovituri de nuiele”, au fost eliberați. La scurt timp, însă, ca urmare a cererii comandanților trupelor de ocupație din Oltenia, căpeteniile țăranilor și grănicerilor răsculați împreună cu familiile și avutul lor au fost strămutate, fixindu-li-se domiciliu forțat în satele din jurul Craiovei, unde li s-a impus o severă supraveghere din partea autorităților sătosești⁴¹. Familiile respective au revenit la casele lor după ce autoritățile județului Dolj au părăsit Craiova, spre sfîrșitul lunii aprilie 1854, odată cu retragerea trupelor țariste din Oltenia⁴².

Ulterior, la începutul anului 1856, în urma reclamațiilor formulate de mai mulți proprietari și arendași care cereau să fie despăgubiți pentru pagubele provocate în timpul răscoalei, au fost arestați din nou și trimiși în instanță, Purvu Pîrvulete, Gh. Sultan și Matei Eni din Gîrla Mică, Alexandru Negrea, Ilie Marinaș, Dinu Radu Sfeti și Vasile Guran din Gîrla Mare, considerați drept principalii conducători ai țăranilor răsculați. Procesul a fost deschis la Tribunalul județului Mehedinți, arestații stînd la temnița de aici patru luni, după care au fost trimiși la închisoarea Craiovei, procesul continuînd să se judece la Curtea de Apel. Cei aflați în detenție au rămas aici pînă la 18 ianuarie 1859, deci timp de patru ani, după care s-a pronunțat sentința, conform căreia urmau să fie „apărați de o ıce penalitate și slobozi în ale lor”, deoarece „după începerea păcii s-au dat amnistie pentru toate greșelile sau faptele oamenilor”⁴³.

Deși înăbușită, răscoala grănicerilor și țăranilor din iarna anilor 1853 — 1854, a fost continuată prin acțiunile care au luat amploare, înol-sebi, după retragerea trupelor țariste dincolo de Olt, cînd țărani și gră-

³⁴ Nicolae Iorga, *Corespondența lui Știrbei Voia*, vol. I, București, 1904, p. 511.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Arh. St. Craiova, fond Prefectura județului Dolj, dosar 41/1854, f. 202 — 204.

³⁷ *Ibidem*, f. 703.

³⁸ *Ibidem*, dosar 13 1854, f. 20, 21, 24.

³⁹ *Ibidem*, f. 24, 23, 41.

⁴⁰ Arh. St. Buc., fond Ministerul Justiției, Penale, dosar 182 1854, f. 3.

⁴¹ Arh. St. Craiova, fond Prefectura județului Dolj, dosar 41/1854, f. 201, 235 — 236.

⁴² *Ibidem*, dosar 13 1854, f. 118.

⁴³ *Idem*, fond Curtea de Apel Craiova, dosar 41/1858, f. 1 — 2; 255 — 256.

nicerii s-au constituit în cete înarmate, atacînd proprietarii și arendașii, cărora le-au luat bunurile⁴⁴.

Starea de nemulțumire ce s-a menținut în rîndul maselor este sugestiv demonstrată într-o scrisoare din 8/20 aprilie 1854 adresată surorii sale, Alexandrina de Gheorghe Gh. Magheru, fiul generalului Magheru, în care se menționa că țaranii și grănicerii, mai cu seamă cei care se retrăseseră peste Dunăre, unde se aflau exilații, „s-au dus să se facă haiduci, căci altă speranță nu le-a mai rămas”⁴⁵.

Înscrisă în complexa luptă de clasă a maselor populare împotriva asupririi, răscoala grănicerilor și țăranilor din iarna anilor 1853—1854 a constituit un moment de seamă în cadrul procesului secular de afirmare a țăranimii „ca o clasă socială revoluționară”, ca „cea mai importantă forță socială a progresului”⁴⁶, după cum se afirmă în *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*.

⁴⁴ Idem, fond Prefectura județului Dolj, dosar 1 1854, f.1.

⁴⁵ Idem, fond Gheorghe Magheru, LXI bis 52.

⁴⁶ *Programul PCR de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. Politică, București, 1975, p. 31.

MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE CONSACRATE ANIVERSĂRII BICENTENARULUI MĂRII RĂSCOALE POPULARE CONDUSĂ DE HOREA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN

În ziua de 26 octombrie 1984, la București a avut loc sesiunea științifică națională „Răscoala din 1784 — expresie a dezvoltării conștiinței naționale a poporului român, a luptei sale pentru dreptate socială și eliberare națională”. Au participat academicieni, oameni de știință, artă și cultură, generali și ofițeri superiori, cadre didactice și studenți.

În cadrul sesiunii au fost prezentate comunicările: *Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu cu privire la rolul țărânimii ca forță de bază în lupta poporului român pentru păstrarea și afirmarea ființei naționale și apărarea gliei strămoșești, pentru dreptate socială, unitate și independență de stat*, de acad. Ștefan Pascu, președintele Secției de științe istorice a Academiei Republicii Socialiste România; *Marca răscoală a țărânimii române sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan — expresie a dezvoltării istorice unitare a poporului român, a afirmării conștiinței naționale, a dreptului său istoric de a fi stăpîn în propria sa țară* de prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”; *Caracterul popular social și național al programului de luptă revoluționară al mării răscoale din 1784; efectul ei asupra dezvoltării ulterioare a societății românești* de general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, adjunct al ministrului apărării naționale, președintele Comisiei române de istoric militară; *Dimensiunea europeană și ecoul internațional al mării răscoale populare conduse de Horea, Cloșca și Crișan* de prof. univ. dr. Vasile Cristian, decanul Facultății de istoric-filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași; *Partidul Comunist Român — continuatorul tradițiilor revoluționare de luptă ale țărânimii pentru apărarea unității și integrității patriei, pentru transformarea revoluționară a societății românești* de Ion Popescu-Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R.; *Politica Partidului Comunist Român privind dezvoltarea și modernizarea forțelor de producție temelie a întăririi unității și coeziunii întregului popor, a omogenizării societății noastre socialiste* de prof. univ. dr. Dumitru Ghișe, directorul Editurii Politice.

Sesiunea a evidențiat în mod pregnant că în lumina documentelor partidului nostru a tezelor și orientărilor de excepțională însemnătate cuprinse în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu, privind elaborarea istoriei unitare a poporului român, studierea și valorificarea minunatelor tradiții de luptă multimilenară pentru libertate, unitate și neatîrnare, pentru dreptul de a fi stăpîn în vatra strămoșească, istoria a căpătat dimensiuni noi, ceea ce a făcut și face din această știință fundamentul oricărei activități ideologice, teoretice și politic-educative.

În sesiune s-a reliefat că marea bătălie revoluționară a țărânimii române din Transilvania de acum două secole a marcat o etapă importantă în lupta românilor pentru cucerirea drepturilor istorice sociale și naționale, a deschis seria revoluțiilor viitoare care au marcat etapa realizării României moderne. Ea a transmis peste veacuri vigoasele tradiții revoluționare ale țărânimii, care, preluate și dezvoltate de clasa muncitoare, de toate forțele progresiste ale națiunii, au determinat un puternic flux revoluționar ce a culminat cu revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă — actul unirii energiilor creatoare ale întregului popor român, angajat cu toată ființa sa în făurirea celei mai drepte și mai luminoase societăți, societatea socialistă.

Într-o atmosferă de puternic entuziasm, participanții la sesiune au adoptat textul unei telegrame adresate C.C. al P.C.R., tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România.

Cu acest prilej a fost deschisă expoziția „Răscoala din 1784 în conștiința poporului român”, organizată de Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România și Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România. Fotografii, date sintetice, obiecte sugerînd evenimentul de acum 200 de ani ilustrează convingător rolul istoric al țărănimii în dezvoltarea poporului român, cauzele, desfășurarea, urmările și ecoul internațional al mării răscoale populare din 1784. Tradiția răscoalei în lupta revoluționară a Partidului Comunist Român, a forțelor patriotice pentru apărarea libertăților democratice, a păcii și suveranității naționale, înfăptuirea idealurilor acesteia în România socialistă, în Epoca Ceaușescu, epoca cea mai înfloritoare din istoria țării, sînt idei majore ce structurează, de asemenea, expoziția.

La festivitatea de deschidere au luat parte oameni ai muncii din Capitală, activiști de partid și de stat, oameni de știință, artă și cultură, studenți și militari.

În ziua de 31 octombrie 1984, la București, sub egida Secției de Științe istorice a Academiei Republicii Socialiste România s-a desfășurat programul „Zilele academice istorice”, consacrat împlinirii a 200 de ani de la marea răscoală din 1784. Cuvîntul de deschidere a aparținut acad. Ștefan Pascu, președintele Secției de științe istorice a Academiei R.S.R. În continuare s-au prezentat următoarele comunicări: *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan -- importanța ei în istoria poporului român de acad. Ștefan Pascu; Transilvania și conștiința națională românească în secolul al XVIII-lea de prof. univ. Gh. Platon; Organizarea oștirii lui Horea de colonel Gheorghe Tudor; Rolul mișcării lui Horea în procesul de modernizare a societății și a încheierii națiunii române de prof. univ. dr. Vasile Curticăpeanu; Personalitatea lui Horea în conștiința populară de Alexandru Dobre; Revoluția lui Horea reflectată în literatura română de Maria Platon.*

Cu același prilej a avut loc un moment editorial cu care ocazie au fost prezentate publicului cele mai recente apariții ale Editurii Academiei și Editurii Militare, consacrate evenimentului aniversat, iar în sala de expoziții a Bibliotecii Academiei R.S.R. a avut loc vernisajul unei expoziții omagiale cu tematica adecvată momentului 1784.

În zilele de 26 și 27 octombrie 1984, la Deva și Brad a avut loc simpozionul științific „200 de ani de la răscoala țăranilor condusă de Horea, Cloșca și Crișan” organizată de Consiliul de educație politică și cultură socialistă al jud. Hunedoara, Comitetul de cultură și educație socialistă al jud. Hunedoara și de Muzeul județean Hunedoara—Deva.

În ședința plenară, desfășurată în ziua de 27 octombrie 1984, în orașul Brad au fost prezentate următoarele comunicări: *Marea răscoală a lui Horea, Cloșca și Crișan, moment important în lupta poporului român pentru dreptate socială și libertatea națională; Istoria prezentă a jud. Hunedoara în anul Congresului al XIII-lea al Partidului Comunist Român, de Radu Bălan, prim secretar al Comitetului județean Hunedoara al P.C.R.; Însemnătatea istorică a revoluției populare conduse de Horea de acad. Ștefan Pascu; Transilvania și conștiința națională românească în secolul al XVIII-lea de dr. Gheorghe Platon (Iași); Semnificația națională a răscoalei lui Horea de dr. Pompiliu Teodor (Cluj-Napoca); Zarandul — principalul focar al răscoalei țăranilor români conduși de Horea, Cloșca și Crișan de Ioachim Lazăr (Deva); Dimensiunea europeană a mișcării revoluționare conduse de Horea la 1784 de dr. Gheorghe Zaharia (București); Ecoul revoluției conduse de Horea în 1784, în Portugalia, după documente inedite de dr. Constantin Șerban (București); Monumente și alte însemne memoriale dedicate revoluției românilor din Transilvania din 1784 și ilustrațiilor săi conducători de dr. Florian Tucă (București); Adunarea țăărănească de la Mesteacăn-Brad, jud. Hunedoara (3 octombrie 1784) de dr. Nicolae Edroiu (Cluj-Napoca).*

În secțiunea I-a, „Răscoala lui Horea în documentele vremii” au fost prezentate următoarele comunicări: *Un document privind cauzele emigrărilor din Țara Hașegului în preajma răscoalei lui Horea (1772) de Vasile Ionaș (Deva); Conscripția militară din vara anului 1784, prolog al răscoalei lui Horea (august—octombrie 1784) de Mihai Cerghedean (Deva); Drumul zărândeian al răscoalei lui Horea de Ioan Domșa (Arad); Atacul asupra Devei — moment culminant al revoluției populare conduse de Horea de Ion Frățilă (Deva); Execuțiile de la Deva din 8—9 noiembrie 1784 de Olimpia Palamariu (Deva); Documente bihorene inedite cu privire la răscoală lui Horea de Gheorghe Gorun (Oradea) Însemnările unui medic din Orăștie din timpul și despre răscoala lui Horea de Egön Dorner (Cluj-Napoca); Căpitani răscoalei din 1784—1785 la Alba Iulia de dr. Gheorghe Anghel (Alba Iulia); Ancheta desfășurată la Baia Mare (ianuarie—martie 1785) privind actele de solidaritate cu cauza răscoalei lui Horea de Viorica Ursu, Ioan Sabău (Baia Mare); Aspecte ale rolului cămătăriei în pauperizarea gospodăriilor iobăgești din Transilvania în anii imediați următori răscoalei lui Horea (1784—1785) de dr. Liviu Botezan (Cluj-Napoca);*

Contribuții privind bibliografia răscoalei lui Horea dr. dr. Liviu Ursușiu, Maria Ursușiu (Cluj-Napoca).

Secțiunea a II-a, „Răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan oglindită în literatură publicistică și artă” a grupat următoarele comunicări: *Însemnări manuscrise de pe cărți românești vechi referitoare la Horea și Avram Iancu* de Maria Basarab (Deva); *Răscoala lui Horea în lumina cronicelor în versuri contemporane* de dr. Ladislau Gyemant (Cluj-Napoca); *Noi cercetări privind ecoul răscoalei iărănești din 1784 în presa europeană (Anglia, Germania, Cehia)* de dr. Eugen Glück (Arad); *Ideile revoluționare ale lui Horea, Cloșca și Crișan în scrierile lui Samuil Micu. George Șincal, Petru Maior și Ioan Molnar Piuariu de Titus Furdui* (Cluj-Napoca); *Mărturii cu privire la elaborarea lucrării „Revoluțiunea lui Horea” oglindită în corespondența dintre Nicolae Densușianu și Francisc Hossu-Login (1879-1897)* de Stelian Mândruț (Cluj-Napoca); *Portretul lui Horea în literatura contemporană de Horia Stanca* (București); *Horea în dramaturgia contemporană* de Mihai David (Brad); *Monumente istorice care evocă răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan* de Ioana Cristach-Panait (București); *Mărturii iconografice ale răscoalei lui Horea la Brașov* de Luana Popa (Brașov); *Ceva aspecte particulare privind revoluția de la 1784 de Constantin Tănăsescu (Deva)*; *Răsunetul răscoalei lui Horea în Banat* de dr. Dan Popescu (Lugoj); *Caracterul răscoalei lui Horea. Prolog de manifestare a conștiinței naționale a românilor transilvani* de Mircea Gherman (Brașov).

Cu același prilej a fost lansat volumul *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea* de acad. Ștefan Pascu și a fost emisă o medalie jubiliară consacrată evenimentului aniversat.

Participantilor li s-a organizat o excursie documentară pe traseul evenimentelor de acum 200 de ani.

Manifestarea s-a constituit ca un veritabil omagiu adus luptei de acum două secole a înaintașilor pentru libertate și o viață mai bună și mai dreaptă.

Marian Stroia

CONFERINȚELE INTERNAȚIONALE „RĂZBOI ȘI SOCIETATE ÎN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE EST 1740—1920” DE LA BELGRAD ȘI BUCUREȘTI

Ultimele două conferințe din cadrul amplului program de cercetare „Război și societate în Europa centrală și de est în perioada 1740—1820” — inițiat și patronat de Brooklyn College din New York (președinte Robert Hess), au avut loc la Belgrad și București.

În capitala Iugoslaviei, lucrările conferinței s-au desfășurat în zilele de 19—21 septembrie 1984, cu sprijinul Facultății de filosofie, al Institutului de istorie și al Institutului de studii balcanice din Belgrad; tema conferinței a fost: *Europa central-răsăriteană în perioada războaielor balcanice 1912—1913*. După ședința de deschidere, în cadrul căreia a fost audiată comunicarea prof. Mihailo Vojvodić, *Serbia și războiul din 1912. Aspecte politice și diplomatice* au urmat trei cicluri de comunicări axate pe temele: *Societățile balcanice; Forțele armate și operațiile militare; Economia statelor balcanice*. Dintre cele aproape 30 de comunicări prezentate semnalăm: D. Djordjević (S.U.A.), *Societatea srbă în anii 1912—1913*; Milorad Ekmečić (Iugoslavia), *Războaiele balcanice și schimbările sociale în Bosnia și Herțegovina*; Samuel R. Williamson (S.U.A.), *Dimensiunea militară a relațiilor dintre Habsburgi și Romanovi în timpul războaielor balcanice*; Margot Ilegmann (R.D.G.), *Politica imperialismului german față de România în anii 1912—1913*; Constantin Vagalopoulos (Grecia), *Condițiile economice și sociale din Macedonia în ajunul războaielor balcanice*.

Delegația română, alcătuită din maior dr. Mihail E. Ionescu și dr. Fl. Constantinu, a prezentat următoarele patru comunicări; general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, *Societatea românească în ajunul constituirii statului național unitar*; colonel Constantin Căzânișteanu, *Potențialul militar al României în anii 1900—1914*; maior dr. Mihail E. Ionescu, *Economia românească și sistemul militar național în anii 1900—1914* și dr. Fl. Constantinu, *Interese economice și politice ale marilor puteri în timpul războaielor balcanice*.

Grație unei foarte bune organizări — în care contribuția prof. Dragan Živojinović a fost hotărâtoare — Conferința a oferit un cadru adecvat unor vii și fructuoase discuții, care au aprofundat raporturile dintre societățile sud-est europene, structurile lor militare și eforturile de constituire sau desăvârșire a statelor naționale. Mai mult decât la conferințele precedente, o

atenție deosebită a fost acordată desfășurării operațiunilor militare, mai ales în timpul primului război balcanic, fără însă ca autorii comunicărilor să alunceze în descriptivismul fastidios al luptelor și bătăliilor. Confrința de la Belgrad a relevat încă o dată că istoria militară câștigă în înțelegere prin permanența ei coroborare cu istoria ansamblului societății.

În zilele de 23—25 septembrie 1984 s-au desfășurat la București lucrările conferinței-bilanț a programului „Război și societate în Europa centrală și de est în perioada 1740—1920”, Colegiului Brooklyn asociindu-se aici Comisia română de istorie militară, prezidată de generalul-locotenent dr. Ilie Ceaușescu. În cadrul primei și dintr-o plină au fost prezentate comunicările: general-colonel dr. Constantin Olteanu, *Rolul țărănimii în războiul pentru independența României 1877—1878*; general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, *Societatea românească în fața realizării unui obiectiv vital — dobândirea independenței*; prof. Christoph Kirmich (S.U.A.), *Societatea din centrul și estul Europei față de cea vest-europeană (1740—1920)*; prof. André Corvisier (Franța), *Armata rusă văzută de ofițeri francezi în secolul al XVIII-lea*.

Lucrările conferinței s-au desfășurat apoi în cadrul a patru secțiuni: *Război și societate în Europa centrală și de est. Frontul intern (1740—1920)*; *Societatea central și est-europeană și războiul. Probleme militare (1740—1920)*; *Războiul și viața culturală în Europa centrală și de est (1740—1920)*; *Țăranii sub armă în Europa centrală și de est (1740—1920)* în care au fost prezentate circa 30 de comunicări.

Cum lesne se poate constata, confrința de la București a avut drept obiectiv desprinderea unor concluzii la capătul unei prin ce etape a programului care analizează relația dintre societate și fenomenul militar în aria și perioada amintite mai sus. Comisia română de istorie militară a asigurat o excelentă organizare, îngrijită de toți participanții, ceea ce a permis angajarea unui dialog pe cit de înflăcătat pe atât de fecund între participanți. Căpînia unanim împărtășită a fost că structurile militare și războiul trebuie investigate în cel mai amplu context socio-politic, în absența căruia, istoricul este redus la un eveniment narativ, dar nu explicativ.

În cadrul conferinței a avut loc de asemenea, cu prilejul împlinirii a 200 de ani de la marca răscoală populară, condusă de Horea, Cloșca și Crișan, o sesiune omagială cu participare internațională, în cadrul căreia au fost audiate comunicări ale istoricilor din România, S.U.A. și Italia, printre care: general-colonel dr. Constantin Olteanu, *Țărănimea — factor de bază în luptele poporului român pentru libertate, unitate și independență națională*; general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, *Revoluția condusă de Horea — etapă hotărîtoare în lupta de eliberare socială și națională*; prof. univ. dr. doc. Mihnea Gheorghiu, *Revoluția cea 1784 în creația literară și artistică*; dr. Gheorghe Zaharia, *Dimensiunea europeană a revoluției lui Horea*; prof. Radu Florescu (S.U.A.), *Ecoul revoluției lui Horea în lumea occidentală*; Iosif Constantin Drăgan (Italia), *Revoluția condusă de Horea în contextul istoriei românești*; acad. Ștefan Pascu, *Oastea lui Horea: structuri tradiționale — obiective revoluționare*.

Conferința de la București a fost un excelent prilej de contacte și schimburi de opinii între istorici din Bulgaria, Danemarca, Franța, Iugoslavia, Polonia, România, S.U.A. și Ungaria. În cadrul ei a fost adoptat un *Apel adresat colegilor istorici din toate țările*, în care, se spune, printre altele: „... slătim pe deplin convinși de necesitatea de a contribui, pe măsura posibilităților noastre, la promovarea nobilelor principii ale păcii și concordanței între toate națiunile lumii”.

Elorin Constantin, I

ȘTEFAN S. GOROVEI, *Petru Rareș (1527—1538, 1541—1546)*,
Edit. militară, București, 1982, 230 p.

Această nouă apariție în cadrul popularei colecții „Domnitori și voievozi”, ilustrează de la sine marele interes de care se bucură în istoriografia noastră personalitatea celui din urmă dintre Mușatinii de seamă. Ne exprimăm satisfacția că volumul apărut poartă semnătura unuia dintre cei mai cunoscuți și avizați medievști ai noștri, Ștefan S. Gorovei, care s-a aplecat cu respect și dragoste asupra personalității lui Rareș, dar în limitele aceleiași depline obiectivități științifice și profunde seriozități ce caracterizează totdeauna lucrările istoricului ieșean.

După ce în *Cuvînt înainte* (p. 5—8) sînt reliefate calitățile și realismul politic al domnitorului, „demn urmaș al lui Ștefan cel Mare și un precursor al lui Mihai Viteazul” (p. 7), în capitolul I „*De mult așteptam eu una ca aceasta...*” (p. 9—56) sînt descrise condițiile nefavorabile ale începutului domniei lui Petru Rareș: instabilitatea domniei, slăbiciunea ei față de marea boierime, accentuarea procesului de aservire a țărănimii, iar pe plan extern prăbușirea regatului Ungariei în mlaștinile de la Mohács (1526), fapt care a modificat substanțial raporturile de forță din zonă. În continuare, autorul analizează cu minuțiozitate originea și viața domnitorului înainte de anul 1527, respingînd ipoteza lui I. Ursu, conform căreia viitorul domn și-ar fi petrecut tinerețea la Istanbul, ca și pe cea a lui A. D. Xenopol, care l-a crezut pribeag în străinătate.

Fiind ales de sfatul domnesc, Petru Rareș l-a păstrat aproape neschimbat și nu a continuat represaliile lui Ștefăniță, dorind să fie „un pacificator al țării” (p. 8). Desigur, pentru acel început de domnie din vremuri tulburi, păstrarea aproape neschimbată a componenței sfatului domnesc a fost un act pozitiv, asigurînd o continuitate în politica țării. Credem însă că după consolidarea poziției domnului acest fapt a reprezentat o lipsă de prudență, cu repercusiuni grave, în raporturile cu marea boierime.

Grosul oștirii era alcătuit din rîndurile micilor proprietari și nu de puține ori, dintre aceștia se înălțau și marii demnitari. Orașele în care „majoritatea era tot populația româ-

nească” (p. 34) au cunoscut o epocă de avînt, crescînd producția meșteșugărească, intensificîndu-se comerțul, atît cel exterior, cît și cel de tranzit.

Oastea Moldovei a înregistrat efectivul cel mai mare atîns vreodată, în 1538 numărînd 70 000 de oameni. Mateiaș vistiierul declara în anul 1536 solului lui Carol Quintul că voievodul poate chiar să adune 60 000 pînă la 80 000 de ostași¹ în cazul unei campanii antiotomane (p. 39), deși, poate, cifrele respective trebuie cîșuate primate cu rezervă necesară, cum o face și autorul. Unii cronicari străini — Martin Bielski, Veráncsics — considerau că moldovenii din „oastea cea mare” nu aveau o pregătire militară specială, desigur în comparație cu cea a curtenilor sau mercenarilor, minunîndu-se de priceperea și dîrzenia lor. Explicația rezidă în faptul că încă de pe vremea lui Ștefan cel Mare „oastea cea mare” era periodic convocată, instruită și sever inspectată de domnitor însuși².

Pentru a obține unghiul nord-estic al Transilvaniei, bogat în aur și argint (minele Rodnei), Petru Rareș a dus tratative cu cei doi regi ai Ungariei, Zápolya și Ferdinand de Habsburg. Între timp domnitorul făcuse „o demonstrație de forță care să justifice condițiile pe care avea să le pună în cursul tratativelor. De aceea, în *balanța lor, Rareș și-a aruncat spada*” (p. 56).

¹ Este demnă de remarcat mărturia cronicarilor otomani Solakzade Mehmed Hemdedi și Müneğğimbași care estimează la 80 000 efectivul oastei Moldovei din anul 1538. Vezi *Tarih*, p. 150 și respectiv *Sahaif ül-ahbar*, p. 235, în Mihail Guboglu, *Cronici turcești privind țările române. Extrase. Vol. II. Sec. XVII — începutul sec. XVIII*, Edit. Academiei, București, 1974.

² Vezi informațiile lui Długosz în: Florea Stănculescu, Adina Berciu-Drăghicescu, *Istoria medie a României (secolele IX—XVI). Culegere de documente*, Tip. Univ. București, 1981, p. 170.

Capitolul al II-lea intitulat *De la Feldioara la Obertyn* (p. 57—100) începe prin descrierea campaniei din ianuarie — februarie 1529, decisă de domnitor, notează autorul, ca urmare a expediției otomane condusă de Süleyman Legiutorul în Ungaria, care va alunga pe Habsburgii din Buda. La Feldioara, oastea ferdinandistă a fost pusă pe fugă și întreaga ei artilerie capturată de vornicul Grozav (22 iunie 1529). După această strălucită victorie, secuii și nobilii români din Transilvania au părăsit pe Habsburgi, iar Ciceul a primit pircălab moldovean. După o nouă expediție — de data aceasta condusă de domnitorul însuși — Brașovul a recunoscut ca rege pe Zăpolya, dar în fapt „trece sub protecția domnitorului Moldovei” (nov. 1529), Petru Rareș primind și omagiul Sighișoarei.

După moartea doamnei Maria, îngropată la Putna (iunie 1529), domnitorul s-a recăsătorit cu prințesa sîrbă Elena-Ecaterina Brancovici, ce se tragea din voievozii țarilor Nemanizi, și avea întinse și importante legături de rudenie în nobilimea din centrul și răsăritul Europei. Prin căsătoria cu domnița Ana, domnitorul muntean Vlad Începutul (1530—1532) a devenit ginerele lui Petru Rareș, astfel că, remarcă autorul, domnul Moldovei căpătase o considerabilă influență asupra întregului teritoriu locuit de români.

Intervenit într-un moment de consolidare internă și de succese militare și diplomatice, conflictul domnitorului cu Polonia „a contribuit într-o largă măsură la deteriorarea poziției sale externe” (p. 79), și, am adăuga noi, a favorizat opoziția boierească. În lupta hotărâtoare de la Obertyn, armata condusă de Petru Rareș a fost înfrîntă. Cauzele, arată autorul, au fost oboseala trupelor după un marș forțat de o săptămînă, manevrele greșite ale domnitorului, folosirea arcebuзlor de către polonezi, bine protejați de o tabără înconjurată cu șanțuri și cu care legate între ele. Cu siguranță eficiența arcebuзierilor și a cavalericii grele poloneze ar fi fost serios compromisă de puternica artilerie moldovenească, dacă aceasta ar fi fost folosită cu pricepere.

Capitolul III (p. 101—139), sugestiv intitulat „Nu-mi voi cruța nici viața...”, continuă descrierea spinoaselor relații moldo-polone, în care ciocnirile, victorioase pentru domnitor, se succed tratativelor. În anul 1533 solii polonezi au reputat un succes important, încheind un tratat de pace cu sultanul. Atît Polonia cit și Poarta aveau în vedere conflicte iminente, cu Rusia (1534) și respectiv Iranul (oct. 1533), iar în Europa centrală interesele lor coincideau, fiind contrare Habsburgilor, fapt, pare-se, subapreciat de

Tratativele cu Ferdinand au fost finalizate în aprilie 1535, cînd Rareș i-a acceptat suzeranitatea, iar în luna mai cele trei țări române au semnat un „tratât defensiv de colaborare antiotomană” (p. 117).

Întors din campania iraniană (ian. 1536), sultanul i-a cerut domnitorului să dea oșteni pentru expediția împotriva Habsburgilor, promiîndu-i iertare pentru „episodul Gritti” și aprobarea sa în revendicarea Pocuției, dar Rareș a refuzat. Regele Sigismund al Poloniei, după terminarea războiului moscovit (1534—1537) a început pregătirile pentru atacarea Moldovei.

Motivarea politicii externe a domnitorului este sugestiv făcută de autor la sfîrșitul capitolului al III-lea: „ca și Mihai, Petru Rareș nu a avut de alcs decît între sultan și împărat. Alegerea a fost, în ambele cazuri aceași: suzeranitatea țării sale” (p. 139).

Capitolul IV „Pe un drum neumblat și aspru...” (p. 140—178) tratcăză tragice evenimente, în care Moldova a constituit ținta expediției sultanului, căruia „unii dintre boierii se adresaseră chiar, în ascuns, comunicîndu-i nemulțumirile lor” (p. 142). Contradicția între caracterul autorilor al domniei și marea boierime, care urmărea deținerea rolului politic hotărîtor în stat, a izbucnit tocmai atunci cînd toată țara ar fi trebuit să fie unită în jurul domnitorului. Un edificator exemplu al situației create pe meleagurile noastre — uciderea lui Radu de la Afumați (ian. 1529), care dusesese o politică net antiotomană — nu a fost luat drept avertisment de Rareș și, spre deosebire de părintele său, el a fost părăsit de boierii în momentul agresiunii otomane.

Pentru a opri armatele poloneze, domnitorul a fost nevoit să renunțe la Pocuția. Un prim val tătărăsc a fost înfrînt la Ștefănești, însă un grup de mari boierii a luat legătura cu Sokollu Mehmed Pașa, viitorul mare vizir, sîrb de origine, „înrudit cu soția lui Rareș” (p. 151). La Iași s-a făcut joncțiunea otomanilor cu forțele tătărăști³. Domnitorul, urmărit cu îndirjire de oponenții săi, a reușit cu greu să se refugieze la Ciceu. Moldova a pierdut Bugeacul și Tighina, iar Ștefan Lăcustă a fost impus la tronul țării de către sultan. Se inaugurează o nouă etapă în raporturile dintre Moldova și Imperiul otoman, caracterizată prin creșterea treptată a presiunii otomane pe

³ Credem că efectivul de 150 000 al oastei tătărăscă indicat de Verănesics este exagerat, mai aproape de adevăr fiind numărul de 50.000 notat de cronicarii otomani Solakzade Mehmed Hemeddi și Müneğğimbași, în Mihail Ghibuliu, *op. cit.*, p. 150, respectiv p. 253.

multiple planuri și avînd ca rezultat pierderea independenței *de jure* a țării⁴.

Autorul arată că Rareș, pentru a-și redobîndi tronul, nu avea altă alternativă decît împăcarea cu sultanul. Se pare că doamna Elena ar fi trimis lui Süleyman Legiuitorul o scrisoare în acest sens. Campania diplomatică dusă la Poartă, personalitatea sa excepțională și darurile prințiare făcute au netezit calea lui Rareș către recăpătarea tronului, el dînd dovadă de o calitate ce nu i se bănuise pînă atunci: răbdarea. Acordarea tronului lui Rareș în anul 1541, atrage atenția autorul, nu trebuie înțeleasă ca un act de „milă” (p. 177), explicația fiind necesitatea unui domn capabil în Moldova, care să „instăureze ordinea” și în Transilvania, Zápolya murind între timp (iulie 1540).

Capitolul V, „*După atîta trudă a sa...*” (p. 179—230) menționează atacarea teritoriilor otomane de către Ștefan Lăcustă, care în decembrie 1540 a fost omorît de boieri. A urmat domnia efemeră a lui Alexandru Cornea, care a fost executat de Rareș pentru îndrăzneala sa. În ianuarie 1541 Petru Rareș a primit însemnele domniei conșimțînd mărirea haraciului, de la 10 000 la 12 000 de galbeni (de fapt 15 000 de galbeni din anul financiar 1 mai 1541/1 mai 1542)⁵.

În a doua sa domnie, subliniază autorul, domnitorul „are aceleași dorințe și năzuințe”, dar manifestă „mai multă prudență” (p. 188) mai ales cîț Habsburgii nu au putut împiedica

⁴ Cf. Mihail Măxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Revista de istorie”, tom 32, 9/1979, p. 1732.

⁵ *Ibidem*, p. 1739.

crearea pašalicului de Buda, iar polonezii i-au transmis „doar cîteva promisiuni neangajante, refuzîndu-i ajutorul material” (p. 191). În țară Rareș a reintrodus prestigiul domniei, trădătorii au fost executați, iar pe plan extern domnitorul a întreprins o nouă expediție în Transilvania (iunie), capturînd pe locotentenul regal Mailath.

Consecvent în planurile sale de recîștigare a independenței țării, domnitorul a încheiat o alianță antiotomană cu prințul elector de Brandenburg, căruia i-a împrumutat suma uriașă de 500 000 de florini pentru pregătiri de război. Pentru a recăpăta posesiunile de la vest de Carpați și pentru a sprijini oștile germane, Rareș a intrat din nou în Transilvania (oct. 1542). Campania a fost „mai mult o demonstrație de forță” (p. 210), căci germanii s-au retras din Ungaria. O nouă alianță dinastică a fost încheiată cu domnul Țării Românești (iunie 1546) prin căsătoria domniței Chiajna cu Mircea Ciobanu.

Oștean temut, caracter voluntar „om politic al Renașterii” (p. 227), ctitor de cultură, iubitor de strălucire, iată numai cîteva aprecieri ale autorului asupra complexei personalități a domnitorului care „și-a găsit odihnă veșnică în frumoasa și eleganta ctitorie de la Probota” (p. 217).

Cartea se impune publicului larg și specialiștilor prin ansamblul documentării, profunzimea analizei, reliefața luptei poporului nostru pentru independență avînd drept conducător o personalitate de excepție, ce a rămas vie în conștiința românească. La toate acestea se adaugă alegerea cu iscusință a unor texte din izvoare și un stil clar și atractiv, ce dă farmec acestei lucrări.

Mircea Soreanu

Székely Oklevéltár (Diplomatarul secuiesc), seria nouă, vol. I, editat de Demény Lajos și Pataki József, București, Edit. Kriterion, 1983, 396 p.

De-a lungul cîvului mediu secuimea a avut o situație specială în Transilvania. S-a menținut ca un grup compact în care țărănimea liberă era numeroasă și păstrătoare a unor vechi tradiții care au conferit organizării ei militare, administrativ-teritoriale și judecătorești trăsături specifice. În același timp, datorită poziției geografice și a rolului jucat în sistemul defensiv al Transilvaniei, secuimea a fost permanent în contact cu românii din Moldova și Țara Românească, luptînd adesea împreună cu aceștia împotriva pericolului otoman. Așa se justifică interesul pentru cunoașterea societății secuiești, manifestat încă

din secolul trecut. Pentru a face accesibile cercetătorilor documentele referitoare la istoria seculilor, în 1872 s-a început editarea seriei vechi a colecției de izvoare „Székely Oklevéltár”, activitate care a continuat pînă în 1934 și s-a materializat prin opt volume. În condițiile dezvoltării științei istoriei, Demény Lajos și Pataki József, medievști de mare valoare, au inițiat reeditarea izvoarelor istorice secuiești în spiritul orientărilor noi. Ca urmare, și-au propus întocmirea unui corpus de documente în care alături de izvoarele inedite să fie reproduse în extenso cele nesatisfăcător publicate, iar cele tipărite în condiții

corespunzătoare și aflate în colecții accesibile să fie rezumate și însoțite de aparatul critic necesar. Deoarece numărul de documente este foarte mare și acestea cuprind referiri la multiple aspecte ale vieții economico-sociale, politice și culturale, realizatorii seriei noi își propun gruparea actelor pe anumite probleme cum ar fi dezvoltarea socială, ocupații, urbanizarea, relații culturale etc.

Seria nouă a colecției de izvoare se deschide cu editarea protocoalelor de judecată din Scaunul Odorhei, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Deși oferă bogate informații despre viața cotidiană — relațiile dintre oameni, relațiile din cadrul familiei, despre mentalitatea medievală, publicarea acestui tip de documente a fost anterior neglijată. De aceea, s-a preconizat editarea lor în primele trei sau patru volume ale colecției.

În primul volum au fost incluse protocoalele scaunelor de judecată, audierea de martori, sentințe de judecată, apeluri la forurile judecătorești superioare, însemnări privind angajarea de avocați, perceperea amenzilor din Scaunul Odorhei, între anii 1569—1591. Din punct de vedere cronologic, majoritatea informațiilor provin din anii 1589—1591, perioadă din care s-au păstrat 192 din cele 204 cuprinse în prezentul volum.

Parcursind protocoalele de judecată ni se dezvăluie o societate deosebit de complexă, frământată de o sumedenie de probleme, între care un loc central îl ocupă lupta pentru păstrarea libertății sociale și a pământului. În acest sens, semnificative sînt procesele lui Deák Tamás din Csehétfalva (Cehetel, jud. Harghita) și al lui Fazakas Lukács din Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc, jud. Harghita), amenințați cu aservirea. Frecvente sînt procesele pentru respectarea dreptului de folosință a pădurii, pășunilor, pentru perceperea corectă a impozitelor și respectarea dreptului de folosire a pământului satului (nyilföld).

În majoritatea cazurilor, procesele erau deschise individual, dar au fost și situații, ca în Pálfalva (Păuleni, jud. Harghita) în 1585, cînd sătenii l-au dat în judecată pe Kőrösi Mihály pentru încălcarea drepturilor lor.

În aceeași categorie trebuie incluse și documentele referitoare la situația țăranilor aserviți. Pe lângă faptul că li se încălca dreptul de folosire a pământului, s-au întîlnit cazuri cînd au fost răpiți, bătuți și uciși, ca de exemplu păstorul român Czoka Bokor din Dobófalva (Dobeni, jud. Harghita).

Un număr mare de protocoale ale scaunelor de judecată conțin relatări de la procese pentru moșteniri. Acestea pot fi importante surse pentru reconstituirea structurii familiei la secuii din evul mediu, pentru

ocazii erau implicați și menționați toți membrii familiei.

Din cauza sărăciei și a lipsurilor îndurate, oamenii solicitau împrumuturi în bani și grîne, în schimbul cărora își zălogeau loturile sau prestau diferite munci. Sărăcia i-a determinat pe unii la acțiuni extreme, ca furtul sau fuga din sat. Așa se explică de ce erau furați porci, vite și oi, iar în cazul jefuirii unei case erau luate slămina, griul, lemnele și finul. O singură dată se menționează și furarea banilor. De aici se constată sărăcia generală a maselor populare, lipsa de bani, hrană și lemne.

Subiectul altor procese a fost apărarea demnității în fața celor care prin insulte, injurii și bătaie urmăreau intimidarea consătenilor ori supușilor lor. Așa, de exemplu, Gelerd Antal din Almás (Merești, jud. Harghita) a fost bătut pentru a fi izgonit de pe lotul său. Uncoi neînțelegerile și abuzurile aveau consecințe dramatice, încheindu-se cu moartea uneia din părți. Documentele păstrează amintirea durerilor situației, de la moartea accidentală a lui Varga Tamás la răpirea și uciderea lui Czoka Bokor.

Prin problematica lor, protocoalele de judecată cuprinse în acest prim volum al colecției „Székely Oklevéltár” oferă imaginea unei comunități confruntate cu o serie întreagă de dificultăți care o determină să-și apere drepturile, bunurile și demnitatea în fața legii. Secuimea din a doua jumătate a secolului al XVI-lea — de după răscoala din 1562 — trăia în sărăcie și mereu amenințată cu pierderea libertăților tradiționale. Această stare de tensionare a determinat-o să caute diverse forme de rezistență.

Sub aspectul studierii populației, protocoalele de judecată permit cunoașterea mai aprofundată a structurii societății, a mentalității și comportamentelor. În acest sens se disting două categorii de documente: a) procesele în care este implicat tot satul. Cu acest prilej au fost menționați toți sau aproape toți bărbații maturi, indicîndu-se vîrsta și starea socio-juridică a lor, ceea ce oferă date noi despre structura pe vîrste și cea socială în mediul rural la sfîrșitul secolului al XVI-lea în zona locuită de secui; b) procesele de moștenire, cu ocazia cărora adesea se reconstituie arborele genealogic pînă cu trei-patru generații în urmă, de unde se pot trage concluzii referitoare la structura familiei secuiești, la relațiile dintre membrii ei. Te baza acestor documente se conturează imaginea unei familii nu prea numeroase — pînă la șase membri dar stabilă, un singur act relatînd despre destrămarea unei familii (documentul 180), și solidară. Remarcabilă este grija comunității pentru orfani și văduve de război.

În marea lor majoritate, documentele au fost scrise în limba maghiară, conform

mărturiilor, ceea ce le conferă o valoare deosebită ca surse pentru studierea limbii maghiare medievale, a graiului din Scannul Odorhei la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Documentele cuprinse în acest volum au fost editate în mod științific, fiecare fiind transcris ad litteram și însoțit de aparatul critic corespunzător. În final, un indice de nume și locuri complet și un indice tematic

deosebit de complex însoțesc actele, oferind un prețios ajutor cercetătorilor.

Primul volum al seriei noi a colecției de izvoare „Székely Oklevéltár” reflectă străduința editorilor de a realiza un diplomat al documentelor secuiști în cel mai riguros spirit științific, pentru a face accesibile actele necesare studierii societății secuiști de la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Șarolta Solcan

KEITH HITCHINS, *Studies on Romanian National Consciousness*, New York, Roma, Nagard Publisher, 1983, 259 p.

Numele lui Keith Hitchins este bine cunoscut de multă vreme istoricilor români. Contribuțiile sale privind istoria mișcării de emancipare a românilor transilvăneni — dintre care unele au fost traduse în limba română și tipărite în țara noastră¹ — se înscriu într-o direcție de cercetare tot mai puternic afirmată în istoriografia americană și care numără printre inițiatorii ei pe des citatul T. W. Riker². Volumul care face obiectul acestei prezentări reunește 12 studii care, cu excepția celui intitulat *Intelectualii români din Transilvania: Occidental și conștiința națională 1830-1848*, publicat acum pentru întâia oară, au văzut lumina tiparului în diverse periodice precum: „Slavonic and East European Review”, „Slavic Review”, „East European Quarterly”, „Südost-Forschungen”, „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, „Revue Roumaine d'Histoire” etc., precum și în volume colective de studii consacrate României sau Europei central-răsăritene tipărite în S.U.A.

Perfect familiarizat cu istoria Transilvaniei, istoricul american și-a consacrat cea mai mare parte a studiilor incluse în volumul de față eforturilor de eliberare națională a românilor transilvăneni, luptei lor pentru unirea cu frații de peste munți. Doar ultimul studiu este consacrat perioadei interbelice și privește rolul revistei „Gîndirea” în promovarea conștiinței naționale.

Limita cronologică de început a acestor cercetări o constituie secolul al XVIII-lea. În chip firesc atenția autorului s-a îndreptat asupra activității lui Inochentie Micu, cel

care a deschis lupta pentru egalitatea în drepturi a românilor cu celelalte „națiuni” politice din Transilvania. Hitchins subliniază corect că angajamentul lui Inochentie Micu față de unirea cu Roma, „era condiționat de îndeplinirea revendicărilor sale politice” (p. 12). El atrage atenția asupra semnificației pe care a căpătat-o în gândirea lui Micu conceptul de națiune. După cum se știe, în gândirea medievală, *natio* includea doar pătura privilegiată a unei comunități etnice. Dacă în memoriile sale din anii 1743—1744 Micu utilizează termenul de *natio* cînd se referă la cei care acceptaseră unirea cu Roma, cel mai adesea însă, conceptul de națiune se confundă cu întreaga comunitate etnică românească, a cărei vechime, caracter majoritar și maximă contribuție — în raport cu celelalte „națiuni” din Transilvania — la întreținerea aparatului de stat, prin plata dărilor o subliniază pe cit de des, pe atît de viguros. În concepția sa „baza comunității era etnică și nu religioasă” (p. 13). fapt ilustrat de sinodul de la Blaj convocat la 6 iulie 1744, la care au participat deopotrivă ortodocșii și uniții.

Un interes deosebit prezintă studiul său consacrat operei lui Samuil Micu Klein în cadrul luminismului românesc din Transilvania (tipărit și în *Cultură și naționalitate*, ed. cit., p. 7—29). Pentru autor luminismul a însemnat un punct de cotitură în istoria românilor transilvăneni. Samuil Klein a făcut un pas mai departe pe drumul deschis de Inochentie Micu: pentru el națiunea română nu mai este o realitate etnică limitată la interiorul arcului carpatic, ci ea trece dincolo de frontierele Transilvaniei și cuprinde întreg spațiul carpato-dunărean pe deasupra fragmentării sale politice.

După studiul *Cultul sacru al naționalității: intelectuali români și biserica din Transilvania 1834—1869*, urmează textul inedit, semnalat deja, privind influența occidentală asupra intelectualilor transilvăneni în perioada 1830—

¹ K. Hitchins, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj, 1970; Idem, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, 1972.

² Acad. A. Oțetea, *Un specialist american în istoria modernă a Transilvaniei*, în „Studii. Revistă de istorie”, t. 25 (1972), nr. 4, p. 823.

1848. Intelectualii, selectați de autor în cuprinsul acestui studiu sînt Timotei Cipariu, Simeon Bărnuțiu, August Treboniu-Laurian, Ioan Rusu, George Barițiu, Iosif Many, Aron Pumnul, Avram Iancu și Alexandru Papiu-Iliarian. Așa cum remarcă pe drept autorul, acești intelectuali, deși au contribuit la pătrunderea ideilor luminate, romantice și liberale din gîndirea occidentală, nu au fost niciodată occidentalizați în înțelesul unei totale integrări a gîndirii și acțiunii lor în categoriile enumerate mai sus. Hitchins îi consideră drept „pragmatici” care au selectat, indiferent de țara de origine și de perioada de timp, teoriile și informațiile care păreau cele mai potrivite propriei lor situații. Criteriile lor de selecție au fost conștiința națională, angajamentul la bunăstarea generală’ (p. 93).

După un scurt articol privind pe *Avram Iancu și revoluția europeană din 1848*, urmează un amplu studiu privind activitatea lui Andreiu Șaguna în decada imediat următoare revoluției din 1848, care la data publicării lui (1966) a constituit o cercetare preliminară în vederea elaborării mării monografii dedicată acestui luptător pentru cauza națională a românilor transilvăneni. Aceiași preocupări îi aparține și paralela dintre Andreiu Șaguna și Iosif Rajacić, patriarhul sîrb de la Carlowitz.

Următoarele două studii privesc lupta de emancipare a românilor transilvăneni în perioada pregătirii și realizării compromisului austro-ungar (1865—1869) și în momentul desfășurării congresului naționalităților din monarhia austro-ungară (1895).

De un interes deosebit prin bogatul material inedit este studiul consacrat atitudinii

socialiștilor români față de problema națională în Ungaria în anii 1903—1913. Dacă încheierea sa potrivit căreia sprijinul acordat de socialiștii români unirii Transilvaniei cu România s-a dovedit decisiv pentru că „prin acest act ei au refuzat să izoleze socialismul de cele mai profunde aspirații ale poporului lor” (p. 204), este corectă, afirmația sa privind caracterul rigid al internaționalismului promovat de P.C.R. în perioada interbelică păcătuiește prin ignorarea condițiilor create de imixtiunea Internaționalei a III-a în definirea poziției comuniștilor români în problema națională. Același viu interes îl prezintă și studiul *Socialiștii români și Republica Sovietică Ungară*. Autorul a perceput corect că marea majoritate a socialiștilor români a înțeles că „socialismul putea să se dezvolte în chipul cel mai eficace în cadrul statului național” (p. 226).

Întemeiată mai ales pe cunoașterea celor mai noi rezultate ale școlii românești de istorie, ca și pe utilizarea unor surse inedite, studiile reunite în volumul lui Keith Hitchins relevă continuitatea luptei românilor transilvăneni, populația autohtonă și majoritară din interiorul arcului carpatic pentru emancipare și unitate națională. Tipărindu-le în limba engleză, Editura Nagard a avut o inițiativă ce nu poate fi lăudată îndeajuns, întrucît asigură difuzarea într-o limbă de largă circulație a unor adevăruri fundamentale ale istoriei românești contestate de cei care sînt potrivnicii adevărului istoric.

Andrei Busuioceanu

Preussische Reformen — Wirkungen und Grenzen. Aus Anlass des 150. Todestages des Freiherrn vom und zum Stein, Berlin, 1982, 167 p.

Împlinirea a 150 de ani de la moartea lui Stein, reformatorului Prusiei începutului veacului al XIX-lea, a prilejuit editarea unui volum miscelaneu de către Academia de Științe din R. D. Germană. Volumul debutează prin studiul lui Helmut Bock, contribuție majoră a volumului: *Karl Freiherr vom und zum Stein. Obiective sociale și naționale ale guvernului său de reformă în epoca sistemului hegemonic napoleonic*. „Politica innoitoare burghez-eliberatoare a lui Stein — conchide Bock — a provocat în rîndurile poporului o activă participare la destinele națiunii. Ea a trezit forța afirmării de sine naționale, istoric necesară, deoarece nu doar în Anglia, în Statele Unite ale Americii și în Franța, ci și în Germania trebuia să se constituie politic o națiune. Reformatorul Stein a acționat de

aceea pentru un progres care, prin fixarea unor țeluri obiective și de perspectivă în vederea constituirii unui stat național burghez, slujea independența națională”. Ernst Engelberg și-a intitulat contribuția — de fapt cea dintîi participare la discutarea studiului lui Bock — *Dimensiunile istorice ale reformei prusiene în epoca revoluției sociale (1789 — 1871)*, el ocupîndu-se de reformele prusiene din 1807—1813 și de caracterul lor. Engelberg evidențiază însemnătatea edictului din 1807 pentru înlăturarea „paravanelor” dintre clase, deschizîndu-se o perioadă în care s-a putut trece de la imobilismul de clasă al feudalismului la „clasele mobile ale capitalismului”. Istoricul demonstrează că „revoluția de sus” a fost de fapt impusă printr-o stare revoluționară „de jos”. Mărturia invocată a tînărului, în

acea vreme, Leopold von Gerlach pentru caracterizarea celor trei curente ale voluntarilor războiului din 1813 — aristocrației, democrației și „anarhiștilor” — este deosebit de interesantă. Walter Schmidt prezintă competent în contribuția sa aprecierile lui Marx și ale lui Engles asupra locului istoric al reformelor din Prusia, istoricul urmărind ecoul evolutiv al acestora la clasiile materialismului dialectic și istoric. Contribuția lui Heinrich Scheel este polemică la adresa unor teze ale contribuției majore a volumului, în problema „revoluției de sus” și a dimensiunilor și consecințelor istorice ale reformelor din 1807-1813. Reinhard Brühl și-a intitulat studiul său *Stein — reformatorul militar*, evidențiind contribuția lui Stein la o accentuare a relației popor-armată. Hartmut Harnisch și-a consacrat studiul lui Stein ca „reformator agrar” și politicii agrare a bărbatului de stat prusian, arătând că Stein n-a realizat o reformă agrară în sens capitalist, dar că în schimb el a pregătit și a deschis drumul pentru o astfel de reformă. Klaus Vetter analizează în contribuția pozițiile nuanțate ale unei părți a nobilimii din Prusia față de reformele primelor două decenii ale secolului al XIX-lea. Johannes Irmischer se ocupă în studiul său de unele aspecte ale neumanismului în perioada

reformelor prusiene, furnizând interesante detalii asupra învățământului din epocă — universitar și „gimnazial”. Hans-Georg Werner consacră contribuția sa ecoului pe care Stein și era reformelor l-au avut asupra viziunii poetice a lumii la Ludwig Achim von Arnim, iar Hermann Klehner dedică pe a sa teme *Filozofia dreptului a lui Hegel între revoluție și reformă*. Un interesant studiu este și cel al lui Eckhard Müller-Mertens consacrat creării seriei Monumenta Germaniae Historica de către Stein. Wolfgang D. Fritz dă detalii în articolul său privind împrejurările care au dus la ridicarea statuii lui Stein în Berlin. Într-o scurtă contribuție, Helmut Bleiber discută problema influenței revoluției franceze, cea a poziției nuanțate a nobilimii față de transformarea stăpînitorilor feudali în moșieri capitaliști. Interesantul și utilul volum se încheie cu un *Cuvînt* al lui Helmut Bock. Culegerea în ansamblu, prin paralele istorice pe care le oferă, conține sugestii depășind în importanță cadrul istoriei germane și înscriindu-se problematic într-un cadru comparatistic european, prezentând înțreg interesul și pentru cercetătorii proceselor istorice care au stat la temeiul statului român modern.

Dan Berindei

JEAN-CHRISTIAN PETITFILS, *La vie quotidienne des communautés utopistes au XIX-e siècle*, Hachette, Paris, 1982, 319 p.

Ocupînd un loc distinct în evoluția gîndirii social-politice a proletariatului, teoria socialismului utopic corespunde „preistoriei” mișcării muncitorești. Primele experiențe de tip utopic nu au reținut atenția cercetării istorice decît într-o mică măsură. Politolog de formație, publicist prolific, Jean-Christian Petitfils¹ surprinde în lucrarea sa, aspecte puțin cunoscute din istoria comunităților de inspirație utopică. Autorul declară că nu a urmărit să întocmească o istorie detaliată a acestora, nici un eseu privind ideile dezvotate în cadrul lor. Utopiile anterioare secolului al XIX-lea au evocat „epoca de aur a comunismului primitiv”, opusă celei contemporane, martora unor contradicții violente, rezultat a revoluției industriale. Astfel, „...utopia a părăsit sfera abstracției și a intrat în politică...” (p. 10). S-a afirmat o nouă generație de gîndi-

tori utopici, care au tîns către valorificarea în practică a proiectelor lor. Conform opiniei autorului, ei au fost exponenții unui socialism „experimental”, „pacifist și nonviolent”, care a respins *revoluția și reforma*. Greșeala fundamentală a acestor gînditori a fost că „au crezut în bunătatea originală a omului, în posibilitățile sale nesfîrșite de perfecționare...” (p. 10).

Pe parcursul celor trei capitole din partea întia — *Colonii comuniste și socialiste, Încercări fourieriste, Comunități anarhiste*, Petitfils punctează cronologic principalele concepții utopice și „experiențele” în care ele s-au materializat. Comunitățile „socialiste și comuniste” au fost expresia unei „organizări birocratice avansate și a voinței de repartitie egalitară a bunurilor și produselor” (cf. p. 15). Proprietar al filaturii de la New Lanark, Robert Owen a gîndit și a încercat să aplice un proiect propriu de organizare comunitară — New Harmony în Indiana (S.U.A.). El a dorit să fondeze „o comunitate de egalitate perfectă, ...pe bază de independență mentală” (p.21). Deși a inițiat numeroase reforme economice, politice, administrative, juridice, gravele probleme financiare au determinat eșecul

acestei acțiuni. Gîndirea industrișului scoțian a catalizat „mișcarea comunitară americană” cu numeroase ramificații în statele New York, Ohio, Pennsylvania, Indiana, Tennessee. În Insulele Britanice, influența gîndirii lui Owen a fost extrem de fecundă, generînd așezările de la Orbinston (Scoția) Ralahine (Irlanda) Queenswood (Hampshire). Sub impactul ideilor sale, s-a afirmat Etienne Cabet, „teoreticianul intransigent al unui comunism integral” (p. 24). El a imaginat „un comunism de cazarmă”, fără nici o libertate individuală, în care oamenii apar, precum niște marionete docile în minile unei birocratii omnipotente, a cărui unic scop este să impună uniformitate” (p. 25). Din lucrările sale, transpare pacifismul virulent și tenta religioasă și sentimentală. Primele „experiențe”, inspirate din gîndirea lui, denumite și *icariene* s-au desfășurat în sudul Statelor Unite — Texas, Mississippi, Illinois. Ele au fost cele mai rezistente (1848—1895), atîngînd „recordul absolut de longevitate al utopiilor socialiste” (p. 28). Prestigiul de care s-a bucurat mișcarea icariană este demonstrat și de prezența unui birou de legătură al său în capitala Franței, închis în 1863. Petitfils include în rîndul comunităților socialist-utopice, și pe cele întemeciate de unele secte religioase lipsite de importanță din Anglia, Rusia, Germania, S.U.A. În America de Sud, Paraguayul a oferit condiții prielnice întemeierii unor forme comunitare. În 1893 la Villa Rica, australianul William Lane a inaugurat „*Paradisul muncitorilor*” sau „*Asociația coloniei cooperatiste din Noua Austrie*”. Aici s-a identificat „un socialism foarte simplu, foarte pragmatic, foarte anglo-saxon, care nu se interesează de ideologie și se rezumă la un sistem cooperatist și colectivist, în care puterea publică joacă un rol reglator” (p. 35).

Cercetînd „experiențele” de inspirație fourieristă, Petitfils caracterizează pe Charles Fourier, drept cel mai tumultuos, cel mai fascinant și, fără îndoială, cel mai „nebu” dintre gînditorii utopici din secolul al XIX-lea” (p. 37). Creatorul teoriei *lunii armoniei*, a propus *falansterul* drept celulă economică de bază a societății viitoare, „Comunitate agricolă și manufacturieră” (p. 41). O întreagă pleiadă de intelectuali au sprijinit ulterior ideile sale. De remarcat este că autorul lucrării amintește printre inițiativele de tip fourierist, falansterul de la Scăieni. „Cit despre Fourier, el s-a interesat cîtva timp de un proiect de falanster în România, la Scăieni, care a beneficiat de un început, grație acțiunii studentului *valah* (sub. ns). Teodor Mehtupciu Diamant” (p. 45). Moartea lui Fourier, în 1837 a deschis și criza gîndirii sale. S-au afirmat numeroase grupuri rivale — cel de la Paris, condus de Victor Considérant, cel

din provincie, și cel condus de Jean-Benoit Mure, care au reclamat conducerea mișcării. Curentul fourierist s-a impus în gîndirea socialist-utopică din Statele Unite, unde a apărut fourierismul american. Acest curent „amesteca temele școlii franceze și elementele extrem de disparate, prezente în cultura americană, precum: spiritul vechilor secte religioase de inspirație biblică, . . . reformismul pedagogic la lui Pestalozzi și Fellenberg și amintirile încă recente ale owenismului” (p. 48). Dominat de caracterul său eclectic, curentul american a avut străluciți teoreticieni în persoana lui Albert Brisbane, Parke Godwin și Horace Greeley. Petitfils remarcă și numărul mare de comunități anarhiste în Franța, Italia, Germania, Anglia, America de Sud. „Experiențele” inițiate pe baza principiilor teoriei lui Bakunin, s-au intensificat după marele val de atentate, la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru.

Partea a doua a lucrării prezintă viața de toate zilele în aceste comunități, mai mult sau mai puțin stabile. Autorul reconstituie cu răbdare, evoluția lor, de la alcătuirea proiectului inițial și pînă la dispariția sa. Capitoul *Proiectul* analizează începuturile „experiențelor”. La originea majorității lor covârșitoare s-a aflat o lucrare descriînd un proiect utopic sau un manifest, publicat în organele de presă ale mișcării țutolare. „Problema esențială nu era atît aceea de a recruta voluntari, cît de a strînge banii necesari achiziționării unui teren și primelor cheltuieli. . .” (p. 63). De obicei, fondurile financiare s-au constituit prin subscripții publice sau donații ale simpatizanților mișcării fondatoare. Susținerea financiară a provenit și din partea a numeroși industriști, bancheri, financieri și chiar oficialități. Pe baza unor fonduri arhivistice, parțial inedite, Petitfils distinge propuneri și sugestii privind viitoarea organizare a comunității. Respectînd cu scrupulozitate legalitatea burgheză, organizatorii lor au pregătît amănunțit plecarea voluntarilor. S-au constituit asociații, societăți sau companii de colonizare, care și-au expus scopurile, deschis sau disimulat, în funcție de conjunctura politică. Statutele lor au cuprins în detaliu condițiile de deplasare. Extrem de captivante sînt capitolele al II-lea și al III-lea, *Drumul spre Utopie* și respectiv, *Instalarea*, care au fost alcătuite în mare parte, pe baza literaturii memorialistice a epocii. Alegerea locului de amplasare a coloniei a fost, de cele mai multe ori „rodul hazardului, al unui concurs de împrejurări, oferta făcută de un prieten generos, atracția pentru un loc sau pentru un peisaj” (p. 85). Odată grupul de voluntari constituit, se organizau ceremonii de despărțire, în care abundau toasturile și discursurile. Petitfils surprinde și grelele condiții de

deplasare peste Oceanul Atlantic ale „pionierilor cunoașterii”. Zonele de „colonizare”, au părut cu totul străine europenilor. Clima umedă și nesănătoasă, vecinătatea unor triburi de băștinași, lipsa legăturilor sigure cu restul lumii civilizate, au marcat profund sufletește pe locuitorii așezărilor de inspirație utopică. În general „primele zile se desfășurau în improvizații, deoarece călătorii descopereau cu mare uimire, că în ciuda planurilor de toate felurile, comisiilor de organizare... , nimic nu s-a întreprins pentru a se prevedea viața lor obișnuită” (p. 113). Problemele de ordin practic — aprovizionarea, salubritatea, condițiile de locuit au preocupat pe noii veniți în continentul „imagnarului”. Conversațiile „erau destinate, fără îndoială, cunoașterii identității (celor — M. M.), care veniseră să se așeze cu atita încredere în acel loc rău și părăsit” (p. 117). Clădiri în ruină, minăstiri dezafectate, ferme sau foste stabilimente agricole au scrvit drept adăpost inițial coloniștilor. Apoi, au început să se construiască case mici, cu unul sau două etaje, din lemn și rareori din piatră sau cărămidă, purtind pecetea stilului arhitectonic al zonei din care proveneau. Astfel „cu dirzenie, anumite comunități au reușit să-și creeze un cadru de viață relativ agreabil” (p. 124).

În capitolul al IV-lea, *Populația*, autorul se oprește asupra structurii socio-profesionale a „întreprinderii”. Identificarea cu precizie a locuitorilor din așezări, este foarte dificilă, deoarece materialele arhivistice sînt foarte rare. Au dominat țărani și lucrătorii agricoli, meșteșugarii, atit de crunt loviți de dezvoltarea marii industrii, intelectualii, unii renumiți, ca de exemplu: Margaret Fuller, Charles Dana, Daniel Hawthorn în S.U.A. Frecvența sosirilor și plecărilor coloniștilor a generat o fluctuație, care a agravat situația lor economică. Organizarea vieții interne și administrației, care a variat uimitor în cadrul comunităților este prezentată în următorul capitol al V-lea, *Direcție și Administrație*. Alternanța între sistemul centralizat și descentralizat a fost completată de o birocrație funcționarească eligibilă. Repartiția sarcinilor a fost de natură să ignore calitățile personale ale membrilor, aleși nu de puține ori, la întimplare. Petitfils aderă la ideea incompatibilității monedei cu regimul economic corespunzător egalitarismului social. „Banul devine repede obiectul unui cult tinzind spre individualism...” (p. 171). Aspecte surprinzătoare ale vieții de toate zilele, reies din capitolul al VI-lea, *Zilele obișnuite*. Munca în agricultură a dominat viața coloniștilor, într-o perioadă în care problema alimentației a fost crucială. Activitățile industriale au depășit foarte rar nivelul micilor ateliere meșteșugărești. „Într-un

sistem egalitarist cea mai mică diferență... creă imediat numeroase nemulțumiri. Este ceea ce s-a întimplat... cu delicata problemă a vestimentației...” (p. 180). Încercarea de a impune veșminte model și de a interzice accesoriile — bijuterii, dantele, mătăsuri a avut slabi sorți de izbîndă. Petitfils insistă și asupra petrecerii timpului liber, care a îmbrăcat forme variate, precum! discuții colective, lectură, concerte de muzică religioasă. Locului și rolului femeii în cadrul comunității îi este dedicat, capitolul al VII-lea, *Femeia și Familia*. Într-o formă de organizare social-umană particulară, femeii, acuzate de „individualism și spirit rău...” (p. 196), i-a lipsit conștiința apartenenței la colectivitate. Problema emancipării politice a femeii mult dezbătută, nu a fost acceptată de gînditorii utopiei. Structura familiei europene s-a menținut, fiind respinse adulterul și divorțul.

Ultimele trei capitole, al VIII-lea, *Reacții externe*, al IX-lea, *Certuri și Schisme* și respectiv, al X-lea, *Destrămarea comunităților* se constituie ca o argumentație relativ solidă a autorului, în explicarea cauzelor dispariției „experiențelor” socialiștilor utopici. Definind Utopia „un ideal de perfecțiune, un proiect politic global, destinat să înlocuiască societățile existente” (p. 212), Petitfils subliniază confruntarea aprigă între teoreticieni și adepții lor. „În locul unei emulații... , asistăm la o aprigă ostilitate între grupurile rivale” (p. 216). Confruntarea, deseori violent-polemică a înrătățit situația comunităților. La aceasta au concurat și neîncrederea autorităților publice, presiunile și intervențiile organelor de represiune. Chiar în interiorul acestor oscilații efemere, au izbutit grave divergențe. În orinduirea bazată pe proprietatea privată, sentimentul individual și egoist a semănat „neîncrederea cu care coloniștii mențineau proprietatea colectivă” (p. 227). Diferențele sociale și de clasă, deși au fost abolite s-au menținut multă vreme, întrecînd distinctă conștiința apartenenței la un grup sau altul social. Autorul, nu amintește însă nimic despre cauzele economice profunde, despre gradul de dezvoltare și organizare politico-profesională a clasei muncitoare. În capitolul rezervat concluziilor, *Utopii de ieri și de astăzi*, printr-o analiză strict politică, Petitfils regăsește ideea utopică al secolului trecut în ideologia Franței de la Vichy (1940—1942) și în mișcare hippy din Franța, S.U.A., R.F. Germania în deceniul șapte al secolului nostru.

Lucrarea este completată în mod fericit de o listă detaliată (p. 297—307) a 137 de comunități inspirate de gîndirea socialismului utopic, între 1825 și 1914 și o bogată bibliografie, din care nu lipsesc materialele inedite. Dar multe din explicațiile autorului sînt

generale și limitate. De semnalat și apelul redus la lucrările clasicilor marxismului (p. 41, 213). În pofida unor asemenea observații, valoarea lucrării este remarcabilă. În

cuvinte simple ne apare o cronică a speranțelor celor mulți, într-o lume mai bună și mai dreaptă.

Mihai Manea

* * * *Formación histórico-social de Venezuela*, Ediciones de la Biblioteca, Caracas, 1981, 215 p.

Rezultat al unor îndelungate și minuțioase investigații efectuate de un grup de cercetători coordonat de Germán Carrera Damas, de la Centrul de Studii ale Dezvoltării din Caracas lucrarea, pe care ne-am luat permisiunea să o supunem atenției cititorilor, reprezintă o nouă și interesantă modalitate de abordare a istoriei Venezuelei care păstrează doar strictul necesar din factologie și cronologie, iar pe de altă parte, încearcă să extragă esența fenomenelor și proceselor istorice.

Obiectivul pe care și-l propun autorii este acela de a furniza o interpretare a evoluției socioistorice a Venezuelei într-o perspectivă globală și integrală, atît în sensul procesului istoric global, cit și în sensul caracterului specific al realității venezuelene. Dar investigația nu se limitează doar la încercarea de a crea o imagine cit mai exactă asupra trecutului, ci vizează și elaborarea unui diagnostic al realității prezente și, eventual, sugerarea unor modalități care să permită depășirea fenomenelor de criză cu care este confruntată societatea venezueleană.

Lucrarea este împărțită în trei părți principale care corespund celor trei faze fundamentale pe care autorii le disting în evoluția istorică a Venezuelei.

Astfel, primul capitol, redactat de Manuel Beroes și intitulat *Structurarea nucleelor prime și primare de implantare* (pp. 13—42) cuprinde problematica primei faze, aceea a procesului de relaționare inițială hispană cu zone ale teritoriului venezuelean, pînă la structurarea nucleelor prime și primare de implantare.

Această relaționare inițială hispano-indigenă, adică stabilirea primelor așezări de coloniști spanioli în Venezuela, s-a realizat în trei zone și în trei intervale de timp și anume, în La Asunción (Margarita) 1498—1520, în Coro 1498—1544 și în Cumaná 1498—1570. În privința Venezuelei autorul consideră că trăsătura fundamentală de dezvoltare a relaționării inițiale a fost predominarea — la început absolută (1498—1520) și apoi ceva mai limitată (1520—1560) — a activității comercial-spoliative față de cea care viza stabilirea permanentă a unor grupuri iberice. Activitatea comercial-spoliativă, practică de negustorii care aveau baza de pornire în Spania și nu în America, a provocat destru-

gere sistematică a resurselor naturale în general și a celor de interes economic în particular, scăderea accentuată a populației indigene, dar și rezistența activă și continuă a diferitelor formațiuni socioistorice indigene în fața încercărilor spaniole de ocupare efectivă a teritoriului, ceea ce a ridicat obstacole greu de învins în calea acțiunii orientate către o stabilire permanentă în aceste zone.

În ciuda acestor greutăți și după mai multe eșecuri inițiale, în 1524 se reușește prima implantare durabilă, primul nucleu primar din Venezuela, satul La Asunción din insula Margarita, a cărui existență a fost strins legată de exploatarea perlelor din zona Cubagua. Puțin mai tirziu, în 1527, Juan de Amples din Santo Domingo fondează așezarea de la Coro, iar în anii 1562 și 1569 au loc primele încercări reușite de acest fel și în regiunea Cumaná.

Trăsătura generală a tuturor acestor nuclee primare a fost debilitatea lor structurală și stabilitatea precară. Economia lor avea un caracter de subzistență, se baza pe mijloace de producție rudimentare și pe un sistem de relații de producție specifice, caracterizate prin servitutea personală și chiar sclavia indigenilor. La nivel social grupul hispanic devine dominant, dar și el cunoaște diferențieri importante, iar la nivel juridico-politic se formează o structură de putere care are în centru pe conducătorul (caudillo) grupului inițial de colonizare. În sfîrșit, pe plan ideologic se constată o creștere a conștiinței propriilor interese ale spaniolilor din nuclee în raport cu interesele coroanei și prezența unei exigente conștiințe religioase, creștinarea indigenilor fiind o formulă de justificare pentru supunerea și exploatarea acestora.

Al doilea capitol al lucrării elaborat de Josefina Ríos de Hernández și intitulat *Procesul de formare și criza formațiunii sociale venezuelene* (pp. 43—118) aduce în discuție principalele aspecte ale celei de-a doua faze din istoria Venezuelei, fază care, după părerea autoarei, se întinde din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea pînă în primele două ale secolului al XX-lea și cuprinde două stadii principale de evoluție.

Primul stadiu, denumit de structurare a formațiunii sociale venezuelene se caracteri-

zează prin formarea propriu-zisă a societății venezuelene în cadrul unui proces de dezvoltare a nucleelor prin care se implantare, proces ce se desfășoară pe două axe principale de integrare crescândă, una pe verticală, de structurare socială și alta pe orizontală, de expansiune în teritoriu. Acest proces, care din punct de vedere cronologic se încheie pe la 1770-1780, a marcat o dezvoltare economică lentă, consolidarea legăturilor coloniale cu metropola, dar și stabilirea unor relații tot mai strinse cu alte zone de dezvoltare capitalistă din Europa (Anglia, Olanda Franța) care puteau suplini incapacitatea economiei spaniole. În același timp sistemul de producție bazat pe sclavie și peonaj a constituit una din principalele frâne în calea dezvoltării de ansamblu a societății venezuelene și a provocat numeroase contradicții sociale între clasa dominantă (mari proprietari de pământ, negustori, cămătari crooli) și clasele exploatate (peoni indigeni, sclavi), între diferitele sectoare ale clasei dominante și între clasa dominantă locală și reprezentanții metropolei.

Cel de-al doilea stadiu al acestei faze se caracterizează printr-un proces dialectic de criză și consolidare a formațiunii sociale venezuelene, momentele culminante ale crizei fiind războiul de independență din 1811—1823 și războiul federal desfășurat în deceniul al șaptelea al secolului trecut. Autoarea încearcă, și reușește în mare măsură, să argumenteze ideea că evoluția socioistorică a Venezuelei, până în primele decade ale secolului al XX-lea, s-a desfășurat având la bază continuitatea modelelor de funcționare configurate în cursul procesului de structurare a acestei formațiuni sociale și că eforturile întreprinse, mai ales după 1870, într-un context de articulare crescândă cu focarele de dezvoltare capitalistă din lume, au contribuit la consolidarea acestor modele, chiar și atunci când în interiorul său au apărut anumite elemente de schimbare, care vor începe însă să opereze plenar numai odată cu modificarea caracterului relației cu amintitele focare.

Acceptând argumentele și concluziile acestui capitol, nu putem fi, totuși, de acord cu o anumită tendință pe care o manifestă autoarea de a minimaliza importanța războiului de independență împotriva dominației spaniole, eveniment care, deși nu a schimbat structurile de bază ale societății venezuelene, a fost expresia unor importante acumulări cantitative și a dus la înlăturarea unuia din principalele obstacole care stăteau în calea dezvoltării ei.

Ultimul capitol al lucrării, intitulat *Procesul de structurare capitalistă a formațiunii sociale venezuelene* (pp. 119—195) și redactat de Lourdes Fierro Bustillos și Yoston Ferrigni,

tratează aspectele celei de-a treia faze din istoria acestei țări, caracterizată prin dezvoltarea impetuoasă a capitalismului.

În această perioadă, care se întinde cronologic, de la 1920 până în zilele noastre, au loc importante schimbări calitative ale trăsăturilor structurale esențiale care au caracterizat societatea venezueleană până la începutul secolului al XX-lea și se constată o dezvoltare rapidă a caracteristicilor fundamentale ale producției și organizării capitaliste. Burghezia și proletariatul devin principalele clase ale organizării sociale. Această evoluție, desfășurată în ritm alert, a fost determinată de o schimbare importantă în relațiile Venezuelei cu sistemul mondial capitalist, schimbare care a fost declanșată de dezvoltarea extracției petrolului și care a însemnat o masivă pătrundere a capitalismului internațional în economia venezueleană, unde acesta își creează propriile sale condiții de reproducere.

Cele mai importante fenomene economice care se constată în această fază sint extracția petrolului și începutul industrializării, mai ales după 1950, dar autorii arată, pe bună dreptate, că aparatul productiv venezuelean, deși diversificat, a fost rezultatul unui transplant de forme de producție proprii puterilor capitaliste, ceea ce a făcut ca el să fie subordonat intereselor capitalismului străin, iar o parte importantă a excedentelor economice să se scurgă afară din țară.

Singura clasă care a profitat de pe urma pătrunderii capitalismului străin a fost burghezia, care a reușit să acumuleze importante capitaluri și să-și consolideze dominația asupra societății. În același timp însă, ca o consecință a noilor activități industriale și a lărgirii sferei serviciilor s-a dezvoltat munca salariată și, deci, proletariatul, și a apărut o importantă pătură mijlocie, care tinde tot mai mult să capete caracteristicile unei clase sociale.

Clasa dominantă a găsit în consolidarea structurilor statale și în intervenția statului în economie instrumente puternice care i-au favorizat dezvoltarea. Expresia politică a dominației economice și sociale a burgheziei a fost instaurarea unui regim democratic reprezentativ, cu o putere executivă hipertrofică. Extinderea și complexitatea aparatului de dominație ideologică, mai ales sistemul educațional și mijloacele de comunicare în masă, dezvoltarea aparatului militar și represiv și politica populistă, care pretinde că apără interesele întregului popor, au fost și sint căile cele mai utilizate de burghezie pentru asigurarea funcționării întregului sistem.

Din păcate, în ciuda acestei analize lucide a realităților venezuelene, autorii minimalizează nepermis de mult rolul și importanța politică a clasei muncitoare în societatea venezueleană. Pentru ei, proletariatul venezue-

lean, deși s-a dezvoltat din punctul de vedere al participării sale la procesul de producție, tnu a cunoscut o maturizare ideologică importantă care să favorizeze lupta de clasă. Prizonier al conștiinței burgheze în cadrul unui sistem care blochează lupta de conținut proletar și care canalizează mobilizarea sa politică spre realizarea unui proiect național în care sint angajate toate componentele societății, acțiunea sa politică este subordonată conținuturilor ideologice ale clasei dominante.

Aceste afirmații vin însă într-o categorică contradicție cu realitatea concret-istorică din Venezuela, realitate care în deceniile 5 și 6 ale secolului nostru a însemnat instaurarea unui regim politic de dictatură militară, iar după 1960 revenirea la un regim democratic reprezentativ, dar cu un executiv foarte puternic și cu un aparat militar și represiv în continuă creștere, care anulează aproape în totalitate caracterul democratic, după cum însăși autorii o afirmă. Apare, logic, întrebarea împotriva cui a fost și este obligată burghezia să adopte astfel de măsuri forte, iar răspunsul nu poate fi decît unul singur, împotriva maseilor populare în rindul cărora, indiscutabil, rolul principal revine clasei muncitoare și partidului său politic. Din păcate autorii nu oferă nici un răspuns la această întrebare și lasă, astfel, problema nerezolvată din punctul nostru de vedere.

Cu toate minusurile care le pot fi imputate autorii sint conștienți de faptul că Venezuela este confruntată cu grave probleme, care, consideră ei în mod just, vor putea fi rezolvate numai prin instaurarea unor noi relații internaționale, precum și prin transformarea trăsăturilor fundamentale ale economiei venezuelene actuale. Fără a formula nici un fel de sugestii în legătură cu prefacerile necesare pe plan intern, ei consideră însă că schimbarea rapidă a poziției internaționale a Venezuelei se va putea produce numai printr-o stringere a relațiilor cu celelalte țări în curs de dezvoltare și prin realizarea unei noi ordini economice internaționale.

În ansamblu, putem spune că lucrarea grupului de cercetători de la Centrul de Studii ale Dezvoltării din Caracas reprezintă, în ciuda lipsurilor semnalate, o îndrăzneală tentativă de abordare dintr-un nou unghi de vedere și folosind o nouă metodologie de lucru a istoriei Venezuelei, tentativă care înseamnă depășirea istoriografiei tradiționale, bazată pe factologie, și trecerea la o istoriografie problematizată, care se străduiește să aducă pe primul plan mai puțin evenimentele în sine, cit esența și semnificația lor profundă. În aceasta constă, credem noi, principalul merit al lucrării analizate.

Eugen Denize

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări, originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile intrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea, ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE MUSIQUE CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

- Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.
Reevaluarea concepției despre om, natură și societate în evul mediu.
Imaginația Spaniei în cultura medievală românească.
Prezentul Neagru „Vodă”, fiul lui „Basarab voevod” (1633—1644).
Instituția agiei în Țara Românească.
Relațiile lui Francisc al II-lea Rakoezi cu Spania.
Ideea de patrie în cultura medievală românească.
Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului public românesc.
Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).
Mișcări demografice, între Dobrogea și Țara Românească în perioada războiului Crimeii.
Conferința colonială de la Berlin (1884—1885).
Reflecția vieții sociale în literatura secolului al XIX-lea.
Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor asuprite din Ungaria (1900—1905).
România și țările balcanice în perioada 1900—1911.
Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.
„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.
Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).
Curenți social-economice românești în perioada interbelică: doctrina economică a țărănismului.
Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.
Partidul Comunist Român — forța politică mobilizatoare a întregului popor la lupta împotriva ocupanților hitleristo-horthyști pentru obținerea victoriei finale asupra fascismului.

RM ISS 0567—630

